

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

**EBU'L-MEHÂSİN EL-HÜSEYNÎ (765/1364) VE “*KİTÂBÜ'T-
TEZKİRE Bİ-MA'RİFETİ RİCÂLİ'L-KÜTÜBİ'L-'AŞERE*”
ADLI ESERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Enes BOZTEPELİ

Danışman:

Doç. Dr. Abdullah YILDIZ

ŞANLIURFA - 2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı (Hadis) 125202002 numaralı Enes Boztepeli'nin hazırladığı "Ebu'l-Mehâsin el-Hüseyînî ve Kitabu't-Tezkire bi Ma'rifeti Kütübi'l-'Aşere" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 03/05/ 2019 tarihinde, saat 10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

03/05/ 2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Doç. Dr. Abdullah YILDIZ	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Nurullah AGITOĞLU	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ömer SABUNCU	Kabul	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

03/05/ 2019

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Enes BOZTEPELİ
Öğrenci Numarası: 125202002
Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM
BİLİMLERİ
Programı: HADİS
Başlık (Türkçe)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisan çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 92 sayfalık kısmına ilişkin, 02/04/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 33'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

02/05/2019

Hazırlayan Öğrencinin
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 02/05/2019

Doç. Dr. Abdullah YILDIZ
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

(İmzası)

ÖZET

EBU'L-MEHÂSİN EL-HÜSEYNÎ (765/1364) VE “KİTÂBÜ'T-TEZKİRE Bİ-MA'RİFETİ RİCÂLİ'L-KÜTÜBİ'L-‘AŞERE” ADLI ESERİ

BOZTEPELİ, Enes

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdullah YILDIZ

Çalışmamız, “tabakat” ve “tezkire” bir nevi biyografi türünden sayılan önemli bir eser ve yazarı hakkındadır. Konumuzu, Tezkire örneğinde Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin on meşhur hadis kitabının ravilerinin tercemelerini (biyografilerini) konu alan *Kitâbü't-tezkire bi-ma'rifeti ricali kütübi'l-aşere* adlı eseri oluşturmaktadır.

Tezimiz, bir giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında, hadis edebiyatının oluşumu, gelişimi ve olgunlaşma dönemlerine kısaca temas edilmektedir.

Birinci bölümde; Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin hayatı, ilmî kişiliği, hocaları, talebeleri ve eserleri kapsamlı bir şekilde o dönemden bugüne kadar yazılmış olan kaynaklardan elde edilerek sunulmaktadır.

İkinci bölümde; tezimizin asıl konusu olan Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin *Kitâbü't-tezkire bi-ma'rifeti ricali kütübi'l-aşere* eserine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda; eserin adından başlayarak yazma nüshaları, tahkikli baskıları gibi şekilsel yönleri yanı sıra eserin konusu, metodu, ricâl edebiyatındaki yeri, eserin içeriği ve ilgili yapılan değerlendirmeler, eserin bu alana olan katkısı, eser üzerine yazılan kitaplar, bu kitaplarla yapılan mukâyeseler vb. konular etraflıca incelenmiştir. Böylece hadis edebiyatıyla ilgilenenler dışında çok fazla kimse tarafından bilinmeyen önemli bir âlimi ve eserini tanıtarak ilim dünyasına kazandırma hedefimiz gerçekleşmiş olacaktır.

Anahtar kelimeler: Hadis, Rical Edebiyatı, Cerh ve Ta'dil, Tezkire

ABSTRACT

EBU'L-MEHÂSİN EL-HÜSEYNÎ (765/1364) AND HIS BOOK NAMED “KİTÂBÜ'T-TEZKİRE Bİ-MA'RİFETİ RİCÂLİ'L-KÜTÜBİ'L-‘AŞERE”

BOZTEPELİ, Enes

Master's Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Abdullah YILDIZ

May, 2019, 89 pages

Our work is about one of the significant “tabakat and tezkire” books which is a kind of biography and its author. Our topic is based on Kitâbü't-tezkire bi-ma'rifeti ricali kütübi'l-aşere which contains biographies of ten famous hadith books' transmitters written by Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî.

Our thesis consists of an introduction and two body parts. In the introduction part, the formation and development process of the Hadith Literature is discussed briefly.

In the first part, life of Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî, his personality as a scholar, his followers and studies is detailedly narrated by giving references to the other works done before about the topic.

In the second part, it is focused on Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî's Kitâbü't-tezkire bi-ma'rifeti ricali kütübi'l-aşere which is the main topic of our thesis. In this context, formal features such as the name of the study, manuscripts, verified (tahqiq) copies; the main topic of the study, the method, its place on rical literature, the commentaries about the study, its contributions to the field, the other books about the study, comparisons among these books etc. are examined as well. Therefore, a personage who has not been known by the people except hadith researchers will be widely known and his work will be introduced to the academy.

Key Words: Hadith, rical literature, cerh and ta'dil, tezkire

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-MEHÂSİN EL-HÜSEYNÎ'NİN HAYATI

1. 1. Adı ve Nesebi.....	14
1.2. Doğumu ve Yetiştirilmesi.....	15
1. 3. İtikadî ve Amelî Mezhebi.....	15
1. 4. Hocaları.....	16
1. 5. Âlimlerin Hüseyinî Hakkındaki Övgüleri.....	17
1. 6. İlmî Kişiliği ve Tarihçiliği.....	17
1. 7. Yaşadığı Dönemin İlmî Yapısı.....	18
1. 8. Eserleri.....	19
1. 9. Vefatı.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

EBU'L-MEHÂSİN EL-HÜSEYNÎ'NİN KİTÂBU'T-TEZKİRE Bİ-MA'RİFETİ RİCÂLİ'L-KÜTÜBİ'L-'AŞERE ADLI ESERİ

2. 1. Eserin İsmi ile İlgili Kaynaklardaki Bilgiler	23
2. 2. Eserin Yazara Aidiyeti Konusu	25
2. 3. Eserin Yazma Nüshaları.....	26
2. 4. Eserin Yayınlanması.....	27
2. 5. Eserin Konusu	29
2. 6. Eserin Yazılma Sebebi	33
2. 7. Eserin Metodu	34
2. 7. 1. Kitapta Kullanılan Rümuzlar.....	37
2. 8. Eserin Ricâl Edebiyatındaki Yeri.....	38
2. 9. Kitabın İçeriğiyle İlgili Yapılan Değerlendirmeler	40
2. 10. Kitapta Kullanılan Cerh ve Ta'dil İfadeleri.....	44
2. 10. 1. Ta'dilin en üst derecesinde kullanılan ifadeler:	45
2. 10. 2. Ta'dilin ikinci derecesinde kullanılan ifadeler:	47
2. 10. 3. Ta'dilin üçüncü derecesinde kullanılan ifadeler:	48
2. 11. Cerh ve Ta'dilde Referans Alınan Kişiler	51
2. 12. Tarihî Bilgilerde Başvurulan ve Kaynak Gösterilen Kişiler.....	56
2. 13. Kitaptan Terceme (biyografi) Örnekleri	58
2. 13. 1. Kitaptan terceme örnekleri;	58
2. 14. Tercemesi (biyografi) Zikredilen Bazı Ravilerin Başka Kitaplardaki Tercemeleriyle Karşılaştırılması.....	67
2. 15. Kitap Esas Alınarak Yazılan Eserler ve Bu Eserlerin İçeriğiyle İlgili.....	68

Yapılan Karşılaştırmalar.....	68
SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA	74
EKLER.....	79

KISALTMALAR

- b. : İbn, bin
bkz. : Bakınız
bny. : Baskı no yok
bs. : Baskı
bt. : Bint
byy : Baskı yeri yok
c. : Cilt
c.c. : Celle Celâlühü
çev. : Çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h. : Hicrî
Hz. : Hazretî
Öl. : Ölüm tarihi
r.a : Radıyallahü anh
s. : Sayfa
s.a.s : Sallallahü Aleyhi ve Sellem
thk. : Tahkik
ts. : Tarihsiz
Vb. : Ve benzeri
yy. : Yayınevi yok

GİRİŞ

Her şeyin mutlak hâkimi ve yegâne sahibi olan Allah'a hamdolsun. Ahlâkî değer ve erdemlerde zirve şahsiyet olan Peygamberimiz Hz. Muhammed'e sonsuz salât ve selâm olsun.

Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden itibaren hemen her bilgiye sorgulayıcı bir yöntemle yaklaşmışlardır. Bunun bir sonucu olarak Hz. Peygamber'e nispet edilen haberleri kabulde kimi zaman şâhit istemişler, kimi zaman da haberi getiren kimseye yemin ettirmişlerdir. Dolayısıyla siyer, tefsir, fıkıh ve kelam ilimlerinin bir nevi temelini oluşturan hadis ilmi, bu titiz ve disiplinli bilgi anlayışının en çok tezâhür ettiği ilim dalı olmuştur.

Çalışmamızın konusu Ebu'l-Mehâsin Hafız el-Hüseyinî'nin hayatı ve *Kitabü't-Tezkire bi ma'rifeti ricâli kütübi'l-aşere* adlı eserinin tanıtımını kapsamaktadır. Bu kısımda hadis ilmi, hadis edebiyatı ilmi, rical ilmi ile bu ilmin oluşumuna ve tarihi sürecine kısaca temas edilecektir.

Bu bağlamda denilebilir ki; Hadis ilmi, tarih ilmi gibi nakle dayanan ilimlerdenidir. Naklî ilimlerde üzerinde durulması gereken en önemli husus, nakillerin doğru olup olmadığının tespit edilmesidir. Rivayet edilen hadisler, neticede bize ulaşan haberlerdir. Her haberin doğru ve yalan olma ihtimalinin bulunduğu da bilinen bir husustur. Haberlerin doğruluğu, birinci derecede onları nakledenlerin güvenilir kişiler olmasına bağlıdır. İşte bu hususu dikkate alan muhaddisler, hadislerin senetlerine yönelik araştırmalara büyük önem vermişler, onların sıhhat kontrolünün senetlerinin tetkiki ile mümkün olacağını belirtmişlerdir.¹

Hadis, İslâm'ın birinci kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'i açıklayan ve destekleyen yönü itibariyle ikinci büyük kaynaktır. Hz. Peygamber'in beyanının yazılı metinleri ve bu metinler üzerindeki ilmi çalışmalar Hadis Edebiyatını meydana getirmektedir. Bu

¹ Mehmet Eren, *Hadis İliminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, 2. Baskı (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 2018), 17.

itibarla hadis ilmi ve edebiyatı üzerinde kapsamlı şekilde durulmuş, azami titizlik gösterilmiştir. Hadislerin ayrılmaz bir parçası olan sened, muhaddisler tarafından “hadis tenkidiyle ilgili kaidelerin etrafında döndüğü hareket noktası” olarak kabul edilmiştir. Bunun için cerh ve tadil ilmi ortaya çıkmış ve raviler çeşitli yönlerden eleştiriye tabi tutulmuştur. Birinci asırdan itibaren başlayan bu süreç sonraki dönemlerde daha da gelişmiştir. Önceleri şifâhî olarak yapılan bu faaliyet sonraları müstakil kitaplara konu olmuş ve müstakil eserler ortaya çıkmıştır. Hadis literatürünün gelişimi şu aşamalarda gerçekleşmiştir. Bunlar; *yazılı ve hıfz şeklinde Tesbit dönemi, Tedvînü’l-hadis dönemi ve Tasnifü’l-hadis dönemidir.*

Tesbitü’l-hadis; sahâbe ve erken tabiîn döneminde hadislerin sahîfe veya cüz denen defterlere yazılmasıdır.

Tedvîn, sözlük anlamı olarak, dağınık malzemenin bir araya toplanması demektir.

Tedvînü’l-hadis, sünnet malzemesini herhangi bir ayırım söz konusu olmaksızın ve yok olmaktan korumak maksadıyla yazılı olarak bir araya getirmek şeklinde olmuştur. Tedvîn, Hicrî II. asrın ilk çeyreğinde bitmiş, tasnif dönemi onu takip etmiştir.

İlk zamanlarda yazılı olarak kayıt altına alınmayan hadisler zamanla bazı hadiselerin ve başka sebeplerin meydana gelmesi sebebiyle herhangi bir sınıflandırma yapılmaksızın toplanmaya ve yazılmaya başlanmıştır. Bu faaliyete *tedvin*, bu döneme de *tedvîn dönemi* denilmiştir. Hadisin tedvini bahis mevzuu edildiği zaman genellikle İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ilk müdevvin olarak gösterilir. Emevî idaresinin Ömer b. Abdülazîz’in hilâfetine rastlayan safhası, hadis tedvinin başlangıcı sayılmaktadır.²

Halife Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), ileri gelen âlimlerin hadisleri yazma işine artık karşı çıkmayacağını anlayınca hem samimiyetsiz kişilerin hadislere zarar vermesini önlemek, hem de o güne kadar bir araya getirilmemiş olan sahih hadisleri kaybolmaktan kurtarmak için tedvîn işini resmen başlatmaya karar vermiştir. Halife valilere, Medine halkına, tanınmış âlimlere ve bu arada Medine valisi ve kadısı Ebû Bekir b. Muhammed

b. Amr b. Hazm'a (ö. 120/737) gönderdiği yazıda âlimlerin ölüp gitmesiyle hadisin yok olmasından endişe duyduğunu, bu sebeple Hz. Peygamber'in hadislerinin ve sünnetlerinin araştırılıp yazılmasını istediğini ifade etmiştir.³ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *Takyîdü'l-ilm* adlı eserinde; Halife Ömer b. Abdülaziz, Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a yazdığı mektupta şunları emreder, "Rasûlullah'ın hadisleri ya da sünnetleri veya Amra'nın hadislerinden ne varsa hepsini araştır, çünkü ilmin ve ilim ehlinin yok olmasından korkuyorum."⁴ İfadelerini nakletmiştir. Ashabın fetvalarını sünnet olduğu düşüncesiyle yazan, hatta duyduğu her rivayeti kaydettiği çok sayıda kitaba sahip bulunan İbn Şihâb ez-Zührî, ulaşabildiği hadisleri derleyerek halifeye göndermek suretiyle onun emirlerini ilk uygulayan muhaddis olmuştur. Ömer b. Abdülazîz de toplanan bu hadisleri çoğaltarak çeşitli bölgelere göndermiştir. Sahâbe tarafından kaleme alınan sahîfeler bir yana, bir tesbite göre I. (VII.) yüzyılın ikinci yarısı ile II. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında 400 kadar muhaddis tarafından hadislerin yazıldığı artık belgeleriyle bilinmektedir.⁵

Tasnîfü'l-hadis ise, tedvin edilmiş malzemenin, ya sahâbî ravisine ya da ilgi alanlarına göre belli bölüm ve bâb/konularda "toplanması"ı ifade etmektedir. Toplanan hadisler, II. (VIII.) asrın ikinci çeyreğinden itibaren muhtevalarına göre fasıllar ve bablar halinde tertip edilmiştir. Tasnîf, zaman olarak, tedvînden sonraki bir döneme ait "kitaplaştırma anlamında bir toplama" faaliyetidir.

Hadislerin tedvîni tamamlanınca bunların sistemli birer kitap haline getirilmesi ve böylece aranan hadisleri kolayca bulmaya imkân verecek usullerin geliştirilmesi yönündeki çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Bazı âlimler hadisleri konularına göre tasnif etmeyi ve bu şekilde "musannef" adı verilen türde eserler yazmayı denerken bazıları da hadisleri ilk ravileri olan sahâbîlerin adlarına göre sıralayarak "müsned" denen türde

² M. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, (İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956), 58.

³ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, "İlim", 34, 2. Baskı (Beyrut: Daru'l-ma'rife, 2007/1428), 100.

⁴ Ebûbekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 1. Baskı (Kahire: Daru'l-istikâme, 1429/2008), 136.

⁵ M. Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, trc. Prof. Dr. Hulusi Yavuz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 20-27.

kitaplar telif etmeyi tercih etmiştir. Hadisleri bablara göre sıralamaya kimin daha önce başladığı bilinmemekle beraber Tirmizî ve daha geniş bir şekilde Râmihürmüzî'nin verdiği bilgiye göre bu konuda ilk çalışmayı, genellikle el-Musannef (el-Câmi, es-Sünen, el-Muvatta) diye anılan eserleriyle Mekke'de İbn Cüreyc (ö. 150/767), Yemen'de Ma'mer b. Râşid (ö. 153/771), Basra'da İbn Ebî Arûbe (ö. 156/773) ile Rebî' b. Sabîh (Subeyh) (ö. 160), Kûfe'de Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Medine'de Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Horasan'da Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Rey'de Cerîr b. Abdülhamîd (ö.188/804), Şam'da Velîd b. Müslim (ö. 195/810) gibi muhaddisler yapmıştır.⁶

İlk tasnif çalışmalarıyla tanınan bazı muhaddislerin II. (VIII.) yüzyılın ortalarında vefat etmesi, bu çalışmaların aynı yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren hazırlanmış olduğunu göstermekte, dolayısıyla tedvîn ve tasnif işlerini kesin bir çizgiyle birbirinden ayırmaya imkân bulunmadığını ortaya koymaktadır. Yemenli muhaddis Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/771) günümüze ulaşan *el-Câmi* adlı eseri ilk tasnif mahsullerinin genel yapısı hakkında fikir vermektedir. II. (VIII.) yüzyılda tasnif edilen eserlerle III. (IX.) yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan hadis kitaplarının çoğunda Hz. Peygamber'in hadisleri sahâbeye ait görüşlerden ve tâbiînin fetvalarından ayrılmamıştır. Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta* adlı eseri bu nevi teliflerin belirgin özelliğini taşımaktadır. II. (VIII.) yüzyılda sağlam hâfızaları, güvenilir rivayetleri ve isabetli tenkitleriyle hadislerin daha sonraki nesillere aktarılmasını sağlayan diğer muhaddisler arasında Abdurrahman el-Evzâi (ö. 157/774), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Cerîr b. Abdülhamîd, İsmâil b. Uleyye (193/809), Abdullah b. Vehb (ö. 197/813), Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/814), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve Abdurrahman b. Mehdî (ö. 182) bulunmaktadır.⁷

Genellikle III. (IX.) yüzyılda hadis kitaplarında değişik ihtiyaçlara göre muhtelif sistemler uygulanmıştır. Bunların en yaygın iki şekli, hadislerin ravi adlarına (ale'r-ricâl) ve konularına (ale'l-ebvâb) göre tasnif edilmesidir. Hadislerin ilk ravisi olan sahâbenin

⁶ M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 15: 32-33.

⁷ Kandemir, "Hadis", 15: 32.

adlarını esas alarak her sahâbînin bütün rivayetlerini sağlamlık derecesine bakmadan bir araya getiren müsnedlerin ilk musannifleri olarak Esed b. Mûsâ (ö. 212/827), Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî, Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmânî, Müsedded b. Müserhed ve Nuaym b. Hammâd'ın adları zikredilmektedir. Bunların eserleri hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber Ebû Davûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsned*'i ile Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî'nin (ö. 219/834) *Müsned*'i ve en hacimli hadis külliyyatının biri olan Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i günümüze ulaşmış bulunmaktadır.

Konularına göre (ale'l-ebvâb) tasnif edilen, bu sebeple genel olarak “musannef” diye anılan hadis kitaplarının ilk örnekleri de Ma'mer b. Raşid'in *el-Câmi*'i ile Malik b. Enes'in *el-Muvatta*'ıdır. Bu türün III. (IX.) yüzyıldaki ilk örnekleri arasında Abdürrezzâk es-San'anî'nin (ö. 211/826-27) *el-Musannef*'i ile Ebû Bekir b. Ebi Şeybe'nin *el-Musannef*'i gösterilebilir. Bu alanda III. Yüzyılda tasnif edilen en önemli sistematik hadis kitapları olarak Kütüb-i Sitte kabul edilmektedir.⁸

Önemli hadis faaliyetlerinin gerçekleştiği bu dönemin hemen ardından toplanan ve yazılan hadislerin, sınıflandırılarak müstakil eserlerde yazıldığı döneme de *tasnif dönemi* denilmiştir. Hicrî II. asrın ikinci çeyreğinde başlayan bu dönem Hicrî III. asrın sonlarına doğru tamamlanmıştır.

Hicri II. Asrın büyük bir bölümü, Hadis edebiyatının altın çağı III. Asır ve orijinal Hadis edebiyatı mahsullerinin son örneklerinin verildiği IV. Asrın ilk yarısı bu döneme ait kabul edilebilir.

Çalışmamızın Amacı

Hadis, senet ve metin olmak üzere iki ana unsurdan oluşmaktadır. Sözlükte isnad, “bir hadis veya haberi ilk söyleyenine kadar yükseltmek” demektir. Yani haberi birbirinden rivayet eden ravilerin isimlerinin zikredilmesine isnad denilir.

⁸ Kandemir, “Hadis”, 15: 32-33.

Bu hususta Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* adlı eserinde şunları kaydetmektedir:

“Hadislerin ve haberlerin yahut kendisine has eski ifadesiyle ilmin şahıstan şahısa, dolayısıyla nesilden nesile intikali, esas kaynaktan uzaklaştıkça, gittikçe ehemmiyet kesbeden bir hal alıyor; Peygamber’den ve ashâbından devralınan hadislerin nakli etrafında, yeni şahıslar araya girdikçe, yeni yeni meseleler ortaya çıkıyordu. Çok zaman geçmeden yazının bu işe ciddi bir şekilde iştirakiyle, tamamen İslâm camiasına has ve diğer muhitlerle münasebeti bulunmayan bir müessese meydana geldi. Bunun esasını, bir hadisi mümkün olduğu kadar ilk kaynağından çıktığı şekilde muhafaza etmek, bir şey ilavesine yahut herhangi bir şeyin düşmesine mani olmak arzu ve gayreti teşkil ediyordu.”⁹

Hadisin metnine ulaşma yolu olan isnad, Nebevî bir hadiste olduğu gibi sahâbe ya da tabiûn sözünü rivayet için de kullanılmıştır.

Hadis âlimleri, isnadda yer alan ravileri her açıdan inceleyen nakdu’r-ricâl (cerh ve ta’dil), tabakât, tarihu’r-ruvât, esmau’r-ricâl, tezkire, el-esmâ ve’l-künâ gibi isimlerle bilinen ricâl kitapları kaleme almıştır. Tarih âlimleri bunlardan başka sadece ravilerin vefat tarihlerini içeren “Vefayât” adı altında da bir literatür oluşturmuştur. Böylece isnadda yer alan sika ya da mecruh ravileri doğru ve yanlışlarıyla ilmî araştırma yapacak kişilerin önüne koymuşlardır.

Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-9), hadis ilmini ikiye ayırmıştır: hadis metinlerini anlamak ve hadis ricalini tanımak. Bu büyük muhaddisin veciz bir şekilde ifade ettiği gibi hadis ilminin yarısı kabul edilen rical ilmi, sonraki taksimlerde de hadis ilimlerinin en büyük dallarından birisi sayılmıştır. Hadis ricali ilmi veya kısaca rical ilmi adı verilen ilim dalının ismindeki “rical”den maksat, erkek olsun kadın olsun hadis ve haber nakleden raviler demektir. Arapça’da erkekler için kullanılan bu kelime, kadın ravilerin sayısının erkeklere nazaran az olduğu için tağliben kullanılmış olabilir. Ancak daha büyük ihtimalle, “recül” kelimesi “kâmil fert” mânasına da geldiği için Türkçe’de

⁹ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 17-18.

“devlet ricali” denildiği gibi, hadis rivayetiyle meşgul olanların tamamına birden “hadis ricali” denmiştir.¹⁰

Hadis ricali ilmi, hadisleri nakleden ravilerin kimliklerini ve kişiliklerini tanıtmaya çalışan ilim dalıdır. Cerh ve ta’dil ilmi ise, onların rivayetlerinin kabul veya reddinde etkili olacak vasıflarını (ravilik vasıflarını) araştıran ilim dalı şeklinde tarif edilmiştir.¹¹

Rical ilminin konusu, hadis ravilerinin durumlarını araştırmaktır. Bu ilmin genel kaideleri ışığında, ravilerin kimlik bilgilerini, cerh ve ta’dil durumlarını, rivayeti kabul edilecek ve edilmeyecek olanları ortaya koymaktır. Rical kitaplarında, sahâbe tabakası hariç, sonraki ravilerin hadis rivayetinde sika ve zayıf olmalarına genellikle işaret edilmeye çalışılmış, büyük cerh ve ta’dil imamlarının onlar hakkında verdikleri hükümler nakledilmiştir. Ricâl kitaplarından maksadımız, müellifi hadisçi olan ve muhaddislerin hal tercümelerine ağırlık veren “biyografi” kitaplarıdır.¹²

Özellikle Şîa’nın kendi grupları, daha sonra Abbâsî hilâfeti taraftarlarının halifeler lehinde rivayetler icat etmeleri, ayrıca bazı menfaatçilerle ırk ve mezhep taassubuna kapılmış cahillerin ve İslâm aleyhtarlarının kendi düşünceleri doğrultusunda hadis uydurup yaymaları, bazı kimselerin iyi niyetle de olsa bunlara hadis uydurarak karşılık vermesi, tedvîne taraftar olmayan muhaddislerin bu konuya yaklaşımlarını değiştirmiştir. Ayrıca bu tür gelişmeler onları dikkatsiz ve samimiyetsiz ravilere karşı daha temkinli davranmaya, rivayet ettikleri hadisleri kimden aldıklarını sormaya, bid’atçıların rivayetlerinden kaçınmaya sevk etmiş ve I. (VIII.) yüzyılın ilk yarısından itibaren rivayette isnad konusu gündeme gelmiştir.

İsnadın başlamasından itibaren Ehl-i sünnet’e mensup ravilerin rivayetleri kabul görmüş, ehl-i bid’atın rivayetleri alınmamıştır.¹³ Bunun sonucu olarak hadisi bir ihtisas sahası olarak gören kimseler tarafından raviler titizlikle takip edilmiş; yaşayışları,

¹⁰ Eren, *Ricâl Bilgisi*. 46.

¹¹ Subhî es-Sâlih, *Ulûmu’l-hadîs ve mustalahuh*, (Beyrut: y.y. 1991), 109-110.

¹² Eren, *Ricâl Bilgisi*, 29.

¹³ Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbüri, “Mukaddime”, *Sahîhü Müslim*, 2. Baskı, (Beyrut: Darü’l-ma’rife, 2010/1431), 1: 47.

dindarlık ve dürüstlükleri, bid‘atla ilgileri bulunup bulunmadığı, özellikle yalan söyleyip söylemedikleri, hâfızalarının zayıf olup olmadığı araştırılmış ve böylece daha I. yüzyılda cerh ve ta‘dîl ilmi doğmuş, bunun sonucunda ravilerin hal tercümelere hakkında geniş bir birikim meydana gelmiştir. İlk zamanlarda bu bilgiler hocadan talebeye şifahî olarak aktarılırken III. (IX.) yüzyıldan itibaren cerh ve ta‘dîl kitapları telif edilmiş, sahâbe neslinden başlayıp IX. (XV.) yüzyıla kadar devam eden tenkit geleneği içinde önemli tenkitçiler yetişmiştir.¹⁴

İlk zamanlarda gerek cerhedilen gerekse de ta‘dîl edilen bütün ravilerle ilgili değerlendirmeler şifahî olarak birlikte zikredilirdi. Ancak yavaş yavaş her ilim dalı müstakil olarak ayrı ayrı eserlerde zikredilmeye başlayınca bu ilim dalının konusu olan ravilerle ilgili de sika veya zayıf raviler başlıkları altında hususi kitaplar yazılmaya başlanmıştır.

Ravilerin cerh ve ta‘dîl kıstaslarına göre değerlendirilmeleri sonucunda eğer ravi ta‘dîl edilmişse sika yani güvenilir kabul edilmektedir. Sadece güvenilir (sika) ravileri bir araya getiren çalışmaların en önemlileri arasında Ebu’l-Hasan el-İclî’nin (öl. 261/875) tâbiin, tebeü’t-tâbiîn ve onları takip eden nesilden sika kabul ettiği ravileri tabakalar halinde sıraladığı, Nureddin el-Heysemî’nin alfabetik hale getirdiği, İbn Hacer el-Askalânî’nin bazı ilaveler yaptığı *Kitabü’s-sikât*’ı yer almaktadır. İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) tanınmayan bazı ravileri güvenilir kabul ederek tabakalar halinde bir araya getirdiği, Nureddin el-Heysemî’nin alfabetik sıraya göre düzenlediği *es-Sikât*’ı zikredilebilir.¹⁵ İbn Şahin’in (ö. 385/996) 1569 raviyi kısa ifadelerle değerlendirdiği *Târîhu esmâi’s-sikât*’ı da bu türün önemli kitaplarından.

Zehebî’nin muhaddisler arasında büyük kabul gören *Tezkiretü’l-huffâz*’ı hadis rivayetiyle tanınan yirmi üç sahâbî ile birlikte Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî’ye kadar toplam 1176 tanınmış şahsiyeti yirmi bir tabaka halinde bir araya getirmiştir. Biri Ebu’l-Mehâsin el-Hüseynî’ye ait olmak üzere üç zeyli bulunan eser genel olarak sika ravileri

¹⁴ Kandemir, “Hadis”, 15: 55.

¹⁵ Kandemir, “Hadis”, 15: 56.

ihativa etmekle beraber içinde az da olsa bu özelliğe sahip olmayan raviler de bulunmaktadır.¹⁶

Yukarda bahsedilen kitaplar sika (güvenilir) ravilerle ilgili ilk dönemden itibaren yazılan belli başlı kitaplardır.

Zayıflığı bir ölçüde giderilebilen ravilerle ileri derecede zayıf oldukları için rivayetleri delil olma niteliğini kaybeden kimseler hakkında yazılan kitaplar genellikle “ed-Duafa” veya “ed-Duafa ve’l-metrûkûn” adıyla anılmaktadır. Bu tür eserler arasında Buhârî’nin 418 raviyi ihtiva eden *ed-Du’afâü’s-sağîr*’i, Nesâî’nin 706 raviyi birer kelimeyle değerlendirdiği *ed-Du’afâ ve’l-metrûkûn*’u, Ukaylî’nin (ö. 322/934) 2101 ravi hakkında tanınmış münekkitlerin görüşlerini senedleriyle birlikte naklettiği *ed-Du’afâ’ül-kebîr*’i¹⁷, İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) *Kitâbü’l-mecrûhîn*’i, İbn Adî’nin (ö. 365/976) hadis ravileri hakkında münekkitlerin görüş ve tenkitleriyle birlikte rivayetlerinden örnekler de verdiği *el-Kâmil fî du’afâ’ir-ricâl*’i, Dârekutnî’nin (ö. 385/995) 632 raviyi kısa notlarla tanıttığı *Kitâbü’d-duâfâ ve’l-metrûkûn*’i, Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin (ö. 597/1201) 4018 ravi hakkında tanınmış münekkitlerin görüşlerini derlediği *ed-Duâfa ve’l-metrûkûn*’ü ve Zehebî’nin bu konudaki üç eseri zikredilebilir. Zehebî, zayıf olmadıkları halde zayıf sayılan ravilerle, hâfızaları yetersiz olduğu için rivayetlerinde çok yanlışlık yapanları ve mevzû hadis rivayet etmeleri sebebiyle terkedilenleri *Dîvânü’d-duâfa ve’l-metrûkûn* adlı eserinde toplamış daha sonra bu eseri *Zeylû dîvânî’d-duâfa* adıyla genişletmiş ve *el-Muğnî fî’d-duâfa* adlı eserinde de 7854 zayıf raviyi kısa ve özlü bilgilerle değerlendirmiştir. Onun bu konudaki en önemli çalışması, güvenilir bile olsa tenkide uğrayanlarla birlikte 11.053 zayıf ve metrûk raviyi ihtiva eden *Mîzânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl* adlı eseridir. Bu eserin çeşitli zeyilleri bulunmaktadır. Zeynüddin el-İrâkî, *Zeylû Mîzânî’l-i’tidâl*’inde esere 799 ravi ilâve etmiş, İbn Hacer el-Askalânî ise yine bir zeyil olan *Lisânü’l-Mîzân*’ında cerh ve ta’dîli yapılan ravi sayısını 15.541’e çıkarmıştır.¹⁸

¹⁶ Kandemir, “Hadis”, 15: 56.

¹⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammad el-Ukeylî, *Kitabu’d-duafâ el-kebîr*, thk: Abdülmü’fî Emin Kal’acî (Beirut: Daru’l-kütüb el-ilmîyye, 1984/1404)

¹⁸ Kandemir, “Hadis”, 15: 56.

Ricâl kitaplarının bir kısmında sika ve zayıf raviler bir arada ele alınmıştır. İbn Sa'd'ın (ö. 230/845), sahâbe ve tâbiîn nesillerinden 4300 kadar kişiyi, yaşadıkları zaman ve mekân unsurlarını ön planda tutarak tanıttığı *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı bu konudaki eserlerin ilki ve en önemlilerinden biridir. İlk devir muhaddislerinin önemli bir kısmı, hadis ravilerinin biyografilerine dair kitaplarına “tarih” adını vermişlerdir. Bunlardan Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848) alfabetik olarak sıraladığı 5414 raviyi güvenilirlik açısından tanıtan *et-Târîh* (ve'l-ilel)'i, aynı müellifin, çoğu soru cevap şeklinde olup günümüze eksik olarak ulaşan *Ma'rifetü'r-ricâl*'i, Buhârî'nin ashaptan kendi şeyhlerine gelinceye kadar 13.000'e yakın raviyi alfabetik olarak sıralayıp güvenilirlik derecelerini tesbit ettiği *et-Târîhu'l-kebîr*'i ile bunun bir özeti olup ravileri vefat tarihlerine göre sıralayan *et-Târîhu's-sağîr*'i, Fesevî'nin (ö.277/890) *et-Târîhu'l-kebîr* diye de anılan, birinci bölümde tarihî bilgiler, şahıslara göre tertiplenmiş ikinci bölümde muhaddislere dair mâlumat ihtiva eden ve kronolojik sıraya göre düzenlenen *el-Ma'rife ve't-târîh*'i, Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'nin (ö. 281/894) Hz. Peygamber, ashap ve hadis ricâline dair 2330 rivayete senedleriyle birlikte yer verdiği *et-Târîh*'i, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i gibi bazı eserlerle Ebû İshak el-Cûzânî'nin (ö. 259/873) çoğu zayıf olan 388 ravi hakkında kısa değerlendirmeler yaptığı *Ahvâlü'r-ricâl*'i bu gruba dahil edilebilir.

İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938/), kendisinden önce yaşayan cerh ve ta'dîl otoritelerinin hadis ravileri hakkındaki tenkitlerini ve toplam 16.040 biyografiyi ihtiva eden *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i bu konudaki en önemli eserdir.¹⁹ Müellif kitaptaki bilgilerin çoğunu, babası Ebû Hâtim er-Râzî ile hocası Ebû Zür'a er-Râzî'ye sorarak elde etmiştir. Başka hadis talebeleri de cerh ve ta'dîl ilminde otorite olan hocalarına hadis ravilerinin güvenilirlik derecesi hakkında sorular sorup aldıkları cevapları genellikle “suâlât” adı verilen kitaplarda bir araya getirmişlerdir.

Tanınmış bir veya birkaç hadis kitabının, özellikle de Kütüb-i Sitte'nin ravilerini alfabetik olarak kısaca tanıtan ricâl kitapları bu alanda ön plana çıkan kitaplardandır.

¹⁹ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdris et-Temîmî el-Hanzelî er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2010)

Bu tür eserlerden Ahmed b. Muhammed el-Kelâbâzî'nin (ö. 398/1008) *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*'si, Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin (ö. 474/1081) *et-Tadîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmii's-sahîh*'i, İbn Mencûye'nin *Ricâlü Sahîhi Müslim*'i, Süyûtî'nin *İs'âfü'l-mübetta bi ricâli'l-Muvatta*'ı anılabilir. Sahîhayn'in ricâline dair değişik özelliklere sahip birçok eser telif edilmiştir. Bunlardan Dârekutnî'nin *Ricâlü'l-Buhârî ve Müslim*'i ile Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin, raviler hakkında hiçbir değerlendirme yapmadan adlarını alfabetik olarak sıraladığı *Tesmiyetü men ahrecephümü'l-Buhârî ve Müslim*'i Kütüb-i Sitte'ye dâhil dört sünenin ricâli hakkında müstakil eserler bulunmakla beraber bu sahadaki çalışmalar daha çok Kütüb-i Sitte'nin tamamının ravileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konuda ilk çalışmayı Cemmâilî diye tanınan Abdülganî el-Makdisî (ö. 600/1203) yapmış, *el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl* adını verdiği eser, daha sonraki âlimlerin zeyil ve ikmal mahiyetindeki bir dizi çalışmasının esasını oluşturmuştur. Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî (ö. 742/1341), İbn Ebû Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inden aldığı bilgiler ışığında *el-Kemâl*'i bazı tashihlerle birlikte ikmal ve ihtisar etmiş, Kütüb-i Sitte müelliflerine ait diğer eserlerin bir kısmında geçen ravilerin biyografilerini de eklediği bu çalışmasına *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*²⁰ adını vermiştir. Zehebî, hocası Mizzî'nin bu hacimli eserini bazı isimleri ve ölüm tarihlerini düzeltip yeni biyografiler eklemek suretiyle ikmal ve ihtisar ederek *Tezhîbü tezhîbi'l-kemâl*'i meydana getirmiştir. Zehebî, *Tehzîbü'l-kemâl*'i *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehü rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte* adıyla ikinci defa ihtisar etmiş ve bu eser âlimlerin büyük ilgisini kazanmıştır.

Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî de hocası Mizzî'nin *Tehzîbü'l-kemâl* adlı eserindeki biyografilerden Kütüb-i Sitte ravisi olmayanları çıkararak eseri ihtisar etmiş, daha sonra buna dört mezhep imamının el-Muvatta ve Müsned'lerindeki ravileri ilâve ederek *et-Tezkire fi ricâli'l-aşere*²¹ adlı eserini meydana getirmiştir. Mizzî'nin eseri Moğultay b. Kılıç, İbnü'l-Mülakkın, Sıbt İbnü'l-Acemî gibi âlimlerin ikmal ve ihtisar türü çalışmalarına konu olmakla beraber en büyük ilgiyi İbn Hacer el-Askalânî'nin

²⁰ Cemalüddin Ebu'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 2. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2010/1431)

²¹ Çalışmamızın konusu olan eser.

çalışmaları görmüştür. İbn Hacer, ravilerin cerh ve ta'diline yarayacak bilgilere birinci derecede önem verdiği için biyografilerde gereksiz gördüğü kısımları atarak eseri üçte bir hacminde ihtisar etmiş, bununla beraber *el-Kemâl*'de olup da Mizzî'nin çıkardığı biyografileri eserine almış, bir tertiple meydana getirdiği 12.415 (12.191) biyografiyi ihtiva eden kitabı *Tehzîbü't-Tehzîb*'i yazmıştır. Daha sonra tekrarsız olarak 8826, mükerrerleriyle birlikte 11.973 raviyi içine alan bu eserini rumuzlar kullanıp daha da ihtisar etmiş ve bu çalışmasına *Takrîbü't-Tehzîb* adını vermiştir. İbn Hacer'in, dört mezhep imamının kitaplarında adı geçip de Kütüb-i Sitte ravilerinden olmayan 1732 şahsa dair *Ta'cilü'l-menfe'a bi-zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erba'a* adlı bir eseri de vardır. İbn Hacer'in kendi ifadesiyle bu eseri daha çok Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin yukarıda bahsi geçen eserinde eksik bıraktığı ravileri tamamlama amacına yöneliktir.²²

Zehebî'nin (748/1348) *Tezkiretü'l-huffâz* adlı eseri yukarıda bir önceki başlık altında anlatılan "tabakât" türünün en önemli örneklerinden biridir. *Tabakâtü'l-huffâz* adıyla da bilinir; hadis hâfizlarıyla ilgili olarak kaleme alınan kitapların en meşhurdur. Zehebî bu eserini, Endülüslü âlim Ebü'l-Velîd İbnü'd-Debbâğ'ın *Tabakâtü'l-huffâz* min ehli'l-hadîs, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Zikru kibâri'l-huffâz* ve özellikle Ali b. Mufaddal'ın *Erba'ün fi tabakâti'l-huffâz* adlı eserlerini inceledikten sonra telif etmiştir. *Tezkiretü'l-huffâz*'da hadis ilminde otorite olan âlimlerle cerh ve ta'dil konusunda görüşlerine değer verilen 1176 kişinin biyografisi bulunmaktadır. Bu kişiler, sahâbe tabakasından müellifin hocalarına kadar yirmi bir tabaka halinde tasnif edilmiştir.²³

Çalışmamız sırasında metodik olarak hadis edebiyatının ilk orijinal eserlerine inmeye ve ulaşmaya çalıştık. Bu doğrultuda Ukeylî'nin (ö. 322/934) *Kitabu'd-Duafâ el-Kebîr* adlı eseri, İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dil* adlı eseri, el-Makdisî'nin (ö. 600/1203) *el-Kemâl fi esmâ'r-ricâl* adlı eseri ve Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı eseri öncelikli olarak başvurduğumuz kaynaklardır. Daha sonra ez-Zehebî'nin *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâyetün fi'l-kütubi's-sitte* adlı eseri, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tehzîbü't-Tehzîb*,

²² İbn Hacer el-Âskalanî, *Ta'cilü'l-menfaâ* (Beyrut: Daru'l-kitabi'l-arabî ts.) 2.

²³ Mehmet Emin Özafşar, "Tezkiretü'l-huffâz", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2016) 41: 76.

Takribü't-Tehzib ve Ta'cîlü'l-menfe'a bi-zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erbaa adlı eserlerinden istifade etmeye çalıştık.

Son dönem çalışmalardan ise; el-Kettânî'nin Hadis Literatürü, el-A'zamî'nin *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Fuat Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları Üzerine Araştırmalar*, İsmail Lütü Çakan'ın *Hadis Edebiyatı*, Salahattin Polat'ın *Hadis Araştırmaları*, Abdullah Aydın'ın *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Mehmet Eren'in *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları* adlı eserlerinin yanısıra Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin de birçok maddesinden kapsamlı bir şekilde istifade ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-MEHÂSİN EL-HÜSEYNÎ'NİN HAYATI

1. 1. Adı ve Nesebi

Tam adı, "Muhammed b. Ali b. el-Hasen b. Hamza b. Muhammed b. Nasır b. Ali b. Hüseyin b. İsmail b. Hüseyin b. Ahmed b. İsmail b. Muhammed b. İsmail b. Cafer es-Sadık b. Muhammed el-Bakır b. Ali Zeynülabidin b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib el-Hüseyini ed-Dımeşkî eş-Şafî'dir." (ö. 765/1364) O daha çok Ebü'l-Mehâsin el-Hüseyini olarak tanınmaktadır. Görüldüğü üzere nesebi, Cafer-i Sadık'a (r.a) ondan da Hz. Hüseyin'e (r.a) dayanmaktadır. Onun nesebini bu şekilde detaylıca zikreden *Tâbakâtu's-Şafîyye* yazarı İbn Kâdî Şühbe'dir.²⁴

Bu nesepte eksiklik olup olmadığını bilmek biraz güçtür. Ancak *Zeylû Tezkireti'l-hüffaz* adlı eserinin mukaddimesinde yazarın biyografisinin verildiği kısımda bu neseb zikredilmiş ardından şu açıklama yapılmıştır; "bu neseb kesin olmamakla beraber İbn Hacer el-Askalânî'nin İbn Haldun'dan aktardığı bir kuralda bulunmaktadır. O da her asırda ortalama üç atanın var olduğudur."²⁵ Ehl-i Beyte dayanan bu nesebinden dolayı kendisine es-Seyyid, eş-Şerif de denilmektedir.

Yine ismiyle ilgili Katib Çelebi (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zünûn An Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* adlı eserinde İbn Hamza başlığı altında şunları yazmaktadır; "Muhammed es-Seyyid Ali b. Hamza b. Muhammed el-Hüseyinî eş-Şerif Şemsüddin Ebü'l-Mehâsin ed-Dimeşkî, ez-Zehebî'nin talebesi olup hicrî 715 yılında doğup 765 yılında vefat etmiştir."²⁶

²⁴ Takiyüddin ibn Kâdî Şühbe, *Tâbakâtu's-Şafîyye*, (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1985), 3: 129 ,130, 131.

²⁵ Ebü'l-Mehasin Şemseddin Muhammed b. Ali b. el-Hasan Hüseyini, *Zeylu Tezkireti'l-huffaz*, (Beyrut Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956), (yazarın biyografisi kısmı).

²⁶ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, (Beyrut: Darü'l-fikr, 1428/2007) 6: 130.

“Ebü'l-Mehâsin” ve “Ebu Abdillah”²⁷ onun künyeleridir. “Şemsüddin” ise, es-Seyyid, eş-Şerif gibi lakabıdır. Ayrıca hadis hafızı olduğu için kendisine “el-Hafız” da denilmektedir.

1.2. Doğumu ve Yetiştirilmesi

Ebü'l-Mehâsin el-Hüseyinî hicrî 715 (Kasım 1315) yılının Şâban ayında Dımaşk (Suriye'nin bugünkü başkenti Şam)'ta doğdu. Aynı zamanda burada yetişti. Yine burada Hadis Meşihâtı makamını üstlendi. Bununla ilgili İbn Hacer ve İbn Kesîr; “Bahauddin el-Kasım b. Âsakîr'in Toma kapısındaki evini vakfederek inşa ettiği Dârü'l-hadîsî'l-Bahâiyye'nin şeyhliği görevinde bulundu”²⁸ ifadelerine yer vermektedirler.

Onun hayatını anlatan bazı kaynaklar Dımaşk dışına da ilmî seyahatler için gittiğinden bahsetmektedirler. Mısır'a giden Hüseyinî orada kâdilkudât (başkâdı) olan İbn Cemâa'ya (ö. 767/1366) ve orada tanıştığı Ebu'l-Feth el-Meydûmî'ye talebe olmuştur. Mısır'da Kahire ve İskenderiyye ülemâsından ilmî meseleler işitmiştir. Ayrıca Filistin'e de ilim için seyahat etmiş, Kudüs şehrine gidip mübarek Mescid-i Aksâ'da hocası Ebû Saîd el-Alâî'nin (ö. 761/1359) ilim halkasına katılmıştır.²⁹

1.3. İtikadî ve Amelî Mezhebi

Hüseyinî'nin ameldeki mezhebi Şafî mezhebidir. Takiyüddin bin Kâdî Şühbe'nin (ö. 851/1448) onu *Tâbakâtü's-Şafîyye* adlı Şafî âlimleri konu edindiği eserinde zikretmesi de bunun ayrıca bir kanıtıdır. İtikadî mezhebi ise genel Şafî âlimler gibi Eş'arî'dir.

²⁷ Tayyar Altıkulaç, “Hüseyinî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 22-23.

²⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kamîne fî a'yani'l-mieti's-sâmine*, (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, ts.) 4: 61-62.

Hayrüddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm (Kamûsu terâcim)*, 9. Baskı (Beyrut: Darü'l-ilm li'l-melâyin, 1990), 6: 286.

²⁹ Hüseyinî, *Tezkire* (muhakkikin önsözü, 9.)

1. 4. Hocaları

Hüseyini, birçok hocadan ders aldı. Bu hocaların en meşhurları arasında;

1. Âlemü'd-din, Ebu Muhammed, el-Kasım b. Muhammed el-Berzâlî, ed-Dımaşkî. (ö. 739/1339)
2. Esirüddin, Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf b. Hayyân el-Endülüsî (ö. 745/1344)
3. Takiyüddin, Ebu'l-Hasen, Ali b. Abdulkâfî b. Ali b. Temmâm es-Sübki, el-Mısırî, ed-Dımaşkî. (ö. 756/1355)³⁰
4. Şihabüddin, Ebu'l-Abbas, Ahmed İbnu'l-Muzaffer el-Mekkî, ed-Dımaşkî (ö. 758/)
5. Salâhüddin, Ebu Said, Halil b. Keykeldî el-Alâî, ed-Dımaşkî. (ö. 761/1359)
6. İzzüddin, Ebu Amr, Abdülaziz b. Cemâa el-Hamevî eş-Şafîî, el-Mısırî. (ö. 767/ 1366)³¹
7. İmadüddin, Ebu'l-Fidâ, İsmail b. Ömer b. Kesir ed-Dımaşkî, eş-Şafîî. (ö.774/1373)
8. Takiyyüddin, Ebu Muhammed, Abdullah b. Muhammed b. Halil el-Askâlânî, el-Mekkî (ö. 774/)
9. Bahaüddin, Ebu Muhammed, Abdullah b. Muhammed b. Halil el-Askâlânî, el-Mekkî. (ö. 777/)
10. Şemsüddin, Ebubekir, Muhammed b. El-Muhib Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. (ö. 786/)
11. Şemsüddin, Ebu Abdillâh, Muhammed b. Ahmed b.Osman b. Kaymaz

³⁰ Bilal Aybakan, "Sübki, Takiyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 14-15.

³¹ Cengiz Kallek, "İzzüddin İbn Cemâa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 394.

ez-Zehebî, eş-Şafîî, ed-Dımeşkî. (ö. 748/1348)

12. Ebu'l-Haccac, Cemâlüddin Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî (ö.742/1341) bulunmaktadır.

Yine Muhammed b. Ebibekr b. Abdiddâim, İsmail b. İbrahim el-Habbâz'ın çocukları Muhammed ve Zeyneb, Ebu Muhammed b. Ebi Taib, İbrahim b. Muhammed el-Vânî, İbn Aybek (ö. 764/1363), İbn Abduddâim'in öğrencilerinden bazıları, yine Ebu'l-Feth el-Meydûmî ile Mısır'a ilim için seyahat edince tanışmış ona öğrenci olmuştur. Ahmet b. Ali el-Cezerî, Zeyneb bt. Kemâl ve daha birçok kimse Hüseyinî'nin hocaları arasında bulunmaktadır. Bu hocaları arasında en çok istifade ettiği, üzerinde etkisi en çok olanlar ise el-Mizzî ve ez-Zehebî'dir. Bunu kendisi de birçok defa ifade etmiştir.

1. 5. Âlimlerin Hüseyinî Hakkında Söyledikleri

Hocası ez-Zehebî (ö. 748/1348) *el-Mu'cemu'l-muhtass* adlı eserinde, onun hakkında;" Âlim, fakih, muhaddis olup, çokça ilim talep eden ve çokça yazan biridir. İlim tahsilinde, tahrîcde ileri düzeyde yararlı bir kimsedir." nitelemesini yapmaktadır. Irakî'ye aynı dönemde yaşayan dört âlimle ilgili Moğultay, İbn Kesir, İbn Râfi' ve Hüseyinî'den hangisi daha büyük hafızdır? diye sorulduğunda o şöyle cevap verir; "Hüseyinî, muasır râvîleri ve tahrîci en iyi bilenleridir, hafıza yönünden de en sağlamlarıdır." İbn Nasiruddin, "Hadiste imam ve hafız, tarihçi, büyük bir itibar sahibi, güzel ahâklı, en güvenilir ve en muteber âlimlerdendir" nitelemesinde bulunmaktadır.³²

1. 6. İlmî Kişiliği ve Tarihçiliği

Hüseyinî yaşadığı dönem itibariyle birçok seçkin şahsiyetin bir arada olduğu bir zaman diliminde yaşamıştır. el-Mizzî, ez-Zehebî, İbn Kesir bu şahsiyetlerden sadece bazılarıdır. Bu dönemin âlimlerinin en önemli ortak ilgi alanlarının başında hepsinin

³² Ebü'l-Mehâsin Hüseyinî, *Zeylu tezkiretü'l-huffaz*, (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.) 1.

ricâl edebiyatıyla ilgili çok kapsamlı bir şekilde alakadar olmalarıdır. Hatta şunu söylemek çok abartı olmaz; ricâl edebiyatı bu dönemde altın çağını yaşamış, mevcut birikim tamamen elden geçirilerek o tarihten günümüze kadar son derece faydalanılan muazzam eserler meydana getirilmiştir. İşte böyle büyük bir ilmî faaliyetin oluşmasına katkıda bulunanlardan biri de hiç şüphesiz Hüseyinî'dir. Hem muhaddis kimliğiyle hem de tarihçi kimliğiyle ön plana çıkmaktadır. Tarihçiliği tezimizin de konusu olan bu eserinde tercemelerini (biyografi) zikrettiği ravilerle ilgili önemli bir tarihi bilgi mevcut ise bunu kaydederek çok açık bir şekilde görülmektedir. Bunların yanı sıra yazmış olduğu müstakil tarih kitapları olan *İberü'l-İ'sâr ve Haberü'l-Emsâr* ile *Kitabü'l-İ'tibar fi zikri't-Tevârih ve'l-Ahbâr* adlı kitaplar tarihçiliğinin en büyük kanıt ve göstergesi hükmündedir.

1. 7. Yaşadığı Dönemin İlmî Yapısı

Hüseyinî'nin yaşamış olduğu hicrî 715-765 (miladî 1314-1364) yılları hadis ilminin zirveye ulaştığı, el-Mizzî, ez-Zehebî, İbn Kesir ve İbn Teymiyye gibi büyük muhaddislerin yaşadığı bir dönemdir. Yaşadığı şehir olan Dımaşk (Suriye'nin bugünkü başkenti olan Şam) ise dârü'l-hadislerin bulunduğu büyük bir ilim merkeziydi. Siyasî olarak Memlûklerin yönetime hâkim olduğu kent olan Dımaşk en istikrarlı, en güvenli ve en güzel dönemini yaşamaktaydı. Memlûkler, Dımaşk'ta imara büyük önem verdiler ve kurdukları hayır müesseselerini vakıflarla desteklediler. Bu dönemde sadece Dımaşk'ta 250 civarında cami, medrese, han, hamam, hankâh ve türbe yaptırıldılar. Bunlardan sadece bir kısmı (altmış) zamanımıza ulaşmıştır. İki hanımlar için olmak üzere Memlûkler devrinde Dımaşk'ta seksen civarında medrese inşâ edilmesi de ilmî hayatın canlılığının en önemli delilidir. Öncekilerle birlikte medreselerin sayısı 150'yi aşmıştı. Bu medreselerde 1000 civarında müderris görev yapıyordu.³³ Bunun yanı sıra geçmişten gelen ilmî kültür ve birikim de korunmuş ve yararlanmaya hazır bir durumdaydı.

³³ Cengiz Tomar, "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 314.

1. 8. Eserleri

Birçok hocadan ilim tahsil etmesinin bir meyvesi olarak çok sayıda kıymetli ve faydalı kitaplar yazmıştır. Onun hayatını anlatanlar buna işaret etmişlerdir. Bunlar:

1. Tezimizin konusu da olan, *Kitâbü't-tezkire bi-ma'rifeti ricali kütübi'l-aşere*. Bu kitapla ilgili kapsamlı inceleme yapılacağından burada bu kitaptan bahsedilmeyecektir.

2. *Zeylu Tezkiretü'l-huffaz* / -- 3. bs. -- Beyrut : Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956. 454, 166 s. ; 24 cm.

Bu kitap, el-Hüseynî'nin de hocası olan büyük ve meşhur hadis âlimi ez-Zehebî'nin *Tezkiretu'l-Huffâz* adlı eserini tamamlama özelliği taşır.

Hüseynî, bu eserin önsözünde şöyle der: “Bu bahsedeceklerim, hadis ehli ve hafızlarından oluşan bir topluluktur. Hocamız olan büyük hafız, meşhur âlim Şemsuddin Ebi Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî ed-Dimeşkî eş-Şafîî'nin yazmış olduğu tâbakâta (biyografiler) bir ekleme ve tamamlamadır.”

Hüseynî, *Tezkiretu'l-Huffâz*'a yirmi iki biyografi eklemiştir.³⁴

3. *Zeylu'l-iber*, bu kitap da ez-Zehebî'nin *el-iber* adlı eserine bir zeyldir. Bu eser de basılıdır.³⁵

4. *el-İkmal fî zikri men lehu rivaye fî müsnedi'l-İmam Ahmed mine'r-ricali siva men zükire fî tehzibi'l-kemal*. / thk. Abdülmü'ti Emin Kal'aci. -- Mansure : Dâru'l-Vefa, 1989. 704 s. ; 24 cm.

Bir diğer tahkik ve basımı; Abdullah Sürur b. Fetih Muhammed. –Riyad: Dâru'l-

³⁴ Özafşar, “Tezkiretu'l-huffaz”, 76.

İsmail Lütü Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 9. Baskı (İstanbul: M.Ü. İlahiyat fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 289.

³⁵ Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Hadis Literatürü (er-Risâletü'l-mustatraf)*, trc. Yusuf Özbek (İstanbul: İz yayıncılık, 1994), 272.

Liva,1992.³⁶

Bu kitap, İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eserinde zikredilip ancak el-Mizzî'nin *Tehzibu'l-kemal*'de kendisinden bahsedilmeyen ravîleri konu edinir.

5. *Ta'lik ale'l-Mîzan'il-İtidâl*, Hüseyinî bu kitapta ez-Zehebi'nin *Mîzanu'l-İtidâl* adlı eserinde gördüğü hatalara işaret etmiş ve ona yeni isimler eklemiştir.³⁷ Nitekim İbn Hacer el-Âskâlânî'nin bu kitapla ilgili şöyle bir açıklaması vardır: "Hüseyini, el-Mîzan üzerine yazmış olduğu bu kitapta, birçok şüpheyi aydınlatmış, birçok kişi eklemiştir. H. 836 senesinde Dimeşk'e yaptığım seyahatta bu kitabın etrafı yanmış olan küçük bir kısmını gördüm."

6. *el-İlmâm fî duhûli'l-hammam*, tahkikli basımı Nureddin Boyacılar tarafından gerçekleştirilmiştir.

7. *el-İktifâ fî'd-duâfâ*, bu kitabın ikinci cildi Daru'l-kütübi'l-mısıriyye'de mevcuttur. Yazma eserler fihristinde (katalogunda) s.161 bulunmaktadır.

8. *Riyâdû'z-zahidîn fî menâkibî hûlefâ-i raşidîn*.

9. *Şerhû muhtasârî İbnî hâcib*. Üç (3) cilt olarak yazılmıştır.

10. *Zeylû tabâkâtî'l-kûrrâ*. *Keşfûz-zûnun* yazarı bu kitaptan bahsetmiştir.

11. *İberû'l-â'sâr fî haberî'l-emsâr*. Bu eserde vefatının az öncesi olan 765 tarihine kadarki zamanı ele almıştır.

12. *el-Ârfû'z-Zekî fî'n-nesebi'z-zekî*.

13. *Tefsirû'l-Kur'ân-i'l-kerîm*.

14. *el-Keşşâf fî Ma'rifetî'l'Etrâf fî'l-Hadîs*.³⁸ El-Mizzî'nin *Tuhfetü'l-Eşrâf bi*

³⁶ Ebû'l-Mehasin Şemseddin Muhammed b. Ali b. el-Hasan Hüseyini *el-İkmal fî zikri men lehu rivaye fî müsnedi'l-İmam Ahmed mine'r-ricâl siva men zükire fî tehzibi'l-kemal* ; thk. Abdülmü'ti Emin Kal'aci. (Mansure : Dârü'l-Vefa, 1989) 704 s. ; 24 cm. bir başka tahkik: Abdullah Sürur b. Feth Muhammed. (Riyad : Dârü'l-Vai, 1992/1412) (644 s.) ; 24 cm. Matbu tez (Yüksek lisans) İSAM'da kayıtlı bulunduğu numara: 297.334.

³⁷ M. Yaşar Kandemir, "Mizânü'l-İtidâl", *DİA*, 30: 218-219.

³⁸ Kettânî, *Hadis Literatürü (er-Risâletü'l-mustatrafe)*, 371.

Ma'rifeti'l-Etrâf adlı eserinin muhtasarıdır.³⁹ Yazma halindedir.

15. *Kitâbü'r-Red âle'l-İsnevi*. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî'ye (ö. 772/1370) yazılmış bir reddiyedir.

16. *Mu'cemû Şüyûhihi*. Yazma halindedir.

17. *Kitâbün fî Üsûlû'd-Din*. Bir cilttir.

18. *Muhtasârî'l-hilye li Ebî Nuaym*. Birkaç cilttir.

19. *Sünen-î Nesai'*yi şerh etmeye başladı ancak bitiremedi. el-İrakî bunu açıklamıştır.

Hüseynî'ye ait yukarıda bahsi geçen kitaplardan İSAM Kütüphanesinde bulunanlar hakkında verilen yer, numara ve detay bilgileri aşağıda geniş bir şekilde zikredilmiştir.

Yukarıda anlatılan eserlerden;

el-İkmâl fî Zikri Men Lehû Rivâye fî Müsnedi'l-İmam Ahmed Mine'r-Ricâl Siva Men Zükire fî Tehzîbi'l-Kemâl,⁴⁰

Kitâbü't-Tezkire bi-Ma'rifeti Ricâli Kütübi'l-Aşere,⁴¹

³⁹ Tayyar Altıkulaç, "Hüseynî, Ebu'l-Mehâsin", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1999) 19: 23.

⁴⁰ İsam 297.334 numarada yer alır.

Ebü'l-Mehâsin Şemseddin Muhammed b. Ali b. el-Hasan Hüseynî, *el-İkmâl fî zikri men lehu rivaye fî müsnedi'l-İmam Ahmed mine'r-ricâl siva men zükire fî tehzîbi'l-kemal*; thk. Abdülmü'ti Emin Kal'aci. (Mansure : Dârü'l-Vefa, 1989) 704 s. ; 24 cm.

Hadis, Müsned, Arapça

Ebü'l-Mehâsin Hüseynî, *el-İkmâl fî zikri men lehu rivaye fî müsnedi'l-İmam Ahmed mine'r-ricâl siva men zükire fî tehzîbi'l-kemal*; dirase ve tahkik Abdullah Sürur b. Feth Muhammed. (Riyad : Dârü'l-Vai, 1992/1412). 1. c. (644 s.), 2. c. (675 s.) ; 24 cm. Matbu tez (Yüksek lisans)

Hadis 2. Hadis, Müsned, Arapça

⁴¹ Ebü'l-Mehâsin Hüseynî, *et-Tezkire bi-ma'rifeti ricali kütübi'l-aşere*. Fazıl Ahmed Koleksiyonu, N: 263, Yazma, 290 vr. Köprülü Kütüphanesi.

Hadis_Biyografya, Arapça

Kitâbü't-tezkire bi-ma'rifeti ricali kütübi'l-aşere ; thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib. (Kahire : Mektebetü'l-Hanci, 1997/1418.) 1. c. (689 s.), 2. c. (690-1338 s.), 3. c. (1339-1953 s.), 4. c. (1954-2417 s.) ; 24 cm.

Hadis_Biyografya, Arapça

Zeylu Tezkiretü'l-Huffâz,⁴²

*Kitâbü'l-ilmâm bi-âdâbi duhûli'l-hammam*⁴³ adlı eserleri, İSAM kütüphanesinde kayıtlı olarak bulunmaktadır.

Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn An Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*⁴⁴ adlı eserinde yukarıda bahsi geçen kitapların dışında *Kitabü'l-İ'tibar fî zikri't-Tevârih ve'l-Ahbâr* adlı eserden bahsetmektedir.

1. 9. Vefatı

Büyük işlerle dolu böyle bir hayattan sonra orta yaş sayılabilecek bir yaşta hicrî 765 (m. 1364) yılının Şaban ayında⁴⁵ vefat etti. Vefat ettiğinde elli yaşındaydı. Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Kasyon denilen yerin aşağı tarafına defnedildi.

⁴² Ebu'l-Mehâsin Hüseyinî, *Zeylu Tezkiretü'l-huffaz / Zeylu Tezkiretü'l-huffaz / Ebü'l-Fazl İbn Fehd Takıyyüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Haşimi el-Mekki. Zeylu Tezkiretü'l-huffaz / Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti. 3. bs. (Beyrut : Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956). 454, 166 s. ; 24 cm.*

Kur'an ilimleri_Biyografya 2. Hafızlar, Arapça

Kur'an ilimleri_Biyografya 2. Hafızlar

Ebu'l-Mehâsin Hüseyinî, *Kitabü'l-ilmâm bi-adabi duhuli'l-hammam = el-İlmâm (el-İmam) bi-adabi duhuli'l-hammam. tahkik ve tahric: Nureddin b. Şükri b. Ali Boyacılar el-Burduri (Riyad : Dâru Edvai's-Selef [Edvaü's-Selef], 2007/1428).240 s. ; 24 cm.*

İslam fikhî 2. Haram ve helal

⁴⁴ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn An Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, 6: 130.

⁴⁵ Muhammed Rıza el-Kehhâle, *Mu'cem'ül-Müellifin*, (Beyrut: Darü'l-İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1957), 307.

İKİNCİ BÖLÜM

EBU'L-MEHÂSİN EL-HÜSEYNÎ'NİN KİTÂBU'T-TEZKİRE BÎ-MA'RİFETİ RİCÂLİ'L-KÜTÜBİ'L-'AŞERE ADLI ESERİ

2. 1. Eserin İsmi ile İlgili Kaynaklardaki Bilgiler

Eseri tahkîk eden, esere atıfta bulunan ve bu hususta bilgi veren kaynaklar eserin kendi yazarının el yazma nüshasının İstanbul Köprülü Kütüphanesi'nde mevcut olduğunu belirtmektedirler.⁴⁶ Ancak 09.11.2017 tarihinde söz konusu eserin yazma nüshasını görmek için Köprülü Kütüphanesi'ni ziyaret ettiğimde farklı bir durumla karşılaştım. Köprülü Kütüphanesinde bulunan bütün yazma eserlerin Süleymaniye Kütüphanesine aktarıldığını öğrendim. Yukarda geçen aynı tarihte Süleymaniye Kütüphanesini ziyaret ettim. Bu eserin yazma nüshasının burada Fazıl Ahmed koleksiyonu 263 kütüphane numarasında bulunduğunu görüp tespit ettim. Bu nüshada eserin ismi açıkça görülmektedir. İbn Hâcer el-Âskalanî, ileride detaylı olarak bahsedilecek olan *Ta'cilû'l-menfaâ* adlı eserinin önsözünde; “Hafız Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hamza el-Hüseynî ed-Dımeşkî'ye ait olan et-Tezkire bî ricâlî'l-âşere adlı bir esere rastladım.”⁴⁷ diyerek eserin isminden ve yazarına aidiyetinden bahsetmektedir. Yine Hacî Halife Katip Çelebi de *Keşfü'z-zünûn*'da eserden bahsetmekte ve eserin adını “*et-Tezkire fî ricâlî'l-aşere*” olarak zikretmektedir.⁴⁸ Bazı kaynaklar da eserin adını “*et-Tezkire bî ma'rifetî ricâlî'l-kütübi'l-aşere*” olarak zikretmektedir. Hüseyinî ise kitabının adını önsözünde; “فهذه تذكرة شريفة مبتكرة بمعرفة رجال الكتب العشرة -*fe hâzihî Tezkiretün şerifetün mübtekiretün bî ma'rifetî ricâlî'l-kütübi'l-aşere*” (bu yazdıklarım on kitabın ricâlini tanımaya yönelik kıymetli ve özgün bir

⁴⁶ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 133.

⁴⁷ İbn Hacer, *Ta'cilû'l-mefaa*, 2.

⁴⁸ Katip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, 130.

biyografi kitabıdır)“⁴⁹ şeklinde ifade etmektedir. Yazma nüshada ise eserin adı; “*Kitabü't-tezkire bî ma'rifetî ricâlî'l-kütübi'l-âşere*” şeklinde Yazmanın kapağında bariz bir şekilde görülmektedir.⁵⁰

Eserin adındaki “tezkire” ifadesi, sözlükte “anmak, hatırlamak” manasında kullanılan “zıkr” kökünden türemiş olup “hatırlamaya vesile olan şey” anlamındadır. Terim olarak eski dönemlerde yazılan biyografik-antolojik eseri ifade eder. Çeşitli ilim dallarında yetişmiş âlimler ve şairlerin biyografilerine dair eserler Arap ilim çevresinde “tabakât” adıyla ortaya çıkmıştır. Fars edebiyatında özellikle şairler için yazılan tabakât kitaplarına tezkire adı verilmiştir. İslâm telif geleneğinde zamanla farklı özellikler kazanarak gelişen tezkireler, esas nitelikleri bakımından günümüzdeki biyografik/antolojik sözlüklere benzer özelliklere sahiptir.⁵¹

J. Stewart-Robinson İslam Edebiyatında Tezkire Geleneği adlı makalesinde şunları kaydetmektedir:

“Tezkire türünün doğumunun ardında dini köken de bulunabilir, nitekim İslami ilimler tarih çalışmalarıyla yakından ilgilidir. Müslüman alimlerin Kur’ân ve özellikle de hadis üzerine yoğunlaşmalarının bir sonucu olarak şecere (rivayet zinciri) gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bir hadisin sıhhati ve güvenilirliği, isnadın kesinliğine ve doğruluğuna bağlıdır. Bir hadis, nakledenlere ait biyografik veriler aracılığıyla doğrulanabildiği için, biyografi, kısa süre ilim adamları ve derleyenlerin eleştirdikleri sünnet çalışmalarının önemli bir parçası haline gelmiştir. Biyografi ile ilgili dikkat edilecek hususlar tüm eserlerde aynıdır. Eğer konu bir edebî şahsiyet olsaydı, önemli veriler, ölüm tarihi, şeceresi ve edebî başarıları olurdu. İslamî biyografik eserler, bir sınıflandırma sistemiyle düzenlenmiş olup aşiretler, kabileler, mezhepler vb. gruplara ayrılmaktadır. Kadın ve erkeklerin bu vasıflandırmalarıyla ilgilenen

⁴⁹ Ebü'l-Mehâsin Şemseddin Muhammed b. Ali b. el-Hasan Hüseyini, *et-Tezkire bî Ma'rifetî Ricâlî'l-Kütübi'l-Âşere*, (Kahire: Mektebetü'l-hancı, 1997), 1: 3.

⁵⁰ Ek-1

⁵¹ Öz, “Tezkire”, 41: 68.

eserlere Tabakât denilmektedir.”⁵²

Tezkireler muayyen bir devrin veya muayyen zümre mensuplarından önde gelenlerinin, tanınmışlarının hayat hikâyeleri ve eserleri hakkında muayyen bilgileri ihtiva eden ve belli bir düzene göre tertip edilmiş eserlerdir. Muhtelif tezkire çeşitlerinden bahsetmek mümkündür.⁵³

Tezkire kelimesi İslâm coğrafyası ve kültüründe, belli bir meslekte şöhret sahibi olmuş kimselerin ve özellikle şâirlerin hâl tercümelerinden bahseden ve onların şiirlerinden örnekler nakleden eserlerin geneli için kullanılmaya başlanmış ve bu türün genel ismi olmuştur: Tezkiretü'l-Evliyâ, Tezkiretü's-Şuarâ gibi.

Her ne kadar yazarın hocası ez-Zehebî'nin *Tezkiretü'l-hüffâz* adlı eserinden adlandırma olduğu, dolayısıyla etkilendiği düşünülüyorsa da bu eser konu itibariyle hocasının eserinin bir devamı veya tamamlayıcısı özelliğine sahip değildir. Ancak Hafız Hüseyinî'nin, ez-Zehebî'nin bu alanda yazmış olduğu diğer eserlerinden etkilendiği ve yararlandığı da bir gerçektir.

2. 2. Eserin Yazara Aidiyeti Konusu

Süleymaniye kütüphanesinde bulunan ve yazarın kendi hattıyla yazdığı orijinal nüsha, eserin yazara aidiyetinin en açık kanıtıdır. Eseri tahkik eden de bu nüshayı esas almıştır. Bunun yanı sıra Kral Faysal İslâmî Araştırmalar Merkezi'nin internet sitesinde, bu merkezde eserin yazarının kendi el yazması bir nüshasının bulunduğu konusu geçmektedir. Ayrıca yukarıda bahsi geçen İbn Hacer el-Âskalanî'nin eseri *Ta'cilû'l-menfaâ*'da eserin yazara aidiyeti vurgulanmaktadır. Yazıldığı zamana aitliği itibariyle bu en yakın ve en güçlü kanıttır. Yine İbn Hacer, eserinin farklı yerlerinde yazara ait el yazmadan bizzat okuduğunu belirtmektedir. Şöyle ki, Abdullah b. Katâde el-Muhâribî'nin biyografisinde; “Hüseyinî'nin kendi el yazısıyla olan kitabının kenarındaki

⁵² J. Stewart-Robinson, “İslam Edebiyatında Tezkire Geleneği”, trc: Hasan Bozdaş, Hece Dergisi, 249 (Eylül 2017): 125-134.

⁵³ J. Stewart-Robinson, “İslam Edebiyatında Tezkire Geleneği”, 115.

İbnü'l-Muhib'in notundan okudum...."⁵⁴ diyerek hem bu eserin hem de bu eserin yazma nüshasının yazara aidiyetini ifade etmektedir.

Yazarın kendisi de, *el-İkmâl fi zikrî men lehû rivayetün fi müsnedî Ahmed mine'r-ricâl mimmen leyse fi Tehzîbi'l-Kemâl* adlı eserinin önsözünde: "Ne zaman ki Allah azze ve celle bana hocam el-Hafız Ebu'l-Haccâc el-Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl* adlı eserini kısaltıp sadeleştirmeyi nasip edince..." söylemiyle kendi eserine işaret etmektedir. Ayrıca birçok yazar bu eserin Hüseyinî'ye ait olduğundan bahsetmektedir. Özellikle de onun biyografisini veya eserlerini yazanlar bunu belirtmişlerdir. Bunlardan Hayruddin ez-Ziriklî, *el-Â'lâm* adlı eserinde; "Hüseyinî'ye ait bu eserin kendi el yazısıyla olan ikinci cildini gördüm"⁵⁵ demektedir.

Eserin yazara aidiyetini teyit eden hususlardan biri de, Hüseyinî'den sonra gelen birçok biyografi yazarının ve diğer önemli âlimlerin bu eserden faydalanması, eserlerine kaynak göstermeleridir. Nitekim daha önce de değinilen İbn Hacer el-Âskalanî'nin *Ta'cilü'l-menfaâ* adlı eserindeki "Hafız Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Hamza el-Hüseyinî ed-Dimeşkî'ye ait olan *et-Tezkire bi ricâlî'l-aşere* adlı bir esere rastladım." şeklindeki sözleri bu konunun en açık kanıtlarındandır. Hatta şunu söylemek mümkündür: İbn Hacer, bu eserin tamamında Hüseyinî'nin eserini kapsamlı bir şekilde ele alıp eksikliklerini gidermeyi hedeflemiştir. Ayrıca Kettânî (ö. 1857/1927) de Türkçesi *Hadis Literatürü* olarak bilinen *er-Risâletü'l-mustatrafe* adlı eserinde Hüseyinî'nin *et-Tezkire fi ricâlî'l-aşere* adlı eserinin varlığından bahsetmektedir.⁵⁶

2. 3. Eserin Yazma Nüshaları

Eserin şu an mevcut, ulaşılabilen el yazma nüshası İstanbul Süleymaniye kütüphanesinde 263 rakamıyla bulunan nüshadır. Eser, 290 yapraktan oluşmakta olup, yaprakların ebadı 23/16 olup her sayfa 27 satırdır.

Başlık sayfasında ise şunlar yazmaktadır: "*Kitabu't-tezkire bi marifeti ricâli*

⁵⁴ İbn Hacer, *Ta'cilü'l-mefaa*, 73.

⁵⁵ Hayruddin ez-Ziriklî, *el-Â'lâm*, (Beyrut: Daru'l-melâyin, ts.) 7: 178.

kütübi'l-âşere, Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. Ali b. Hasan b. Hamza b. Ebi'l-Mehâsin el-Âlevî el-Hüseyinî'ye aittir. Allah onu affetsin ve ona lütfuyla muamele etsin.”

Kitabın üzerinde Köprülü Kütüphanesi'nin mührü bulunmaktadır. İkinci sayfada ise mukaddime (önsöz) ve kitabın başlangıcı bulunmaktadır. Kitabın son sayfası ise : “Kitabın sonu, âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. Efendimiz Muhammed'e salat ve selam olsun. Kitabın yazarı hicrî 764 yılının zilkade ayının on biri Salı günü bu kitabı yazma işini tamamladı. Allah onu affıyla kuşatsın.”⁵⁷ şeklinde bitmektedir. Buna göre yazar, vefatından bir yıl önce eserini tamamlamıştır.

Yazma nüsha çok kaliteli ve okunaklı bir hat ile yazılmıştır. Bugün bile rahatlıkla okunabilecek durumdadır. Sadece çok sınırlı sayıda bazı satırlarda birkaç kelimedede siyah mürekkep bulaşmasından kaynaklanan bir karartı bulunmaktadır. Ancak tahkik eden titiz bir çabayla eser üzerinde çalıştığı için bu durum herhangi bir probleme ve eksikliğe neden olmamıştır. Yazarın kendi hattıyla kitabın etrafına bazı ravilerin eklenmiş olduğuna sık sık rastlanmaktadır. Aynı hat ile yazıldığı açık şekilde görülen bu eklemelerin bizzat yazar tarafından yapıldığı kuvvetle muhtemeldir. Yazma nüshada ravilerle ilgili herhangi bir rakam ve numara kullanımı bulunmamaktadır.

2. 4. Eserin Yayınlanması

Eserin tahkiki ilk defa 1997 yılında yapılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere tahkikte esas alınan nüsha bahsi geçen Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshadır. Eser tahkik sonucu dört cilde çıkmıştır. Asıl nüshayla çok titiz bir çalışma sonucu kapsamlı bir karşılaştırma yapılmıştır. Muhakkik Rifat Fevzî Abdülmüttalib,⁵⁸ kitabın dipnot

⁵⁶ el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 421.

⁵⁷ Ek-3

⁵⁸ Eseri tahkik eden Dr. Rif'at Fevzi Abdülmüttalib, 1940 Mısır doğumlu olup, Kahire Üniversitesi daru'l-ulûm fakültesinden mezun olmuştur. Kahire Üniversitesi ve Mekke Ümmü'l-Kura üniversitelerinin öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda Kahire Üniversitesi Dâru'l-ulûm fakültesi Şeriâtü'l-İslâmiyye bölüm başkanlığı görevini de bir dönem yürütmüştür. Aynı fakültede İslam Şeriâti ve hadis derslerinin hocalığını yapmaktadır. Büyük çoğunluğu hadis alanında yazılmış olan birçok eseri tahkik etmiştir. Es-Sahîfetu's-Sahîha, Rifat Fevzi Abdülmüttalib bu eseri Sahîfetu Hemmâm b. Munebbih adıyla yeniden tahkik ederek, tahrir ve şerhiyle birlikte 1985 yılında Kahire'de neşretmiştir. Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber zamanında yazdığı ve devamlı olarak kılıcının

kısmına tercemesi (biyografisi) zikredilen ricâlle ilgili bazen İbnü Hâcer el-Âskalanî'nin *Ta'cilû'l-menfaâ bi-zevâidi ricâli'l-erbe'a* adlı eserindeki numarasını ve oradaki farklı bilgileri de zikretmektedir. Ayrıca o, İbn Hâcer el-Âskalanî'nin *Takrib-u't-Tehzib* adlı eserindeki numaraları, ayrıca el-Mizzî'nin *Tehzibu'l-Kemâl* adlı kitabındaki her bir kişiyle ilgili numarayı da dipnot düşmektedir. Yine o Hüseyinî'nin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı kitabının ravilerini zikrettiği *el-İkmâl fî zikri men lehu rivâye fî müsnedi'l-İmam Ahmed mine'r-ricâl siva men zükire fî Tehzibi'l-Kemal* adlı eserinde de geçen ravilerin numaralarını da dipnotta zikretmektedir. Bu yönüyle tahkik çalışması farklı bir boyut kazanmış, bu sayede eserin farklı eserlerle karşılaştırılması ve bu eserlerdeki bilgi ve notların da göz önünde bulunması ve kolay ulaşılması sağlanmıştır.

Eserin elimizdeki baskısı 1997 yılındaki birinci baskıdır. Kahire'deki *el-Mektebetü'l-hancî* yayınevi kitabı yayınlamıştır.

Eser dört cilt olup sayfa numaraları birbirini takip etmektedir. Yani her cilt numaralandırılması birbirini müteâkiptir. Birinci cilt 689. sayfada bitmektedir. İkinci cilt 690. sayfadan başlayıp 1338. sayfada bitmektedir. Üçüncü cilt 1339. sayfadan başlayıp 1954. sayfada bitmektedir. Dördüncü cilt ise 1955. sayfadan başlayıp 2417. sayfada bitmektedir. Eser toplam olarak 2417 sayfadır.

İlk üç ciltte ravîler alfabetik sırayla incelenmektedir. Dördüncü ciltte ise ilk olarak künyeleriyle meşhur olan ravîleri “Babü'l-Künâ (künyeler başlığıyla)” adlı başlıkla zikreder. Sonrasında babasına, dedesine, annesine veya amcası gibi kimselere mensubiyetleri meşhur olan ravileri ayrı bir bölümde ele alır. Bir sonraki bölümde ise kabile, şehir ve meslek gibi şeylere mensubiyetleri meşhur olan raviler konu edilir. Sondan önceki bölümde ise, “el-Mübhemat” başlığıyla yani hakkında kesin bilgi

kınında taşıdığı bir hadis sahîfesi vardı. Söz konusu sahîfe, Rifat Fevzi Abdülmuttalib tarafından muhtevası tahlil edilerek Sahîfetü Alî b. Ebî Tâlib adıyla Kahire'de yayımlanmıştır (1406/1986) . İmam Şâfiî'nin meşhur eseri el-Ümm de tahkik ettiği eserlerin arasındadır. Bunun yanı sıra özgün eserler de yazmıştır. *Tevsîku's-sünne fi'l-karni's-sâni'l-hicrî*, (Kahire 1400/1981), *el-Hilâfe ve'l-Havâric fi'l-Mağribi'l-Arabî*, (Kahire 1393/1973), *Kütübü's-sünne (Sahîh-i Buharî, Sahîh-i Müslim ve Muvatta'yı konu alan bir kitap)*, İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve eseruhû fî ulûmi'l-hadîs (Kahire 1415/1994), *el-Vahdetü'l-mevzû'iyye li's-sûreti'l-Kur'âniyye* (Beyrut 1406/1986) adlarında müstakil eserler yazmıştır. Otuzun üzerinde kitabı tahkik etmiş, neşre hazırlamıştır.
<http://shamela.ws/index.php/author/1587>

bulunmayan, kimliklerinde ve kendilerinden rivayette buldukları şahısların isimlerinde kapalılık olan ravileri zikreder. Eserin bu cildinin son bölümünde ise kadın ravîleri “Kitabü'n-nisa”(kadınlar kitabı) adlı bölüm başlığıyla inceleme konusu yapar. İlgili eserde ravi isimleri siyah punto kalın yazı şeklinde yazılmıştır.

Tahkikli baskıda genellikle harekeleme söz konusu değildir. Ancak telaffuzu zor olan veya birkaç şekilde okunması muhtemel olan kelimelerde muhakkik tarafından harekeleme yapılmıştır.

2. 5. Eserin Konusu

Hadis ilminde hadislerin konularına göre müstakil eserlerde tasnif edilmesinden hemen sonra hadis ravîlerinin hayatlarını başta güvenilirlik olmak üzere birçok açıdan inceleme konusu edinen ricâl edebiyatının ilk eserleri yazılmaya başlandı. Hicrî IV. asrın başlarında rical ile ilgili ilk eserlerin yazılması başlanmıştır. Bu dönemde yazılan eserlerin bir kısmı sikâ (güvenilir) ravîleri, bir kısmı zayıf ravileri diğer bir kısmı da hem sikâ hem de zayıf ravîleri birlikte konu edinmişlerdir. İlk dönemlerde bu şekilde her iki grup raviyi ve rivayeti inceleme konusu yapanlardan öne çıkan ve bu alanda temel otoritelerden sayılan kişi ve eser, İbn Ebi Hâtim er-Razî (ö. 327/938) ve *Kitâbü'l-Cerh ve't-Ta'dil* adlı eseridir. Daha sonraları belli başlı kitap veya kitapların ravilerini inceleyen ve konu edinen ricâl kitapları yazılmıştır.

Bu geleneğin içinde eser yazanlardan biri de Cemmâilî adıyla meşhur olan Hafız Ebû Muhammed Abdülğanî b. Abdülvâhid el-Makdisî (ö. 600/1203)'dir. *el-Kemâl fi esmaî'r-ricâl* adlı eseri yazan el-Makdisî, Kütüb-i Sitte'de adı geçen ravilerin hemen hepsini ihtiva eden ilk çalışmayı ortaya koymuştur. el-Makdisî, önce Resûl-i Ekrem'in hayatını İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sinden özetleyerek vermiş, ardından tanınmış hadis âlimlerinin raviler hakkındaki görüşlerini senedleriyle birlikte zikretmiştir. Sahâbî olan ravileri diğerlerinden önce ve bir arada zikreden müellif eserine aşere-i mübeşşere ile başlamış, ardından adı Muhammed olanları, devamında alfabetik olarak diğer ravileri, en

sonra da hanım ravileri tanıtmıştır.⁵⁹ Mukaddimede müellifin belirttiğine göre raviler hakkında yeterli bilgi verilmekle beraber kitabın hacmini büyütmemek için bazı senedler ve bilgiler muhtasar olarak kaydedilmiştir. Bir ravinin Kütüb-i Sitte'nin her birinde rivayetleri bulunduğunu göstermek için “ روى له الجماعة ”, sadece *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de rivayetleri yer alanları belirtmek için de “ اتفقا عليه ”, veya “ متفق عليه ” yani “her ikisi ittifak etti” ifadeleri kullanılmıştır. Bu kitaplardaki senedlerde yer alan sahâbiler dahil bütün ravîleri eserine almıştır.⁶⁰ Ancak nüsha farklılıklarından kaynaklanan sebepten dolayı eksik kalan ravîler olmuştur. Bazı ravîlerle ilgili de yeterli derecede bilgiler veremediği de söz konusu olmuştur.

Bu durumu mülâhaza eden Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî (ö. 742/1341), tüm mesaisini harcayarak el-Makdisî'nin eserini tashih ve tertib etmekle meşgul olur. Bunun neticesinde sonraki birçok esere kaynaklık edecek olan meşhur eseri *Tehzîbü'l-Kemâl*'i yazar. *el-Kemâl*'in eksik yönlerini tamamlamanın yanısıra Kütüb-i Sitte yazarlarının diğer bazı eserlerinin de ricâlini konu edinir. Mesela Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Edebü'l-müfred* ve *Ef'alü'l-îbâd* adlı eserlerinin, Ebû Davûd'un (ö. 275/889) *el-Merâsîl*, *et-Teferüd*, *Fedâilü'l-Ensâr* ve *el-Mesâil* adlı eserlerinin, Nesâî'nin (ö. 303/915) *Hasâisü Emirü'l-müminin Ali b. Ebî Talib* adlı eserinin, İbn Mâce'nin (ö. 275/889) *Kitabu't-tefsir* adlı eserinin, Ebû İsa et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *eş-Şemâil* adlı eserinin bir kısmının ricâlini ve bahsi geçen yazarların diğer bazı eserlerinin ricâllerini zikretmekle ihtiyaç olmadığı halde kendi eserini uzatmıştır. el-Mizzî, İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'inden de faydalanarak sekiz yıl süren bir çalışma sonunda *el-Kemâl*'i tashih ve ihtisar etmek, mevcut biyografilere yeni bilgiler eklemek, sahâbî biyografilerini alfabetik yerlerine serpiştirmek ve biyografisini verdiği her şahsın hoca ve talebelerini de alfabetik biçimde sıralamak suretiyle eserini 712'de (1312) tamamlamıştır. Bu arada Kütüb-i Sitte müelliflerinin diğer eserlerinin bir kısmında (meselâ Buhârî'nin *es-Sahîh* dışındaki beş, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* dışındaki yedi, Nesâî'nin *es-Sünen* dışındaki dört kitabında) geçen 1700'den fazla ravinin biyografisini kırmızı mürekkep kullanarak eklemiş, biyografilerin hangi kitaplarda geçtiğini

⁵⁹ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 419.

rumuzlarla belirtmiş, böylece *el-Kemâl*'i üç misli genişletip 8045 ravinin biyografisine yer vererek meydana getirdiği çalışmasına *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* adını vermiştir.⁶¹ Tâcüddin es-Sübki'nin ifadesiyle, bu eserin benzerinin yazılmamış olduğuna dair ortak bir görüş vardır. Bir başkası ise: “Benzeri telif edilmemiş büyük bir kitaptır. Benzerinin yapılabileceği bile düşünülemez” demektedir.⁶²

el-Mizzî'nin bu eserini ilk olarak öğrencisi ve çağdaşı olan ez-Zehebî (ö. 748/1348) *Tezhibu't-Tehzib* adıyla bir defa, sonra da *el-Kaşif fî ma'rifeti men lehû rivâyê fî'l-Kütübi's-Sitte* adlı eseriyle de ikinci kez ihtisar etmiştir.⁶³

Sonrasında Alâüddin Moğultay b. Kılıç el-Hanefî (ö. 762/1361) *İkmâlü Tehzibü'l-Kemâl* adlı eseriyle hocası el-Mizzî'nin eserini adından da anlaşıldığı gibi tamamlamaya çalışmıştır.⁶⁴

el-Mizzî'nin bir diğer öğrencisi olan el-Hüseynî, *Tehzibü'l-Kemâl*'i yalnızca Kütüb-i Sitte ravîlerini bırakarak ihtisar etmiştir. Bunlara ilave olarak dört mezheb imamının kitaplarını da eklemiştir.⁶⁵ Hüseyinî bu durumu kitabına yazmış olduğu mukaddimede şöyle ifade etmiştir; “Bu kitapta Muhammed b. İdris eş-Şafî'ye (ö. 204/820) nisbet edilen Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yakub el-Esamm en-Nisâbü'rî'nin (ö. 346) Şafî'nin ashabından olan er-Rebi' b. Süleyman el-Mısırî kanalıyla Şafî'den sema' ettiği hadislerden ibaret olan Müsned; İmam A'zam Ebu Hanife Numan b. Sabit'e nisbet edilen Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî (ö. 522 veya 523)⁶⁶, nin yazdığı *Müsned*; hicret yurdunun (Medine şehri) İmamı Malik b. Enes el-Esbehî'den (ö. 179/795) Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, Abdullah b. Vehb el-Mısırî, Abdurrahman b. el-Kasım el-Utekî el-Mısırî, Abdullah b. Yusuf et-Tinnîsî, Ma'n b. İsa, Said b. Ufeyr, Yahya b. Abdullah b. Bükeyr, Yahya b. Yahya, Süleyman b. Bürd, Ebû Mus'ab b.

⁶⁰ M. Yaşar Kandemir, “el-Kemal” *DİA*, 25: 222-223.

⁶¹ Kandemir, “el-Kemal” 25: 223.

Cemâlüddin Ebu'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk: Dr. Beşşar Avvâd Maruf, 2. bs. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle 2010).

⁶² Kettânî, *Hadis Literatürü*, 420.

⁶³ Eren, *Ricâl Bilgisi*, 490.

⁶⁴ Eren, *Ricâl Bilgisi*, 491-492.

⁶⁵ Eren, *Ricâl Bilgisi*, 493.

⁶⁶ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 10. (Yazması mevcuttur: Topkapı Sarayı, Ahmet III Nu. 158.)

Ahmed. Ebûbekr ez-Zührî, Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî ve Muhammed b. Mübarek es-Sûrî'nin rivayet ettikleri *el-Muvatta'*ı ve Rabbânî İmam Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî'ye (ö. 241/855) ait olan on sekiz müsnedi ihtiva eden *Müsned'* tir."⁶⁷ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*i tekrarlarıyla kırk bin hadisi ihtiva ediyor. Ondandır oğlu Ebû Abdurrahman Abdullah kendi ziyadeleriyle rivayet etmiştir.⁶⁸

Yine Büyük Hafız Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin (ö. 256) *es-Sahîh*'i, İmam, Hafız Ebû Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî'nin (ö. 261/875) *es-Sahîh*'i, Hafız Ebû Davûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî'nin (ö. 275) *es-Sünen*'i, Hafız Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sûre et-Tirmizî'nin (ö. 279) *el-Camî'*i, İmam Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî'den Ebû bekir b. es-Sünnî'nin rivayet ettiği (ö. 303) *es-Sünen*'i (ki *es-Sünenü'l-kebîr* adlı eserinin ihtisarıdır), Hafız Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid ibn Mâce el-Kazvînî'nin (ö. 275/889) *es-Sünen*'i bu kitabın ravilerini konu edindiği eserlerdir. Allah Teâla hepsine rahmet eylesin, hepsinden razı olsun."⁶⁹

Bu imamların kitaplarının ravîlerinin de eklenmesiyle *Kitabü't-Tezkire*'de toplam olarak 10.129 ravî hakkında bilgi verilmiştir. Bu ravîlerin 7890 kişisi alfabetik olarak isimleriyle ilk üç ciltte zikredilirler. Dördüncü ciltte 7891. Numaralı kişiyle 9185 arası künyeleriyle meşhur olan, 9186. Kişiyle 9355 arası babalarına, dedelerine vs. kişilere mensubiyeti meşhur olan, 9356. Kişiyle 9369 arası kabile, şehir vs. mensubiyeti meşhur olan, 9370. Kişiyle 9813 arası mübhem kalmış olan ravileri içerir. Son olarak 9814. Numaralı kişiyle 10129. kişi arasında ise kadın raviler gelir. Toplam zikredilen kadın ravi sayısı 315'tir. Bu numaralama işlemi muhakkik tarafından yapılmıştır. Yazma nüshada numara söz konusu değildir.

Dört mezhep İmamının eserlerindeki ricâlin incelenmesinde eksikler gören İbn Hacer el-Âskâlânî (ö. 852/1449), *Ta'cilû'l-menfaâ bi-zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erbe'a*

⁶⁷ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 10.

⁶⁸ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 11.

⁶⁹ Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 4.

adlı eseri yazarak Hüseyinî'nin eksik bırakıp gerekli bilgileri vermediği ricâl hakkında kapsamlı bilgiler sunmuştur.⁷⁰

Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî'i eserlerine temel alanlardan biri de *Tehzibu'Tehzib* adlı eseriyle ihtisâr eden İbn Hacer el-Âskalânî'dir. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*'in mukaddimesinde bu eseri yazma nedenini şöyle anlatır;

“Hafız Makdisî'nin *el-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl* adlı eseri ve onun bir nevi tertib ve tashihi olan Ebu'l-Haccâc Yusuf b. ez-Zeki el-Mizzî'nin *Tehzibü'l-Kemâl* eseri hadislerin aktarılıp taşınmasını sağlayan kişiler hakkında yazılmış olan en büyük eserlerdendir. Fakat *Tehzibü'l-Kemâl*'in çok uzun olması istifadeyi zorlaştırıp imkansız kılmıştır. Bu nedenle insanlar Zehebî'nin *Tehzibü'l-Kemâl*'i ihtisar ederek yazdığı kitabı *el-Kâşif* le yetinmişlerdir. *Kâşif*'i incelediğimde tercemelerin çok kısa olduğunu, yeterli bilgi vermediğini gördüm. Yine Zehebî'nin *Tehzibü'l-Kemâl*'i esas alarak yazdığı *Tezhîbü't-Tehzîb* adlı eserini incelediğimde ise bu kez Zehebî'nin bazen *Tehzibü'l-Kemâl*'e hiç değinmediğini, gereksiz uzatmalarda bulunduğunu, cerh ve ta'dilde birçok ihmal olduğunu tesbit ettim. *Tehzibü'l-Kemâl*'e baktığımda ise Hafız el-Mizzî'nin ismini zikrettiği bazı kişilerin cerh ve ta'dil durumlarını beyan etmediğini görünce *Tehzibü'l-Kemâl*'i ihtisar etme hususunu Allah'tan diledim. Bu ihtisar çalışmamda cerh ve ta'dili ifade eden şeyleri zikretmekle yetindim.”⁷¹

el-Askalânî bu eserini daha sonra kendisi *Takribu'Tehzib* adıyla ihtisar etmiştir.

2. 6. Eserin Yazılma Sebebi

Yazar, kitabını yazma sebebini mukaddimede şu şekilde belirtmektedir: “Hafız el-Makdisî, Kütüb-i Sitte ravîlerini ihtiva eden geniş hacimli bir eser olan *el-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl* adlı eseri yazdı. Fakat bahsi geçen kitapların ravîlerinin tamamını zikretmemiştir. Ayrıca tüm zikrettikleriyle ilgili kapsamlı bilgi verememiştir.

⁷⁰ Eren, *Ricâl Bilgisi*, 494.

⁷¹ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, (Haydarabad: Darü Sâdr, 1325/1922), 1: 1-2.

Bu durumu mülâhaza eden hocamız el-Mizzî, bu eserle ilgili detaylı bir araştırma, inceleme ve düşünmeden sonra bu eserin ihmal edilmiş olan, gözden kaçmış olan eksik, hata ve müşkilleri çözmek ve tamamlamak amacıyla bu eseri düzenleme ihtiyacı duydu. Tüm becerisini ve vaktini harcayarak bu eseri tertip ve tashih etmeye koyuldu. Titiz bir çalışmayla eseri yeniden yazılıyor gibi hazırladı. Bunu yaparken Kütüb-i Sitte yazarlarının bazı diğer eserlerinin de ricâllerini inceledi. Bunlar; Buharî'nin *el-Edebü'l-müfred* ve *Ef'alü'l-ibâd* adlı eserlerinin, Ebu Davud'un *el-Merâsîl*, *et-Teferrüd*, *Fedâilü'l-Ensâr* ve *el-Mesâil* adlı eserlerinin, Nesâî'nin *Hasâisü Emirü'l-müminin Ali b. Ebî Talib* adlı eserinin, İbn Mâce'nin *Kitabu't-tefsir* adlı eserinin bir kısmının ricâlini ve bahsi geçen yazarların diğer bazı eserlerinin ricâllerini inceledi.

Ancak Kütüb-i Sitte yazarlarının bu eserleri, ahkâmın, helal ve haramın açıklanması gibi hususlarda Kütüb-i Sitte gibi delil olabilecek eserler değildirler. Bu sebeple bunların ilave edilmesi istenilmeyen bir bıkkınlığa neden olmuştur. Uzun isnad zincirlerini zikretmesi de esere ayrıca bir fazlalık katmıştır. Bu durum eserden faydalanmayı zorlaştırmıştı. Bu alandaki boşluğu doldurmaya ve herkesin istifadesinin mümkün olduğu bir eser yazmaya karar verdim. Eserim, hocam el-Mizzî'nin eserinin bir özeti mahiyetindedir".⁷²

2. 7. Eserin Metodu

Yazar, kitabın konusunu, içeriğini ve yazma sebebini belirttiği bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimede eserinin daha önce telif yöntemi olarak örneğinin olmadığından bahsetmiştir. Zira Kütüb-i Sitte ve dört mezhep imamının kitaplarıyla toplamda on temel kitabın ricâlini bir eserde ilk bir araya getiren kendisi olmuştur. Bu sebeple incelenen ravî sayısı fazla olduğundan ravîlerle ilgili verilen bilgiler kısa ve öz tutulmuştur.⁷³

Hüseyinî, eserini el-Mizzî'nin *Tehzibü'l-Kemâl* adlı eserini esas alarak yazmıştır. Yukarda da bahsedildiği üzere el-Mizzî, *el-Kemâl fî esmaî'r-ricâl'e* başka kitapların da

⁷² Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 4. (Not: Tercüme bana aittir. Enes Boztepeli)

ricâllerini ilave etmiştir. Hüseyinî, ilk olarak Kütüb-i Sitte'ye yapılan bu ilaveleri çıkarmıştır. Bunların yerine İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ı, Ahmed b. Hanbel'in ve Şâfiî'nin *Müsned*'leri ile Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî'nin *Müsnedü Ebî Hanîfe*'sindeki ricâli eklemiştir. Böyle bir metod tercih etmesinin gerekçesi olarak; imamların bu eserlerinin mezheplerinin temel dayanaklarını oluşturuyor olmasıdır.⁷⁴

Yazar, ravîlerin adlarını sözlük düzeni gibi alfabeğe göre tertip etmiştir. Aynı zamanda ravîlerin babalarının adlarını da bu şekilde düzenlemiştir. Ravînin ve babasının adını zikrettikten sonra kendisiyle en çok bilindiği adını zikretmektedir. Senedlerde zikredilen künyeleri, lakabları, ait olduğu aile ismi, şehir ismi ve diğer kendisiyle tanındığı belli başlı şeyleri ifade eder. Ancak başka dedelerinin adlarını yazmaz.⁷⁵

Hüseyinî, söz konusu eserinde ravîlerin kendilerinden hadis almış olduğu en önemli hocalarını zikreder. Bir de ravîden hadis alan bilinen ve meşhur olan önemli talebelerini zikreder.

Hüseyinî, ravîyle ilgili söylenen cerh ve ta'dil kriterleri açısından ön plana çıkmış değerlendirmeleri önem sıralarına göre belirtir. Bunlara ileride detaylı bir şekilde temas edilecektir.

Hüseyinî vefat tarihleri bilinen ravîlerin vefat tarihlerini genellikle zikreder. Vefat tarihini belirttiği zaman bununla ilgili bilgiyi başkalarına dayandırır. Özellikle el-Vakidî ve İbn Sa'd gibi tarihçiler bu husustaki temel dayanaklarıdır. Vefat tarihini belirtmediği ravî sayısı da az değildir. Bunlar genellikle çok meşhur olmayanlardır. Ravîlerin vefat ettikleri yerlerle ilgili bir bilgi vermez.

Hüseyinî, büyük muhaddislerin hayatlarını, isimlerini, hoca ve öğrencilerini uzun ve tafsilatlı zikreder. Bu tercemeler bazen bir sayfanın tamamını kapsayacak şekilde gerçekleşir. Bu durum zikrettiği ricâli kısa ve öz anlatmayı hedefleyen bir kitap için ayrıcalıklı bir husustur. Ayrıca kendisinden başlayıp onlar vasıtasıyla Hz. Peygamber'e

⁷³ Hüseyinî, *Tezkire*, (muhakkikin önsözü, 7.)

⁷⁴ Hüseyinî, *Tezkire*, 4.

⁷⁵ Hüseyinî, *Tezkire*, (muhakkikin önsözü, 7.)

(s.a.s) kadar ulaşabilen bir sened ile bir hadis rivayet eder. Bu büyük muhaddisler başta kitaplarının ricâlini zikrettiği on imam olmak üzere hicrî ilk üç asırda hadis ilminde otorite kabul edilen kişilerdir.⁷⁶

Hüseyinî'nin kitabının konusu olan on kitabın ravilerinin her birisinin hangi kitaplarda rivâyeti olduğunu belirten, harflerden oluşan rûmuzlar kullanılmıştır. Bu rûmuzlar yazma nüshada kırmızı renkle ravilerin isimlerinin baş tarafında kaydedilmiştir. Ancak tahkikli baskıda bu rûmuzlar ravinin tercemesinin sonuna parantez içinde not edilmiştir. Eğer ravî birden fazla kitabın ravîsi ise birden fazla rûmuz kullanılmaktadır. On kitabın yazarının hocaları olanlarla, onların senedlerinde yer alan ancak hocaları olmayanları ayırt etmiş ve bu durumu açıklamıştır. İlk kategoride yer alan ravileri kendilerinden hadis rivayet eden söz konusu kitap yazarlarını belirten rûmuzlarla belirtmiştir. İkinci kategoride yer alan yani senedlerinde yer alıp hocaları olmayan ravileri ise bu yazarların isimleriyle zikretmiştir.

Örneğin Hüseyinî, 179 numarada yer alan Ahmet b. Hafs es-Sülemî'nin biyografisinde şöyle demiştir: “Ondan “خ، د، ن ” ve Müslim b. Haccâc rivayet etmişlerdir.” Yani bu şahıs Buhârî, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin bizzat ricâlindedir. Ancak Müslim'in ricâlinden olsa da *Sahîh-i Müslim*'deki ravîlerden değildir. Bu gösteriyor ki Müslim, bu raviden *es-Sahîh* dışındaki bir eserinde hadis almıştır. el-Mizzî, bu ravîyle ilgili açık bir şekilde “Müslim, bu raviden *es-Sahîh* dışında hadis almıştır.”⁷⁷ ifadesini kullanmaktadır.

Bu ve buna benzer örneklerde görüldüğü gibi eğer yazarımız rûmuz kullanmayıp açık bir şekilde ondan hadis rivayet edenlerin adlarını zikrediyorsa bu durum konumuz olan kitaplar dışındaki bir rivayete işarettir. Eğer tercemesi (biyografisi) zikredilen ravîlerden birinin kendilerinden rivayet ettiği ravîler arasında Buhârî veya Ebu Davud'un adları zikredilip de rûmuzları biyografinin sonunda kullanılmamışsa, bu durum yazarımızın konu edindiği kitaplar dışındaki bir rivayete işarettir.

⁷⁶ Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 70-71.

⁷⁷ Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 1: 295.

2. 7. 1. Kitapta Kullanılan Rümuzlar

İmam Ebû Hanîfe için; “ فه

İmam Mâlik için; ك

İmam Şafî için; فع

İmam Ahmed b. Hanbel için; أ

Buharî için “خ” harfi,

Müslim için “م”

Ebu Davud için “د”

İbn Macê için “ه”

Tirmizî için “ت”

Nesaî için; ن

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel’in babasının kitabındaki rivayetleri ifade etmek için “عب”

Bahsi geçen ravîlerin tamamını ifade etmek için “ع” rümuzunu kullanmıştır.

Sünen-i erbaâ yazarlarını yani Ebû Davûd, İbn Mâce, Tirmizî ve Nesaî’yi ifade etmek için ise “4” rakamı kullanılmıştır.⁷⁸

Yazma nüshada bu rümuzlar, kırmızı renkli yazıyla tercemesi zikredilen ravînin isminin başında yer almaktadır. Ancak muhakkik bunları her ravinin tercemesinin en sonuna eklemiştir. Tercemesi zikredilen ravilerin önce hocaları sonra ise onlardan rivayette bulunanların isimleri zikredilmiştir.⁷⁹

⁷⁸ Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 5.

⁷⁹ Hüseyinî, *Tezkire* (muhakkikin önsözü, 7.)

2. 8. Eserin Ricâl Edebiyatındaki Yeri

Hadis tenkidinin başladığı ilk dönemlerden itibaren ravileri hadis rivayetindeki ehliyetleri açısından inceleyen ilme “ricâlü'l-hadis” veya “esmâu'r-ricâl” denilmiştir.⁸⁰ Senedde yer alan ravilerin kimliğini tanıyabilmek için onların bütün yönleriyle hayatları ve rivayet açısından ne derece güvenilir oldukları (cerh ve ta'dîl durumları) araştırılırken öncelikle bu kişileri yakından tanıyan muhaddislerin kendileri hakkındaki görüş ve kanaatleri dikkate alınmıştır. İlk zamanlarda bu bilgiler hocadan talebeye şifahî olarak aktarılırken II. (VIII.) yüzyıldan itibaren cerh ve ta'dîl kitapları telif edilmiştir. Hicrî IX. yüzyıla kadar devam eden bu gelenekte büyük tenkitçiler yetişmiş, önemli eserler bırakmışlardır.⁸¹

Bu eserlerden bazıları yalnızca güvenilir(sika) ravileri konu edinirken diğer bazıları ise yalnızca zayıf ravileri konu edinmiştir. Hem güvenilir (sika) ravileri hem de zayıf ravileri birlikte ele alan ricâl kitapları da olmuştur. Sonraları ise belli memleketlerin ricâllerini veya belli kitapların ricâllerini konu edinen kitaplar yazılmaya başladı. Tanınmış bir veya birkaç hadis kitabının, özellikle de *Kütüb-i Sitte* 'nin ravilerini alfabetik olarak kısaca tanıtan ricâl kitapları yazıldı. Araştırmamızın konusu eseri de, *Kütüb-i Sitte* ravilerini ve bunlara ilave olarak dört mezhep imamına nispet edilen hadis kitaplarının ravilerini birlikte kısaca tanıtmaktadır. Dolayısıyla içinde bulunduğu gelenekte kendisinden önceki eserlerden yararlanmışır. Fakat tanıttığı hadis kitaplarının ravilerini bu şekilde bir arada sunması yönüyle ilk olma özelliğini taşır. Hadis edebiyatı ve tarihini yazanlar çoğunlukla Hüseyinî'nin eserinden ve bu özelliğinden bahsederler. Hüseyinî'den bir sonraki kuşaktan olan İbn Hacer el-Askalânî, bu esere atıfta bulunanların başında gelmektedir. Ancak İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadis Edebiyatı* adlı eserinde “Belli Kitaplara ait Ricâl ile İlgili Edebiyat” konulu başlıkta bu eserden hiç bahsetmemesi gözden kaçmış olan bir eksiklik olarak görülebilir.⁸²

⁸⁰ İbrahim Hatipoğlu, “Ricâlü'l-hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 83.

⁸¹ Hatipoğlu, “Ricâlü'l-hadis”, 35: 86.

⁸² Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 285-289.

Bu eserin edebiyat içindeki önemini ifade etmek için M. Fuat Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları Üzerine Araştırmalar* adlı eserinde "Ebû Ubeyde (Ma'mer b. el-Müsennâ)'nin Tesiri" adlı başlıkta kaydettikleri açıklayıcı bir örnek oluşturur. Fuat Sezgin, şunları kaydeder: "Buhârî'nin ravilerini ilk olarak ele alan Ebû Nasr el-Kelâbâzî (ö. 398/1008) *Sahîh*'de ismi geçen Ma'mer'i sadece iki şahıstan ibaret addetmiştir; Ma'mer b. Râşid, Ma'mer b. Sâlim. Buhârî'nin mübhem bıraktığı kısımlara ait müstakil eserler meydana getirenler, mesela el-Hatîb el-Bağdadî (ö. 463/1071), Ebu Ali el-Ğassanî (ö. 498)/1105) ve Muhammed b. el-Hasen es-Sem'anî (ö. 650) de farklı bir açıklama getirmemişlerdir. Hatta Buhârî'nin Ebû Ubeyde ile olan münasebetlerinin, dokuzuncu asırda şârihler tarafından yapılan münakaşasından daha sonraki bir devreye rastlayan Suyutî (ö. 911/1505), Buhârî'nin kitabı için yazmış olduğu haşiyesinin baş tarafında, mübhemata dair ayırdığı bir fasılda bile Ma'mer ve Yahya'yı bahis mevzuu etmemiştir. Yalnız sekizinci asırda meşhur on hadis kitabının ravilerinden bir arada bahseden Ebû'l-Mehâsin Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn el-Hüseynî (ö. 765), künyesi Ebû Ubeyde olan Ma'mer'i Buhârî'nin *Sahîh*'inde değil de, sadece Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde adı geçmiş olması münasebetiyle kaydetmiştir."⁸³

Hüseynî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 208/824) ilgili şunları kaydetmektedir; "Ebû Ubeyde et-Teymî, Basra'lı nahiv âlimi olup Hişâm b. Urve'den ve başka kişilerden rivâyette bulunmuştur. Ondan ise Ömer b. Şebbe de başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Dârekutnî; kendisiyle ilgili herhangi bir noksan yoktur, ancak biraz Hâricilik fikriyle itham edilmiştir, değerlendirmesini yapar."⁸⁴

Hüseynî'den sonra İbn Hacer de *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde Ebû Ubeyde'den bahseder. Onun tarihçi ve "sadûk" bir ravi olduğunu, hicrî 208 yılında yüz yaş dolayında vefat ettiğini, hâricilik fikriyle itham edildiğini nakleder.⁸⁵

⁸³ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 133.

Hüseynî, *et-Tezkire*, 3: 1696, num; 6788.

⁸⁴ Hüseynî, *et-Tezkire*, 3: 1696, num; 6788.

⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 571.

2. 9. Kitabın İçeriğiyle İlgili Yapılan Değerlendirmeler

İbn Hacer, Hüseyinî'nin konumuz olan bu eserindeki dört mezheb imamına (İmam Ebû Hanife, İmam Malik b. Enes, İmam eş-Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e) nisbet edilen kitapların ricâlinden eksik kalanları inceleme konusu yaptığı *Ta'cilü'l-menfaâ bi zevâid-i ricâli'l-eimmeti'l-erbaâ* adlı eserin mukaddimesinde Hüseyinî'nin bu eseri ve bu eseri yazmadaki amacına yönelik kapsamlı bir değerlendirme ve çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. İbn Hacer'in ilk değerlendirme ve eleştirisi, Hüseyinî'nin Kütüb-i Sitte yazarlarının diğer eserlerini çıkarıp yerlerine dört mezheb imamının kitaplarını koyması ve bunu da bu kitapların daha çok itibar gördüğünü iddia etmesine yöneliktir:

“Hüseyinî'nin bu kitabı Kütüb-i Sitte yazarlarının sadece Kütüb-i Sitte'deki ravilerini zikretmekle sınırlaması, Zehebî'nin *el-Kâşif* adlı eserinin yöntemiyle örtüşmüştür. Buharî'nin *el-Edebü'l-müfred*, Ebu Davud'un *el-Merâsil*, Ebû İsa et-Tirmizî'nin *eş-Şemâil* gibi eserlerinin ricâlini zikretmemiştir. Bunun bir sonucu olarak örneğin et-Tirmizî veya en-Nesâî'nin kendilerinden rivayet ettiği bazı kişileri bahsi geçen müsnedlere (dört mezheb imamının eserlerine) nisbet etme sonucu doğmuştur. Halbuki insanlar Kütüb-i Sitte İmamlarının şöhretleri ve kabul edilmişlikleri sebebiyle hem ravilerine hem de eserlerine daha fazla itimad edip dayanmaktadırlar. Yine hadislerin “ale'l-ebvab” yani konularına göre tasnif edilmesinin temel hedefi, hadislerin delil ve istişhada elverişli olanlarını belli bir çerçeve içinde sunmaktır. Müsnedlerde durum böyle değildir. Zira müsnedlerin temel hedefi mutlak olarak hadisleri cem' etmektir.”⁸⁶

İbn Hâcer, aynı eserinde ikinci olarak, Hüseyinî'nin dört mezheb imamının kitaplarının mezheplerinin dayanağı olduğu iddiasını dile getirmektedir. Sonra da bu iddianın çok da doğru olmadığını izah etmektedir. İbn Hacer, şu ifadelerle yer verir;

“Hüseyinî, eserinin girişinde kitabının rağbet görmesi amacıyla şunları söyler: ‘kendilerine tabi olunan dört mezheb imamının ravilerini zikrettim. Çünkü onların mezhepleri için istidlallerinin (delil aramak, bulmak) dayanağı genellikle bu

⁸⁶ İbn Hacer, *Ta'cil*, 2-3.

müsnedlerindeki senedleriyle rivayet ettikleridir. Malik'in *Muvatta*'ı onu taklid eden, ona tabi olanların takip ettikleri mezhebidir. O da kendi yanında yalnızca sahih olan rivayetleri almıştır. eş-Şâfiî'nin *Müsned*'i de aynı şekilde rivayetlerinden kendi yanında sahih olan rivayetlerin delilleri olması için yazılmıştır. Ebû Hanife'nin *Müsned*'i de böyledir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ise tüm bunlardan daha kapsamlı ve daha umumdür.' Bu hususta farklı görüşler vardır.

Birincisi; Malikilerde durum Hüseyinî'nin zikrettiği gibi değildir. Bilakis onların ahkam ve fetvada itimad ettikleri Ebu'l-Kasım'ın *Muvatta*'ya uysun veya uymasın Malik'ten rivayet ettikleridir. Hatta bazı Mağribliler, Malikilerin *Muvatta*'ya aykırı olan naslarını, rükû'a eğilirken ve rükû'dan doğrulurken ellerin kaldırılması meselesi gibi konuları ihtiva eden bir kitap yazmışlardır.

İkincisi; 'İmam Malik yalnızca kendine göre sahih olan rivayetleri almıştır' ifadesi, başka özellikte hadislerin varlığının olmadığı anlamındadır. Bunun izahını ise İmam Malik'in kitabına biraz dikkatli bakan herkes bilebilir.

Üçüncüsü; eş-Şâfiî'nin *Müsned*'ine nisbet ettiği şeylerde de durum böyle değildir. Kitabında zikredilen hadislerden bir kısmıyla mezhebine istidlal için yararlanmıştır. Ancak bazılarını başkalarının delili olarak görüp sahih olmadıkları kanısındadır. Bir de eş-Şâfiî bu *Müsned*'le amel olmamıştır. Bazı Nisaburlular bunu *el-Ümm*'den ve *Ümm* dışından Ebu'l-Abbas el-Esamm'ın yalnız başına er-Rebî'den olan rivayetlerinden derlemişlerdir. Bu dediklerimizin en büyük kanıtı hocaların hocası Ebûbekir b. Hüzeyme'nin 'Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen herhangi bir şeyin eş-Şâfiî'nin kendi kitabına almamasını asla kabul edemem.' Halbuki Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen birçok sünnet-hadis bu müsnedte bulunmamaktadır. Yine eş-Şâfiî'nin hadislerini bu kitapta toplayanlar zikredilen hadisleri ne "ale'l-ebvâb"(konularına göre) ne de müsnedlerin yöntemine göre tertip etmemişlerdir. Bu büyük bir kusurdur. Sadece hadisleri *el-Ümm*'den ve *Ümm* dışından nasıl rast gelirse öyle toplamakla uğraşmışlardır. Bu nedenle kitabın birçok yerinde gereksiz tekrarlar meydana gelmiştir. Eş-Şâfiî'nin hadislerine kapsamlı şekilde vakıf olmak isteyenlerin Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* adlı eserine müracaat etmeleri

yerinde olur. O, hadislerin tamamını son derece araştırmış, eş-Şâfiî'nin hem kadim hem de yeni bütün eserlerindeki hadisleri almış, ahkam konularına göre tertip etmiştir. Hüseyinî Beyhakî'nin bu eserinin ricâlini inceleme konusu yapsaydı daha iyi olurdu.

Dördüncüsü; Hüseyinî'nin 'Ebû Hanife'nin *Müsned*'i de böyledir. Yani mezhebinin kaynağıdır sözü insanlarda Ebû Hanife'nin bir müsned biraraya getirdiği sanısını oluşturuyor. Böyle bir durum söz konusu değildir. Ebû Hanife'nin hadislerinden yalnız başına mevcut olanlar öğrencisi Muhammed b. Hasan'ın (ö. 189/805) *Kitabü'l-âsâr* adlı eserde kandisinden rivayet ettikleridir. Muhammed b. Hasan ve Ebû Yusuf'un kitaplarında bu kitaptaki hadislerden başka Ebû Hanife'nin birçok hadisi bulunmaktadır. Hafız Ebû Muhammed el-Hârisî (Hicrî 3. Yüzyıldan sonra) Ebû Hanife'nin hadislerini biraraya getirmek için itina göstermiş, hadisleri bir ciltte toplamış, Ebû Hanife'nin hocalarına göre düzenlemiştir. Aynı şekilde bu hadislerin merfu⁸⁷ olanlarını Hafız Ebûbekr b. el-Mukrî el-Hârisî'nin eserinden daha küçük bir eserde toplamıştır. Buna benzer bir başka eser Hafız Ebu'l-Hüseyn b. el-Muzaffer'in *Müsned-ü Ebî Hanife* adlı eseridir. Hüseyinî'nin ricâlini incelemek için esas aldığı İbn Hüsrev'in (ö. 522) yazdığı *Müsned* ise çok sonraya aittir. İbn Hüsrev'in kitabında el-Hârisî ve İbnü'l-Mukrî'nin kitaplarına göre fazlalıklar bulunmaktadır.

Beşincisi; Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ile ilgili ifadesinde sanki bu kitapta diğerlerinden daha çok hadis bulunduğunu beyan etmek ister. Aslında durum böyledir. Ancak bu kitapta bulunan bazı hadisler ve raviler *Müsned*'in aslında bulunmamaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve aynı zamanda ricâli ile ilgili kimileri tamamen sıhhat iddiasında bulunmuşlardır. Bu hususta Hafız Ebû Musa el-Medînî (ö. 581/1185) bir kitap yazmıştır. Gerçekte ise Müsned'in hadislerinin çoğunluğu "ciyad" yani sahih derecesindedirler. Mevcut olan zayıf hadisleri ise mutâbeât⁸⁸ amaçlı zikretmiştir. Zayıf, ğarib, ferd hadislerin sayısı azdır. Sonra bunları da zamanla tamamen azaltmıştır.

⁸⁷ Merfu' hadis: Yalnızca Hz. Peygamber (s.a.v)'e nisbet edilen söz, davranış ve ikrarlardır. Mutlak olarak kullanıldığında başka bir anlam taşımaz. Bkz: Hafız Celâlüddin Abdurrahman b. Ebibekr es-Suyûtî, *Tedribü'r-Ravi fi Şerhi Takribü'n-Nevevî*, (Beyrut: Darü İbn Hazm, 2009/1430), 96.

⁸⁸ Mütâbeât: Ferd veya ğarib olduğu sanılan bir hadisin başka isnatlarla rivayet edildiğinin ortaya çıkması. Bkz: Salahattin Polat, "Mütâbeât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 32: 180.

Kimileri ise *Müsned*'te bazı uydurma hadislerin varlığını iddia etmiştir. hocamız İmam, Hafız Ebu'l-Fadl el-İrâkî, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevduât* adlı eserindeki *Müsned*'te geçen dokuz hadisle ilgili sözlerini araştırmış ve bu dokuz hadisin uydurma olduğuna hükmetmiştir. Bu kısmı hocam İrâkî'ye okudum, sonrasında İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevduât*'taki bu hadislerle ilgili ifadelerini araştırdım. Yirmi civarına tamamladım. İbnü'l-Cevzî'nin ifadelerini sırayla her hadiste takip ettim. Bu araştırmalar sonucunda bu hadislerin çoğunluğunda kesin olarak uydurma hükmüne varmanın imkansız olduğu kanaatine vardım. Hatta hiç birisinde bile bu hüküm imkansızdır. Bu çalışmamı *el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi an Müsned-i Ahmed* adıyla müstakil bir risalede topladım.

89

Kütüb-i Sitte'nin ricâli birçok tasnifte biraraya getirilmiştir. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir'in *Ricâlü's-Sahîheyn* adlı eseri, yine ondan önce el-Hâkim'in ve Ebû Nasr el-Kelâbizî'nin *Ricâlü'l-Buhârî* adlı eserleri, ondan sonra ise Ebu'l-Velid el-Bâcî'nin aynı isimdeki eseri, Ebûbekr b. Mencûye'nin *Ricâl-ü Müslim* adlı eseri, bazı Mağriblilerin yazmış oldukları *Ricâlü's-Sahîheyn ve Ebî Dâvûd ve't-Tirmizî*'yi konu alan, her birinin sadece şeyhlerini zikreden *ez-Zehre* adlı eser, Ebû Ali el-Ğassâni'nin *Ricâl-ü Ebî Dâvûd ve Ricâlü'n-Nesâî* adlı eserleri Kütüb-i Sitte ravileriyle ilgili ilk dönemde yazılmış olan belli başlı kitaplardır".⁹⁰

İbn Hacer, konumuz olan kitabın da temelini oluşturan *el-Kemâl fi Esmâi'r-ricâl* ile ilgili de şu değerlendirmede bulunmaktadır;

"Sonra Hafız Abdulğani b. Abdulvahid el-Makdisî (ö. 600/1203) Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, et-Tirmizî, en-Nesâî ve İbn Mâce'nin ricâlini *el-Kemâl* adlı kitabında bir araya getirmiştir. Bu kitabı yazmasının nedeni İbn Tâhir'in Kütüb-i Sitte'nin "etraf"⁹¹ını ihmal etmesidir. el-Makdisî bu kitapların tüm ricâlini ayrı ayrı zikretmek istemiştir. el-Makdisî'nin bu kitabını el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı kitabında düzenlemiştir. Sonra ez-Zehbî de bunu *Tezhibü't-Tehzib* kitabıyla ihtisar etmiştir. Sonra

⁸⁹ İbn Hacer, *Ta'cil*, 6.

⁹⁰ İbn Hacer, *Ta'cil*, 7.

⁹¹ Etraf: Hadislerin baş tarafından bir kısmı zikredilmek suretiyle sahâbe adına veya hadis metinlerine göre alfabetik olarak düzenlenen eserlerin ortak adı anlamında kullanılmaktadır.

kendi kitabını *el-Kâşif* adlı eserinde özetlemiştir. Bu kitaplar hem geçmişte hem de günümüzde (kendi yaşadığı zamanı kastediyor, 9. yüzyıl) meşhur olmuşlardır.”⁹²

İbn Hacer’in yukarıda özetle zikrettiğimiz değerlendirmelerinden sonra tekrar Hüseyinî’nin kitabının içeriğine dönelim. Hüseyinî, kitabının birçok yerinde haklarında fikir beyan edeceği ravilerin tercemelerinde; “قلت” (yani; dedim veya derim ki) ifadesiyle söze başlar. Bu ifadenin akabinde önemli bilgiler zikreder. Bu bilgiler genellikle; ravinin başka bir rivayet zincirinde yer aldığı, vefat tarihi, kimliği ve öznesi olduğu önemli bir tarihi olayı zikretmek şeklinde yer alır. Örnek olarak 1691. Numarada zikredilen Halef b. Halife el-Eşcaî’nin tercemesinin sonunda “قلت” ifadesiyle; “derim ki; sahabîleri görenlerden en son vefat eden kişidir” şeklinde beyanda bulunmuştur.⁹³

Hüseyinî, vefat tarihlerinde ihtilaf olan ravilerle ilgili kaynaklardaki bilgileri zikrettikten sonra kendi tercih ettiği görüşü “bu en sahihtir” veya “sahih ve doğru olan budur” diyerek belirtir.

Hüseyinî, hocası el-Mizzî’den bahsederken; “hocamız dedi ki” veya “hocamız Ebü’l-Haccâc dedi ki” şeklinde söze giriş yaparak önemli bilgiler aktarmaya ve hocasının görüşlerini aktarmaya başlar.

2. 10. Kitapta Kullanılan Cerh ve Ta’dil İfadeleri

Cerh; hadis ıstılahında hafızası kuvvetli ve dikkatli bir âlim tarafından, fık ve yalancılık gibi kendisinde bulunan veya güvenilir ravilerin rivayetine muhalefet etmek gibi rivayetinde yer alan bir kusurundan dolayı bir ravinin kendisinin ve rivayetinin reddedilmesidir. Raviye böyle bir kusuru nisbet eden kimseye cârih, kusurlu kişiye de mecrûh denir.⁹⁴ Kısacası bir ravi hakkında inceleme sonucu varılan olumsuz kanâattir. Ta’dil ise; raviyi, rivayetinin kabulünü gerektiren sıfatlarla nitelemek anlamını taşır. Bir başka ifadeyle ravi hakkında yapılan inceleme ve araştırma sonucundaki olumlu

⁹² İbn Hacer, *Ta’cil*, 7.

⁹³ Hüseyinî, *Tezkire*, 434.

⁹⁴ Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta’dil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 394.

sonuçtur. Raviyi böyle sıfatlarla niteleyene muaddil, adâlet sahibi olduğu söylenen kimseye adl veya âdil denir. Cerh ve ta'dil ise, birtakım özel lafızlar kullanarak rivayetlerinin kabulü veya reddi yönünden ravilerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseden bir hadis ricâli ilmidir. Cerh ve ta'dil ilmi, hadis ilimleri arasında en çok tartışılan ve büyük öneme sahip ilimlerdenidir.

Ravinin cerh ve ta'dili hakkında genellikle otoritelerin hükümleri nakledilir. Rical kitaplarında, sahâbe tabakası hariç, sonraki ravilerin hadis rivâyetinde sika ve zayıf olmalarına genellikle işaret edilmeye çalışılmış, büyük cerh ve ta'dil imamlarının onlar hakkında verdikleri hükümler nakledilmiştir. Ravilerin bu yönü için ayrıca sika-zayıf, zayıf ve sika raviler için ayrı ayrı cerh ve ta'dil kitapları telif edilmiştir. Bir ravi hakkında verilen hükmü değerlendirebilmek için; cerh ve ta'dil ilminin nazârî kâideleri, imamların kendilerine has cerh ve ta'dil lafızları gibi, hadis usulü kitaplarında anlatılan hususların bilinmesi gerekir. Ayrıca otoritelerden nakledilen hükümlerin, bizzat kendi kaynaklarından ve kendi sözleriyle olan şeklinin tespiti de önemli bir husustur.⁹⁵

Cerh ve ta'dil ilminde kavramlaşmış ifadeler vardır. Bu ifadelerden bir kısmı cerhi ifade ederken diğer bir kısmı ise ta'dili ifade eder. Ancak her ifadeyi her tenkitçi tam olarak aynı anlamda kullanmamaktadır. Yazarımız Hüseyinî, bu kitapta cerh ve ta'dil ifadelerini genellikle bu ravi için bu ifadeyi kullanan alimin de adını zikrederek ortaya koymuştur. Cerh ve ta'dilde genellikle muhaddislerin görüşlerini nakledip kendi görüşünü beyan etmemektedir. Hüseyinî'nin kitabında kullandığı ta'dil ifadeleri şunlardır:

2. 10. 1. Ta'dilin en üst derecesinde kullanılan ifadeler:

ثبت حافظ (Sebtün Hafizün): Anlamı; alanında otorite haline gelen, çok miktarda hadis ve hadis ilmüne dair bilgiler ezberlemiş kişi demektir. Ta'dilin, Zehebî ve Irâkî'ye

⁹⁵ Eren, *Rical Bilgisi ve Kaynakları*, 59.

göre birinci, Sehâvî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sigadır. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis delil olarak alınır.⁹⁶

ثبت حجة (Sebtün Hücetün): Anlamı; alanında otorite haline gelen, hüccet sayılabilecek derecede bilgiye sahip kişi demektir. *Sebtün Hafizün* anlamındadır.

ثقة ثقة (Sikatün Sikatün): Kelime anlamı olarak güvenilir, güvenilir anlamındadır. Buradaki güvenilirlik, hadis ravisinin taşıması gereken âdl ve zabt sıfatlarına tam bir şekilde sahip olmak demektir. Aynı ifadenin tekrar etmesi kişinin bu nitelikteki köklülüğünü ifade eder. Zehebî ve Irâkî'ye göre ta'dilin birinci, İbn Hacer'e göre ikinci, Sehâvî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sigadır. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis delil olarak alınır.⁹⁷

ثقة متقن (Sikatun Mutkinün): Kelime anlamı olarak sağlam ve güvenilir, alanında tam bir hakimiyete sahip olup kökleşmiş anlamındadır. Zehebî ve Irâkî'ye göre ta'dilin birinci mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sigadır. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis delil olarak alınır.⁹⁸

ثقة ثبت (Sikatun Sebtün): Anlamı; güvenilir, alanında kalbi, dili ve yazısı sabitleşen yani otorite haline gelen kişi demektir. Irâkî'ye göre *es-sıkatu'l-mutkin* anlamındadır.

ثقة حافظ (Sikatün Hafizün): Anlamı; güvenilir, hafız yani çok miktarda hadis ve hadis ilmine dair bilgiler ezberlemiş kişi demektir. İbn Hacer'e göre (Takrîb'deki sıralamasında) üçüncü sırada bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sigadır. Delil olarak kabul edilir.

ثقة حجة (Sikatün Hücetün): Anlamı; güvenilir, alanında kanıt sayılabilecek derecede bilgiye sahip kişi demektir.

صدق متقن (Sadûkûn Mütkinün): Hadis öğrenim ve öğretiminde ciddi davranan, işini sağlam yapan, güvenilir ve sağlam ravi demektir.

⁹⁶ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 2. Baskı, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015) 273.

⁹⁷ Aydın, *Hadis Istılahları*, 278.

⁹⁸ Aydın, *Hadis Istılahları*, 278.

Yukarıda görüldüğü gibi ravinin tam anlamıyla sağlam ve güvenilirliğini gösteren aynı veya farklı ta'dîl lafızlarının tekrar edilmesi İbn Hacer'e göre ikinci, Zehebî'ye göre birinci derece ta'dîl ifadeleridir.

2. 10. 2. Ta'dilin ikinci derecesinde kullanılan ifadeler:

ثقة (Sikatün): Güvenilir anlamındadır. Adalet ve zabt niteliklerini tam olarak taşıyan, hadis rivayetinde güvenilir ravi.

صالح (Salihün): Mutlak olarak dine bağlı, dindar kişi demektir.

صالح الحديث (Salihü'l-Hadis): Hadis rivayetinde dindarlık ölçülerine riayet eden kişi demektir. Ya da böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani itibar için alınır.⁹⁹

صديق ,

صديق (Sadûkün): Doğru sözlü anlamındadır. Zehebî ve Irâkî'ye göre ta'dilin üçüncü, Sehâvî'ye göre ise beşinci mertebesinde bulunan bir sigadır. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis yazılır ve araştırılır.¹⁰⁰

محله الصدق (Mehelluhü's-Sidk): Ta'dilin Zehebî ve Irâkî'ye göre dördüncü, Sehâvî'ye göre ise altıncı mertebesinde bulunan bir sigadır. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani *i'tibar* için alınır.¹⁰¹

شيخ (Şeyhün): Rivayeti terkedilmez, fakat tek başına da delil olmaz.

⁹⁹ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, 272.

¹⁰⁰ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, 261.

¹⁰¹ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, 168.

مأمون (Me'mûnün): Ta'dilin, Irâkî'ye göre 3., Sehâvî'ye göre 5. Mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga ve kalıptır. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis yazılır ve araştırılır yani incelemek için alınır.¹⁰²

مستقيم الحديث (Müstakimü'l-hadis): Rivayetleri sika muhaddislerin rivayetine yakın olan râvi anlamında ta'dil terimi. İyi veya orta derecede ta'dillafızlarıyla aynı kategoride yer alır.¹⁰³

شيخ ليس بالمتين (Şeyhün leyse bi'l-metin): Sağlam bir şeyh (ravî) değil

غيره أثبت منه (Ĝayruhû Esbetü minhu): Bu ifade ile ilgili Abdülfettâh Ebû Ğudde kısaca şunları zikretmektedir; bu ibareyi ravinin cerhi için söylemezler, bu ibare raviyle benzerleri arasında hıfz, zabt vb. vasıfların seviyelerinde kıyas yapılmak için kullanılır.¹⁰⁴İbn Hacer de *Ta'cilü'l-Menfaâ* 'da Cüheyr b. Yezîd el-Abdî¹⁰⁵'nin tercemesinde şu ifadelere yer vermektedir; "Yahya b. Said el-Kattân onu; Havşeb b. Akîl ondan daha güvenilirdir demesine rağmen ben (yani İbn Hacer'in kendisi) derim ki, bu siğa bir kişinin gevşek olduğuna delalet etmez." (başka âlimler buna yakın anlamda şu ifadeyi de kullanır; غيره أوثق منه)

2. 10. 3. Ta'dilin üçüncü derecesinde kullanılan ifadeler:

لا بأس به (Lâ Be'se bihî): Kelime olarak; bu ravide promlem yoktur anlamındadır. (ancak bu ifade, işi çok sıkı tutan bazı alimlerde ta'dilin 1. sıradaki kategorisindedir.)

لا يحتج به، يكتب حديثه (Lâ Yuhteccü bihî, Yüktebü Hadîsühü): Hadisleri yazılır, ancak delil olmaz.

¹⁰² Aydınlı, *Hadis İstılahları*, 175.

¹⁰³ Emin Aşıkutlu, "Mukaribü'l-hadis" ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 125-126.

¹⁰⁴ Ebû'l-Hesenât Muhammed Abdülhayy el-Leknevî el-Hindî, *er-Ref' ve't-tekmil fi'l-cerhi ve't-ta'dil*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 8. Baskı (Beyrut: Mektebü'l-metbuati'l-İslamiyye, 1425/2004) , 180-181.

¹⁰⁵ Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 255.

ليس به بأس (*Leyse bihî Be'sün*): Zararı yok anlamına gelen

Cerh lafızları normalden daha olumsuz olana göre sıralanmıştır. Yani birinci derecede cerh lafızları o kimselerin rivâyetlerinin tartışmalı olduklarını ifade ederken beşinci derecedeki bir lafız ise o ravinin rivâyetinin asla kabu edilemeyeceğini ifade eder. Kısaca ta'dil lafızlarıyla zıt bir derecelendirme söz konusudur. Hüseyinî'nin kitabında kullandığı cerh ifadeleri ise şunlardır:

متروك (*Metruk*): İttiham bi'l-kizb, fisk, kesretü'l-galat, fartü'l-gafle gibi ağır bir kusurla tenkid edilen ravinin tek başına rivayet ettiği hadis anlamındadır. Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin üçüncü, Irâkî'ye göre ikinci mertebesindedir. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis alınmaz.¹⁰⁶

متروك الحديث (*Metrukü'l-Hadis*): Metruk ravi manasında kullanılır.

مضطرب الحديث (*Muztaribü'l-Hadis*): Cerhin, Irâkî'ye göre dördüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sigadır. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis, başka senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere alınır.¹⁰⁷

منكر الحديث (*Münkerü'l-Hadis*): Cerhin Zehebî'ye göre beşinci, Irâkî'ye göre dördüncü mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan sigadır.¹⁰⁸

كان كثير الخطأ (*Kâne Kesîre'l-Hata*): Hadis rivâyetinde çokça hata yapan bir kişi hakkında kullanılır.

فيه نظر (*Fîhi Nazar*): Durumu şüphelidir anlamındadır.

مجهول (*Mechûl*): Bilinmeyen bir ravidir. Hadis öğrenimiyle meşhur olmamış veya âlimler tarafından ilim talebesi olarak tanınmamış ve kendisinden sadece bir ravinin hadis rivayet etmiş olduğu kimsedir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, 181.

¹⁰⁷ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, 242.

¹⁰⁸ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, 212.

¹⁰⁹ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, 172.

فيه جهالة (Fîhî Cehâletün): Kendisinde meçhulluk durumu sözkonusu. Cerhin birinci derecesinde yer almaktadır. Ancak Buhârî bu ifadeyi hadisi terkedilen raviler için kullanmaktadır.¹¹⁰

ليس بحجة (Leyse bi Hucce): Zehebî ve Irâkî'ye göre cerhin beşinci, Sehâvî'ye göre altıncı bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sigadır.¹¹¹

ليس بالقوي (Leyse bi'l-Kaviyy): Zehebî, Irâkî ve Sehâvî'ye göre Leyse bi –Hucce anlamındadır.¹¹²

ليس بثقة (Leyse bi-Sika): Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin üçüncü mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sigadır. Böyle bir ravinin rivâyet ettiği hadis hiçbir şekilde alınmaz.¹¹³

في حديثه وهم (Fî Hadisihi Vehmün): Ravinin rivâyet ettiği hadiste vehmde bulunduğunu, fakat bu durumun güvenilirliğine zarar verme ölçüsünde olmadığını ifade eden bir sigadır.

يتكلمون فيه (Yetekellemune Fîh): muhaddisler bu ravi hakkında konuşmuş olup eleştirileri bulunmaktadır.

ضعيف (Za'if): Hakkında güvenilir biri olduğuna dair geçerli bir bilgi bulunmayan, bununla birlikte adalet ve zabt nitelikleri yetkili alimlerin tenkidine maruz kalan kimse. Irâkî'ye göre cerhin dördüncü, Sehâvî ve Zehebî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan ravidir.¹¹⁴

فيه ضعف (Fîhi Za'fün): Zehebî ve Irâkî'ye göre cerhin beşinci, Sehâvî'ye göre ise cerhin altıncı mertebesinde bulunan böyle bir ravide tenkide uğrayan bir vasıf var demektir.¹¹⁵

¹¹⁰ Aşikkutlu, “Cerh ve Ta'dil”, 7: 399.

¹¹¹ Aydınli, *Hadis Istılahları*, 163.

¹¹² Aydınli, *Hadis Istılahları*, 163.

¹¹³ Aydınli, *Hadis Istılahları*, 164.

¹¹⁴ Aydınli, *Hadis Istılahları*, 336.

¹¹⁵ Aydınli, *Hadis Istılahları*, 81.

لا يحتج به (Lâ Yuhteccu bih): Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin beşinci, Irâkî'ye göre ise dördüncü mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga olupböyle bir ravinin rivâyet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere alınır.¹¹⁶

لا يعرف (Lâ Yu'ref): Muhaddisler ve cerh ve ta'dil âlimleri tarafından böyle bir ravi bilinmemektedir.

ليس بمعروف (Leyse bi-Ma'rûf): Hadis âlimleri arasında böyle bir kişi tanınmamaktadır.

لا يصح حديثه (Lâ Yesihhu Hadisuh): Hakkında böyle bir ifade kullanılan bir ravinin rivâyet ettiği hadislerin zayıf veya mevzû' olduğunu ifade eden bir sigadır.

كذاب (Kezzâb): Zehebî ve Irâkî'ye göre cerhin birinci, Sehâvî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir sigadır. Böyle bir ravinin rivâyet ettiği hadis hiçbir şekilde alınmaz.

رافضي (Râfizi): Sahâbenin büyüklerine düşmanlıklarıyla ön plana çıkan bid'at ehli mezheblere mensub kişiler için kullanılan bir ifadedir. Böyle bir kişinin rivâyeti asla kabul görmez.

2. 11. Cerh ve Ta'dilde Referans Alınan Kişiler

Cerh ve ta'dil imamları, tenkit ettikleri ravilerin kemmiyeti (sayısının) azlığı-çokluğu bakımından üç gruba ayrılırlar: 1- Yahya b. Main ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi çok sayıda ravi hakkında hüküm verenler, 2- Mâlik ve Şu'be gibi ravilerin bir kısmı hakkında hüküm verenler ve 3- Süfyan b. Uyeyne ve Şafîî gibi belirli bazı raviler hakkında hüküm verenler olarak sayılabilir.

Cerh ve ta'dil imamları verdikleri hükümlerin keyfiyetleri (hassasiyeti) bakımından da üç gruba ayrılırlar:

¹¹⁶ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, 161.

1. Müteşeddî olanlar. Bunlar ravileri cerh etmede aşırı giderler, ta'dilde ise işi sıkı tutarak iki-üç hatadan dolayı raviyi zayıf sayarlar. Bu yüzden bu gruptan olanlar, bir raviyi sika sayarsa, o ravinin sika olduğu kabul edilir. Zayıf saydıkları raviler hakkında ise, diğer imamların hükümleri araştırılır. Yahya b. Maîn, Ebû Hâtîm er-Râzî ve Cüzcânî ravileri cerhte müteşeddî davranan imamlardandır.

2. Mütesâhil olanlar. Bazı zayıf ravileri de sika saydıkları için bunların hükümlerini kabul etmede ihtiyatlı olunmalıdır. Tirmizî, Hâkim en-Nîsâbü'rî, Beyhâkî bu gruptan sayılmıştır.

3. Mutedil (mütevassıt) olanlar. Bu gruptakiler, raviler hakkında verdikleri hükümlerde dikkatli olmakla tanındıkları için, hükümleri genellikle kabul edilir. Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a er-Râzî ve İbn Adî bu grubun önde gelen simalarıdır.¹¹⁷

Tenkît faaliyetleri tebeu't-tâbiîn döneminde tedvîn edilmeye başlanmış ve ilk defa Basra'da Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) cerh ve ta'dîl ile ilgili sözlerini yazılı olarak bir araya getirmiştir. Bu dönemde ravi tenkidıyla uğraşan âlimler arasında Kûfe'de Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Basra'da Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) ve Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14), Horasan'da Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Medine'de Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813), Dımaşk'ta Abdurrahman el-Evzâî (ö. 157/774) ve Mısır'da Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791) adları zikredilebilir.¹¹⁸

Cerh ve ta'dîl faaliyetlerinin müstakîl bir ilim olarak kabul edilmeye başladığı tebeu't-tâbiîn dönemi 220/835 civarında sona ermiş, bunu takip eden yıllarda İbn Sa'd (ö. 230/845) ile başlayan ve aynı yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden zaman dilimi, mütehassıs âlim ve eser tasnifi bakımından bu ilmin altın çağı sayılmıştır. Bu dönemde Ahmed b. Hanbel (ö. 241) ve Buhârî'nin (ö. 256) temsil ettiği iki tabaka bu sahadaki gelişmelerin zirvesidir. Aynı devrede genellikle tarih, tabakat, ilel, ma'rifetü'r-ricâl ve suâlât gibi adlarla, önceki münekkitlerin tenkit ve ictihadlarını da ihtiva edecek şekilde cerh ve ta'dîl eserleri telif edilmiş, ayrıca cerh ve ta'dîl ilminin genel kuralları ve

¹¹⁷ Eren, *Rical Bilgisi*, 514-515.

¹¹⁸ Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dîl" 7: 396.

kendine has lafızları teşekkül etmiştir. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ali b. Medînî (ö. 234/848-49) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241) başta olmak üzere İbn Sa‘d (ö. 233 veya 234/845), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (ö. 234/849), Ebû Bekir Abdullah b. Ebû Şeybe (ö. 235/849), İshak b. Râhûye (ö.238/853) ve Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864) gibi âlimler bu devrin ünlü münekkitlerindendir.¹¹⁹

Daha sonraki devrin önde gelen tenkitçileri arasında Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/868), Buhârî, Zühlî, Ebû İshak el-Cûzcânî (ö. 259/873)), Ebü'l-Hasan el-İclî (ö.261/875), Müslim b. Haccâc, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Bakî b. Mahled (ö. 276/889), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Ebû Zür‘a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû İsâ et-Tirmizî, Ebû Zür‘a ed-Dımaşkî (ö. 281/894), İbrâhim el-Harbî (ö. 285/899), İbn Ebû Âsım (ö. 287/900), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), Ebû Bekir el-Bezzâr (ö. 292/905), Sâlih Cezere (ö. 293/906), Ebû Bekir el-Firyâbî (ö. 301/913), Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303), Muhammed b. Abdullah b. Ammar el-Mevsılî (ö. 242/857), İbnü'l-Cârûd (ö. 307/919-20), İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), İbn Huzeyme (ö. 311/924), Ebû Ca‘fer el-Ukaylî (ö. 322/934), Abdurrahman İbnu Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327/938), İbn Hibbân (ö. 354/965), Taberânî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî (ö.365/976), Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhim el-İsmâilî (ö. 371/982), Ebü'l-Feth Müslim b. İbrahim el-Ezdî (ö. 222), Ebû Ahmed Hâkim el-Kebîr (ö. 378) ve Dârekutnî (ö. 385/995) gibi münekkitler bulunmaktadır.¹²⁰

Hüseynî, raviler hakkında yukarıda isimleri ve bu alandaki yetkinliklerine işaret edilen muhaddislerin tenkitlerini referans almıştır. Hüseynî'nin kitabında zikrettiği bu münekkitlerden en çok Ebû Hâtim er-Râzî, el-İclî, Ebû Zür‘a er-Râzî, İbn Hibbân, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, Ebû Ca‘fer el-Ukayli,¹²¹ Dârekutnî ve Abdurrahman İbnü Ebî Hâtim er-Râzî ön plana çıkmaktadır.

¹¹⁹ Aşikkutlu, “Cerh ve Ta‘dil” 7: 396.

¹²⁰ Aşikkutlu, “Cerh ve Ta‘dil” 396.

¹²¹ Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammad el-Ukeylî, *Kitabu'd-Duafâ el-Kebîr*, thk: Abdülmü'tî Emin Kal'acî 4 cilt, (Beirut: Daru'l-kütüb el-ilmıyye).

Yahyâ b. Maîn (ö. 233),¹²² Ravilerin durumunu en iyi bilen alimlerden biridir. Ravilerle ilgili *et-Tarih* ve *Ma'rifetü'r-ricâl* adlarında kitapları var.¹²³ Ali b. Medîni onun hakkında: “Adem Aleyhisselâm'ın zürriyetinden Yahya b. Maîn kadar çok hadis yazmış bir kişiyi bilmiyoruz” demiştir.¹²⁴ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö. 224/838) onunla ilgili: “Hadis ilminin zirve şahsiyetleri dört kişidir; helal ve haramı en iyi bilen Ahmed b. Hanbel, hadislerin akışlarını ve edasını en güzel şekilde ifade eden Ali b. el-Medîni, en güzel şekilde kitaplaştıran İbn Ebî Şeybe, hadislerin sahih ve problemlili olanlarını ise en iyi bilen ise Yahya b. Maîn'dir” değerlendirmesini yapar.¹²⁵

Ali b. el-Medîni (ö. 234), bu dönemde gerek eserleriyle gerekse de fikirleriyle ical edebiyatının en parlak şahsiyetlerindedir. Meşhur eserleri şunlardır; *İlelü'l-hadis ve ma'rifetü'r-ricâl*, *Kitabü'd-düafâ*, *Kitabü't-tabakât*.¹²⁶

Ebû Bekir Abdullah b. Ebû Şeybe (ö. 235), kendi asrında geniş bir şöhrete sahip bir mühaddisti. Ravilerle ilgili *et-Tarih* adlı bir kitabı bulunmaktadır.

Buhârî'nin (ö. 256) *Tarihü'l-kebir* adlı eseri, sahâbe zamanından kendi dönemine kadar kendisinden hadis rivavayet olunmuş ricâlin isimlerini biraraya getirmiştir. Erkek, kadın, güvenilir, zayıf olsun tercemelerin toplamı 40.000'e yakındır. Tâcüddin es-Sübki, böyle bir eserin ondan önce yazılmamış olduğunu söylemiştir. Ayrıca yine bu eser, ondan sonra tarih, isim ve künyeler hakkında yazılan kitaplar için de temel bir kaynak olmuştur.¹²⁷ Yine onun *Tarihu'l-evsat* ve *Tarihu's-sağir* olmak üzere iki kitabı daha vardır.

Ebû Zür'a er-Râzi (ö. 264/879), hadis ilminde derin ve ince bilgiye sahip olanların başında geliyor. Fikirlerini bize öğrencisi İbnü Ebî Hâtim er-Râzi aktarmıştır.¹²⁸

¹²² Erdinç Ahatlı, “Yahya b. Maîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43: 256-257.

¹²³ Kandemir, “Hadis”, 15: 56.

¹²⁴ Kettâni, *Hadis Literatürü* 261.

¹²⁵ Hüseyinî, *Tezkire*, 3: 1893.

¹²⁶ M. Ali Sönmez, “Ali b. Medîni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2: 411.

¹²⁷ Kettâni, *Hadis Literatürü*, 260.

¹²⁸ Raşit Küçük, “İbn Ebû Hâtim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19: 432-434.

Ebû Hâtim er-Râzî'nin (ö. 277/890) raviler ve cerh ve ta'dil ile ilgili yazmış olduğu eserler bize ulaşmamıştır. Emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadîs unvanına sahip olan Ebû Hâtim ravileri bütün yönleriyle tanır, rivayetlerdeki ince ve gizli kusurları (illet) hemen farkedirdi.¹²⁹ Ebû Hâtim'in en büyük eseri, İbn Ebî Hâtim diye tanınan oğlu Abdurrahman olmuştur. Abdurrahman, kendisinin hadis ravileri hakkındaki kanaatlerini, *el-Cerh ve't-Ta'dil* başta olmak üzere hemen tamamı günümüze gelmiş olan eserlerinde bir araya getirmiştir.

Ebü'l-Hasan el-İclî (ö. 261/875), *el-Cerh ve't-Ta'dil* ve *Tarihü's-Sikât* adlı eserlerin yazarıdır. Yahya b. Maîn'in onu güvenilir bir râvî olarak gördüğü ve çok sağlam diye nitelendirdiği belirtilmiştir.¹³⁰

Ebü Cafer el-Ukeylî (ö. 322), *Kitabu'd-Duafâ el-Kebîr* adlı eseri zayıf ravileri incelemek amacıyla yazmıştır. Eser matbu olarak mevcuttur. *Kitabü'l-Cerh ve't-Ta'dil* ve *Kitabü'l-İlel* adlı eserleri varsa da bugün bize ulaşmamıştır. Zehebî, onunla ilgili; “el-Ukaylî, zayıf ravileri tanıma meselesinde son derece faydalı bir yazardır” ifadelerini kullanmaktadır.¹³¹ Ancak Abdülhayy el-Leknevî, *er-Ref' ve't-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil* adlı eserinde Ukaylî'nin cerhte aşırıya kaçtığını şöyle ifade etmiştir; “Âlimler birçok yerde Ukaylî'nin cerhini ve bazı sika kişiler hakkındaki sözlerini, “peşinden gidilmez” diyerek reddetmişlerdir.”¹³²

Abdurrahman İbnû Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327/938), ravilerin ve rivayetlerin tenkidi anlamında “nakd” kelimesini eserlerinde ilk kullanan âlimdir. Özellikle cerh ve ta'dil ile ricâl alanlarında eserler vermiş, aynı zamanda Hz. Peygamber'in sünnetinin Rey'de yayılıp yerleşmesini sağlamıştır. Zehebî, İbn Ebî Hatim'in İslâmî ilimlerde otorite olduğunu, hadis ilimlerinde en üstün mertebe sayılan şeyhülislâmlık mevkiinde bulunduğunu, mütehasıs bir tenkitçi kabul edildiğini söylemektedir. *el-Cerh ve't-Ta'dil* adlı eseri hadis ravilerinin tenkidine dair olup konusunda yazılan ilk kitaplardan biridir.

¹²⁹ İbrahim Canan, “Ebû Hâtim er-Râzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10: 150-151.

¹³⁰ Emin Aşıkutlu, “Ebû'l-Hasen el-İclî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21: 417.

¹³¹ Ukaylî, *Kitabu'd-Duafâ el-Kebîr* 47-48.

¹³² Leknevî, *er-Ref' ve't-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, 405-406.

16.040 ravi hakkında bilgi vermekte olan eser matbudur. Birçok eseri olan İbnü Ebî Hâtim'in bir diğer meşhur eseri *İlelü'l-Hadîs*'tir.¹³³

İbn Hibbân el-Büstî'nin (ö. 354/965) *Kitâbü's-Sikât*'ı birincisi sahâbelere, ikincisi tâbiîlere, üçüncüsü de etbâu't-tâbiîne tahsis edilmiş üç cüzden oluşmaktadır. İbn Hibbân'ın ricâli sika olarak vasıflandırmakta gevşek davrandığı unutulmamalıdır.¹³⁴

Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995) tarafından yazılan *es-Sünen*, *Kitâbü'd-Du'afâ* ve *l-Metrûkîn*, *İlelü'l-Hadîs* belli başlı kitaplardır. Onun muhaddisler hakkındaki değerlendirmeleri daha sonraki âlimler tarafından kesin hüküm olarak benimsenmiş; Hatîb el-Bağdâdî'ye göre ilelü'l-hadîs, esmâu'r-ricâl gibi ilimler Dârekutnî ile sona ermiştir.¹³⁵

2. 12. Tarihî Bilgilerde Başvurulan ve Kaynak Gösterilen Kişiler

Ricâl edebiyatı tarihle içiçe olan bir ilim dalıdır. Dolayısıyla hayatı, güvenilirliği, yaşadığı dönem ve vefat tarihi incelenen ve araştırılan her ravi ile ilgili tarih kaynaklarının verdiği her bilgi büyük önem taşır. Bu sebeple muhaddisler tarihçileri sürekli referansları ve kaynakları arasında zikretmişlerdir. Hüseyinî'nin kendisi de olduğu gibi bazı muhaddisler aynı zamanda meşhur tarihçiler arasında da yer almaktadırlar. Özellikle bu özelliğe sahip olan tarihçiler muhaddislerin en önemli kaynakları arasında bulunurlar. Hüseyinî'nin bu kitabında sıklıkla başvurduğu tarihçilerden bir kısmı yalnızca tarihçi, diğer bir kısmı ise hem tarihçi hem de muteber bir muhaddis kimliğini taşımaktadırlar. Hem tarihçi hem de muhaddis olan en meşhur kişi İbn Sa'd'tır.

Ebü Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768) ilk defa meğâzîyi bir araya toplayan ve bu alanda bir kitap yazan kişidir. Muhaddislerle cerh ve ta'dîl âlimlerinin İbn İshak'a yönelttikleri en ağır tenkit, onun hadisi aldığı ravi veya şeyhi atlayıp (tedlîs) ilk ravinin adıyla nakletmesidir. Ancak

¹³³ Raşit Küçük, "İbn Ebû Hâtim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19: 432-434.

¹³⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 289.

bu husus, tarih ve hadis rivayeti arasındaki farktan ileri gelmektedir. Hadisler genellikle kısa ve bir olayın birbirine bağı unsurlarıyla anlatılmasının söz konusu olmadığı metinlerdir. Tarih yazıcılığında ise olayları birbirine bağlamak suretiyle anlatım esastır. İbn İshak'ın eserlerinden *el-Meğâzi* günümüze ilk ve tam olarak İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eseriyle ulaşmıştır.¹³⁶

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823) I. (VII) ve II. (VIII.) yüzyıllarda İslâm dünyasında yaygın olan ilimlerle ilgili sahîfe, cüz, risâle ve kitap türünden eserlerin gayretli bir derleyicisiydi. Başlıca eserleri olan *Kitâbü't-Târîhi'l-kebîr*, *Kitâbü't-Tabakât* bu eserler zamanımıza intikal etmemiştir. Ancak İbn Sa'd, *Tabakât*'ının birçok bölümünde onun haberlerine dayanmış ve kendisinden 1000'e yakın yerde iktibasta bulunmak suretiyle âdetâ hocasının kitabını muhafaza etmiştir. *Kitâbü'l-Meğâzi* ise *Kitâbü't-Târîh*'in önemli bir bölümünü teşkil eden, gazve ve seriyelerin çok geniş biçimde yer aldığı eser Vâkıdî'nin günümüze tam olarak ulaşan tek eseridir. Muhaddislerin çoğunluğu tarafından cerh edilmiştir. Ancak ilk tarih yazarlarından öncülerinden olduğundan kendisinden tarihi bilgiler hususunda yararlanmıştı.¹³⁷

Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî'yi (ö. 230/845) Cerh ve ta'dîl âlimleri şerefli, faziletli, doğru sözlü ve genellikle sika bir şahsiyet olarak kabul ederler. İbn Sa'd'ın en meşhur eseri *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*'dir. İbn Sa'd'ın, tabakat kitaplarının ilki ve zamanımıza intikal edenlerin en eskisi olan bu eseri, esas itibariyle siyer-meğâzî ve tabakat ana bölümlerinden meydana gelmektedir. Eserin ikinci bölümü ashâb, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn ve müellifin vefat tarihi olan 230 (845) yılına kadarki ravilerin hal tercümelerini içeren tabakattır. Ele aldığı şahsın önce künye ve lakabını, adını, mensup olduğu kabileyi göstermek üzere babasından başlayarak nesebini, sonra da annesinin adını ve nesebini verir; arkasından erkek ve kız çocuklarını, eğer şahıs kadın ise kocasını tanıtır. Daha sonra mesleğini,

¹³⁵ İsmail Lütfü Çakan, "Dârekutnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8: 488-490.

¹³⁶ Mustafa Fayda, "İbn İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 20: 93-96.

¹³⁷ Mustafa Fayda, "el-Vâkıdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42: 471-475.

ahlâkî ve şahsî özelliklerini, yaşadığı yerleri, seyahatlerini, hocalarını ve öğrencilerini, siyasî ve ilmî kişiliğini, fazileti hakkında söylenenleri anlatır ve vefat tarihini bildirir.¹³⁸

Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila'lâ es-Sadeffî el-Mısırî (ö. 347/958) babasından ve en-Nesâî'den hadis dinlemiştir. Hadis rivayetinde bulunduğu İbn Müferric, Nehhâs ve Ebû Abdullah İbn Mende onun önemli talebeleridir. Hadisleri ve hadis ricâlini iyi bilen, dikkatli bir âlim olduğu belirtilen İbn Yunus'un biri Mısır'lı âlimlerle ilgili olan *Tarihu Mısr*, diğeri Mısır'a dışarıdan gelenleri konu edinen *Kitâbü'l-Gurebâ* adını taşıyan iki eserinin bulunduğu kaydedilmektedir.¹³⁹

2. 13. Kitaptan Terceme (biyografi) Örnekleri

Hüseynî, kitabının yazılma gayesinin gereği olarak ravi tercemelerini öz bir şekilde kısaca anlatır. Ravinin kimliğini; adını, babasının adını, meşhur olan dedelerinin adını, kabilesinin adını ve meşhur bir lakabı veya nisbesi varsa onu da zikretmek suretiyle ele alır. Sonrasında kendilerinden rivayette bulunduğu kişileri ve kendilerinden rivayette bulunanları zikreder. Devamında ravi hakkında yapılan cerh ve ta'dil değerlendirmelerini kaydeder. Daha sonra genellikle ravilerin vefat tarihlerini verir. Yazma nüshada en başta, mevcut tahkikli baskıda ise en sonda rümuşları zikreder. Normalde ravileri kısa bir şekilde ele alan Hüseynî, büyük muhaddislerin tercemelerini geniş bir şekilde ele alır. Hatta varsa kendisinden başlayan bir senedle tercemesini zikrettiği muhaddis aracılığıyla Hz. Peygamber'e (s. a.s) ulaşan bir hadisi aktarır.

2. 13. 1. Kitaptan terceme örnekleri;

Ebân b. Sâbit b. Kays b. el-Hatîm el-Ensârî el-Evsî (5. Numarada yer alır): babasından rivayet etmiştir. Sahabidir. Ondan oğlu Adıyy rivayette bulunmuştur. İbn Sa'd ve başkaları demiştir ki: O ve evlatlarından bir grup Harre günü öldürülmüşlerdir.

Derim ki (diyen Hüseynî): bu tercemeyi hocamız Ebu'l-Haccâc (el-Mizzî) ve *el-Kemâl* yazarı atlamışlar. Çünkü Ebû Adıyy b. Sabit el-Ensârî'nin isminde ihtilaf

¹³⁸ Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20: 294-297.

¹³⁹ Ali Akyüz, "İbn Yunus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20: 450.

meydana gelmiştir. Rivâyet rûmuzları (أ. د. ت. د.) olup; bu raviden Ahmed b. Hanbel, Ebû Davûd, et-Tirmizî ve İbn Mâce rivayette bulunmuştur.¹⁴⁰

Sabit b. Kays b. Şemmâs el-Ensârî el-Hazrecî (815. Numarada yer alır.) : Ensar'ın (Medine'li müslümanlar) hatibi. Uhud ve sonrasındaki savaflara katıldı. Hz. Peygamber (a.s), ona cennetle ilgili şahitlikte bulunmuş ve onun hakkında; “Sabit b. Kays ne güzel adamdır” buyurmuştur. Hz. Ebubekir'in hilafeti zamanında Yemâme'de şehit olmuştur. O gün Ensar'ın emiriydi. Ondan oğulları İsmail, Kays ve Muhammed, sahâbeden Enes b. Mâlik rivayette bulunmuş, tabîlerden İbnü Ebî Leyla ise mürsel¹⁴¹ olarak rivayette bulunmuştur. Rivâyet rûmuzları (أ. د. خ. ك.) olup bu raviden İmam Malik, Buhârî ve Ebû Davûd rivayette bulunmuştur.¹⁴²

Haccâc b. İ'lat b. Halid b. Nüveyre es-Sülemî (1129. Numarada yer alır.) : Hicâz'lı bir sahâbi olup rivayeti bulunmaktadır. Ondan Enes b. malik Hayber'in fetholdüğü kıssayı rivayet etmiştir. O, Huneyn günü müslüman olmuştur. İbn Hibbân, Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk zamanlarında vefat ettiğini söylemiştir. O, Medine'de ikamet etmekteydi. Derim ki; Mekke'ye Hayber'in fethedildiği haberini ilk ulaştıran kişidir. Bu haberi gizlice Hz. Abbas'a bildirir. Kureyş'e ise aksini bildirir. Hatta Haccâc, malını Mekke'de toplayıp çıkmıştır. Hem onun hem de babasının bilinen birçok hadiseleri vardır. Rivâyet rûmuzunu (أ.) olup bu raviden İmam Ahmed b. Hanbel rivayette bulunmuştur.¹⁴³

İbn Hacer el-Askalânî *Ta'cilü'l-menfaâ* adlı eserinde bu raviyle ilgili şunları kaydeder;

“Bizzat Hüseyin'nin hattıyla okudum ki bunun Huneyn günü Müslüman olduğunu yazmıştır. Bu hatadır. Halbuki o Hayber günü Müslüman olmuştur.

¹⁴⁰ Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 8.

¹⁴¹ Mürsel: Tabiinden sonra gelen râvinin seneden düşmesidir. İbn Hacer el-Askalânî, *Nühbetü'l-fiker*, 1. Baskı (Dimaşk: Matbaatü's-sabah, 1413/1992) 82.

¹⁴² Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 211.

¹⁴³ Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 293.

Hüseyinî'nin aktardığı tercemenin akışı bile bizzat bunu gerektiriyor. Bu durumu Ahmed b. Hanbel, en-Nesâî ve İbn Hibbân Enes b. Malik'in hadîsinden de çıkarmışlardır.¹⁴⁴

Recâ b. Hayve el-Kindî, Ebu'l-Mikdâm (1892. Numarada yer alır.) : Ebû Nasr eş-Şâmî el-Filistinî de denilmektedir. Büyük şahsiyetlerden biridir. Hz. Muaviye, Ebû Said, Ebû Ümâme, Cabir ve Kabîsete b. Züeyb adlı sahabilerden ve başka kimselerden rivayette bulunmuştur. Ondan ez-Zührî, Katâde, İbn Avn, Sevr b. Yezid ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. Hakkında İbn Sa'd: "sikâ (güvenilir), fazilet ve çok ilim sahibi biridir" nitelemesini yapar. İbn Hibbân: "Şam ehlinin abid ve zahitlerindedir. Tabiînlerin fukâha ve ulemâsındandır. Hicrî 112 senesinde vefat etmiştir." Başkaları: "Ömer b. Abdüaziz'in halifeliği üstlenmesi için çaba gösteren en öncü kişidir" bilgisini ifade etmişlerdir. Rivâyet rûmuzunu (4 .م .خ .أ) olup bu raviden Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî rivayette bulunmuşlardır.¹⁴⁵

Zeyd b. Ebî Üneyse, Ebû Üsâme el-Cezerî (2093. Numarada yer alır. Her ne kadar el-Cezerî-Cizre'li diye tanıtılsa da aslen er-Rehâvî-Urfa'lıdır.): el-Hakem, Şehr b. Havşeb, Talha b. Musarrif, Adıyy b. Sabit, Atâ ve başka birçok kimseden rivayette bulunmuştur. Ondan Ebû Hanife, Amr b. Hâris ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. İbn Ma'in ve başkaları sika olduğunu belirtmişlerdir. İbn Sa'd: "sika ve fakîh birisidir. İlmin büyük ravilerinden olup çok hadis rivayet etmiştir." Başkaları; Hicrî 125.yılda vefat ettiğini ifade etmişlerdir. Rivâyet rûmuzları (4 .م .خ .أ .فه.ك) olup bu raviden Ebû Hanife, İmam Malik, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî rivayette bulunmuşlardır.¹⁴⁶

İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde yukarıda biraz önce zikredilen bu ravinin tercemesini şu şekilde zikretmektedir;

"Zeyd b. Ebî Üneyse el-Cezerî, Ebû Üsâme (2118. Numarada yer alır.): Aslen Kûfe'lidir. Daha sonra Urfa'da ikamet etmiştir. Sika bir ravi olup ferd hadisler rivayet

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Ta'cil*, 86, num: 183-186.

¹⁴⁵ Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 484.

¹⁴⁶ Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 535.

etmiştir. Vefat tarihi ihtilafı olup hicrî 119. Senede veya 124. Senede 36 yaşında vefat etmiştir.¹⁴⁷

Salim b. Abdullah b. Ömer b. Hattâb el-Adevî (2148. Numarada yer alır.): Fakih imamlardan biridir. Babası Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Râfî' b. Hadîc, Hz. Aişe ve daha birçok kimseden rivayette bulunmuştur. Ondan oğlu Ebûbekir, ez-Zührî, Ubeydullah b. Ömer, Salih b. Keysân, Musa b. Ukbe ve büyük bir kesim rivayette bulunmuşlardır. İmam Malik onun hakkında: “Salim’in zamanında hiç kimse, kendisinden öncesinde yaşamış olan salih kimselere zühd, fazilet ve hayat olarak daha fazla benzememiştir” ifadelerini kullanmıştır. İmam Ahmed ve İshak: “En sahih isnad zinciri (silsiletü’z-zeheb); ez-Zührî Salim’den, Salim de babasından olan isnad silsilesidir” hükmünü ortaya koymuşlardır. Buharî: “Salim Hz. Aişe’den hadis işitmemiştir” değerlendirmesini yapmıştır. (ع) yani Hüseyinî’nin bu eserinde kitaplarındaki ravileri konu edindiği on kitap yazarı da Salim’den rivayette bulunmuşlardır.¹⁴⁸

Said b. el-Müseyyeb b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî, Ebû Muhammed el-Medenî (2366. Numarada yer alır.): Hz. Ebubekir’den irsal yoluyla, babasından, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Sa’d b. Ebî Vakkas, Ebû Zer, Ebû Derda, Berâ, Câbir, Hz. Aişe, Ümmü Seleme ve daha birçok sahabiden rivayette bulunmuştur. Ondan ez-Zührî, Salim b. Abdullah, Atâ, Katâde, Amr b. Dinar, İbn el-Münkedir ve çok geniş bir kesim rivayette bulunmuşlardır. Ez-Zührî onunla ilgili: “Onunla yedi yıl birlikte kaldım. Onun dışındaki bir kimsede onun bilmediği bir ilmin bulunduğunu sanmıyorum” nitelemesini yapar. İbn Ömer: “Allah’a yemin olsun ki Said b. el-Müseyyeb din hususunda fetva verebileceklerden biridir” ifadelerini sarf eder. Katâde: “Helal ve haramı Said b. el-Müseyyeb’den daha iyi bilen birini görmedim” sözlerini kullanır. Ahmed b. Hanbel onun hakkında: “Tabiinlerin en faziletlisi Said b. el-Müseyyeb’tir” değerlendirmesini yapar. Yahya b. Mai’n şöyle der: “Said b. el-Müseyyeb’in rivayet ettiği mürsel hadisler bana Hasan el-Basrî’ninkilerden daha sevimlidir.” Ebû Hatim er-Râzî ise: “Tabiin

¹⁴⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehziib*, thk. Muhammed Avvâme, 4. Baskı (Halep: Darü'r-Reşid, 1992), 222.

¹⁴⁸ Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 549.

neslinde ondan daha zeki bir kimse yoktur. Ebû Hüreyre'nin rivayetlerine en çok vakıf olan kişidir" değerlendirmesini yapar. Vâkidî, hicrî 94. Senede yetmiş beş yaşında vefat ettiğini nakleder. (ع) yani Hüseyinî'nin bu eserinde kitaplarındaki ravileri konu edindiği on kitap yazarı da Said b. el-Müseyyeb'den rivayette bulunmuşlardır.¹⁴⁹

Asım b. Behdele (3020. Numarada yer alır.) : Ebû Nücûd el-Esedî'nin oğludur. Kufe'lidir. Yedi büyük kıraat imamından biridir. Ahmed b. Hanbel ve birçok kişi; Behdele Ebû Nücûd'un bizzat kendisidir. el-Fellâs ve başka birileri ise; Behdele annesinin adıdır, demişlerdir. Asım, Kur'an'ı Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Zirr b. Ebî Havşeb'e okumuş onlardan kırâat ile ilgili rivayette bulunmuş; ayrıca o, Ebû Vâil, Ebû Salih es-Semmân, Şehr b. Havşeb ve başka kimselerden de rivayet etmiştir. Ondan Ebû Hanife, Atâ b. Ebî Rebâh, Şu'be, Süfyan (es-Sevrî), Süfyan (b. Uyeyne), Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Ebî Süleyman, Zâide ve daha birçok kişi rivayette bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel onun hakkında: "Salih bir kişiydi, Kur'an'ın kıraatlerine hakimdi, Kûfe ehli onun kıraatini tercih ediyorlardı, ben de onun kırâatini tercih ediyorum" ifadelerini kullanır. Seçkin ve sika biriydi. Ancak A'meş ondan daha sağlam bir hafızaya sahipti. Şu'be hadisin tesbitinde A'meş'i ona tercih ederdi. İclî ve başkaları onun sika olduğunu kabul etmişlerdir. İbn Sa'd ise onun hakkında şunları nakletmektedir: "Rivayet ettiği hadislerde birçok hata mevcuttur, hicrî 128. Senede vefat etmiştir. Rivâyet rûmuzları (4 م. خ. أ. ف. ه. ع. د. ج. ب. ا) olup bu raviden Ebû Hanife, eş-Şâfî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî rivayette bulunmuşlardır.¹⁵⁰

Abdurrahman b. Amr b. Ebî Amr el-Evzâî eş-Şamî (3976. Numarada yer alır.) : Kendi zamanında Şam ehlinin imamıdır (ilmî önderi). Beyrut'ta ikamet etmiştir. Atâ, Muhammed b. Sîrîn, Mekhûl ve başka birçok kimseden rivayette bulunmuştur. Ondan Ebû Hanife, Katâde, Yahya b. Kesir, ez-Zührî, Şu'be ve birçok kimse rivayette bulunmuşlardır. İbn Uyeyne onun hakkında; "kendi zamanın imamıdır" ifadelerini kullanır. İbn Sa'd ise şunları nakleder: "Hicrî 88. senesinde dünyaya gelmiştir. Sika, güvenilir, dürüst, faziletli ve seçkin şahsiyete sahip olup hadis, ilim ve fıkha çokça

¹⁴⁹ Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 605.

¹⁵⁰ Hüseyinî, *Tezkire*, 2: 780.

vakıf olan biridir. Yazdığı yer Yemâme'de olduğu için Yahya b. Ebî Kesir ve daha birçok Yemâme ehli ondan ilim almışlardır. Beyrut'ta hicrî 157. senesinde vefat etmiştir. Ebû Davûd, hamamda vefat ettiğini söyler. Rivâyet rûmuzları (فع. أ. خ. م. 4 فه) olup bu raviden Ebû Hanife, eş-Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî rivayette bulunmuşlardır.¹⁵¹

Abdürrezzak b. Hemmâm b. Nafi' el-Himyârî (4083. Numarada yer alır.): Ebû Bekir es-Sena'nî, büyük şahsiyetlerden biridir. Babasından, İbn Cüreyc, Ma'mer (b. Raşid), her iki Süfyan (es-Sevrî ve İbn Uyeyne), el-Evzâî, Malik ve daha birçok kişiden rivayette bulunmuştur. Ondan Ahmed (b. Hanbel), İshak (b. Râhûye), Yahya (b. Maîn), İbnü'l-Medînî, Ebû Üsâme, Vekî' ve diğer başka kimseler rivayette bulunmuştur. Yakub b. Ebî Şeybe, onun hakkında sika ve alanında otorite sayılan biridir, ifadelerini kullanır. Ahmed b. Hanbel: "hicrî 200 senesinden önce yanına giderdik, o zamanlar gözleri sağlamdı. O gözlerini kaybettikten sonra ondan işitenler zayıf şeyler işitmişlerdir" değerlendirmesini yapar. Buhârî ve birden fazla kişi hicrî 211. Senede vefat ettiğini beyan ederler. (أ. خ. م. 4) yani bu raviden Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî rivayette bulunmuşlardır.¹⁵²

Ali b. Abdullah b. Cafer es-Sa'dî (Benî Sa'd'ın mevlasıdır), Ebu'l-Hasen el-Medînî, el-Basrî (4771. Numarada yer alır) : Önder büyük şahsiyetlerden biri, İslam'ın büyük hafızı. Babasından, Hammâd b. Zeyd, İbn Uyeyne, Hüseyim ve bu tabakadan birçok kişiden rivayette bulunmuştur. Ondan Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Davûd, ez-Zühî, Ebû Hâtim, el-Bağâvî ve daha birçok kimse rivayet etmişlerdir. Ebû Hâtim onun hakkında: "İnsanlar arasında hadis ve ilelü'l-hadis ilimlerinde sembol bir şahsiyettir" yorumunu yapar. Ahmed b. Hanbel ona duyduğu derin saygıdan dolayı ismini ağzına almaz, künyesiyle anardı. İbn Maîn: "İbn Medînî bize gelince sünnet hakim oldu. Bizden ayrılıp Basra'ya gidince teşeyyü' (şiiilik) hakim oldu" diyerek etkinliğini ifade etmiştir. Başka âlimler hicrî 234. senesinde yetmiş üç yaşında vefat ettiğini nakletmişlerdir.

¹⁵¹ Hüseyinî, *Tezkire*, 2: 1012.

¹⁵² Hüseyinî, *Tezkire*, 2: 1038.

Rivâyet rûmuzları (أ. ت. ه. خ. د. ت. ه. أ.) olup bu raviden Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Davûd, Tirmizî ve İbn Mâce rivayette bulunmuşlardır.¹⁵³

Ömer b. Abdülaziz b. Mervan b. el-Hakem el-Emevî, el-Medenî (4951. Numarada yer alır): daha sonra Dımaşk'lı nisbesini almıştır. Müminlerin emiri, âdil halife. Hz. Enes'ten (b. Malik) (r.a) rivayette bulunmuş; Enes onun arkasında namaz kılmıştır. Hz. Enes onun hakkında: “Hiç kimseyi Rasulullah'ın (aleyhi's-salatü vesselam) namazına bu gençten (Ömer b. Abdülaziz) daha fazla benzeyen olarak görmedim” diyerek büyük bir iltifatta bulunmuştur. er-Rabî' b. Sebre, es-Sâib b. Zeyd, Said b. el-Müseyyeb ve bunlar gibi seçkin bir topluluktan rivayette bulunmuştur. Ondan iki oğlu Abdullah ve Abdülaziz, azatlı kölesi Hilal Ebû Tu'me, Ebû Seleme b. Abdurrahman ve ez-Zührî (ki bu ikisi aynı zamanda onun hocasıdır) ve daha birçok kişi rivayette bulunmuşlardır. İbn Sa'd onu: “Sika ve tamamen güvenilen biriydi. Takva, ilim ve fıkıh sahibiydi. Çok hadis rivayet etti. Adil bir devlet başkanıydı” şeklinde tanımlamaktadır. el-Fellâs onun hakkında: “İki yıl beş ay on beş gün hilafet makamında bulundu. Hicrî 101. Senede Cuma günü Receb ayının bitimine on gün kala vefat etti” bilgisini nakleder. Allah rahmet etsin, kendisinden razı olsun. (فع.ك. أ. خ. م. 4) yani bu raviden İmam Malik, eş-Şâfî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî rivayette bulunmuşlardır.¹⁵⁴

Muhammed b. Müslim b. Abdullah b. Abdullah b. Şihâb ez-Zührî (6369. Numarada yer alır): Künyesi Ebû Bekir el-Medenî'dir. Hadis ilminde büyük şahsiyetlerden biridir. Şam'da ikamet etti. Sehl b. Sa'd, Abdullah b. Ömer, Câbir, Enes ve bunlar dışında başka sahabîlerden ve sahabîlerden sonraki kuşaklardan rivayette bulundu. Ondan Ebû Hanife, İmam Malik, Atâ b. Ebî Rebâh, Ömer b. Abdülaziz (ki bu ikisi aynı zamanda hocalarından sayılır), Amr b. Dinar, İrâk b. Malik, İbn Uyeyne, el-Evzâî, el-Leys, İbn Cüreyc ve daha birçok kişi rivayette bulunmuşlardır. Ebûbekir b. Menceviye onun hakkında şunları ifade eder: “Hz. Peygamber'in (aleyhi's-salatü vesselam) ashabından on kişiyi gördü. Kendi zamanının en büyük hadis hafızı olup

¹⁵³ Hüseyinî, *Tezkire*, 2: 1202.

¹⁵⁴ Hüseyinî, *Tezkire*, 2: 1242.

haberlerin (hadis) metinlerini bir bütünlük içinde en güzel şekilde anlatan kişiydi. Fakîh ve faziletli bir kimseydi.” el-Leys onunla ilgili: “İbnü Şihâb’dan (ez-Zührî) daha kapsamlı ve daha çok ilme sahip birini hiç görmedim” yorumunu yapar. Yine o şunu nakleder: “İbn Şihâb, kalbime her ne emanet ettiysem unutmadım, sözlerini sarfeder.” İbnü’l-Medîni ve birden fazla kişi hicrî 124. Senede vefat ettiğini naklederler. (ع) yani Hüseyinî’nin bu eserinde kitaplarındaki ravileri konu edindiği on kitap yazarı da ez-Zührî’den rivayette bulunmuşlardır.¹⁵⁵

Yahya b. Said el-Kattân et-Temîni (7527. Numarada yer alır): Künyesi; Ebû Said el-Basrî’dır. Büyük hadis hafızlarından ve imamlarından biridir. O, Cafer es-Sâdık, İmam Malik, Humeyd et-Tavîl ve daha birçok kişiden rivayette bulunmuştur. Ondan Şu’be, her iki Süfyan (ki bu üçü aynı zamanda hocalarındandır), Mu’temir, Ahmed (b. Hanbel), İbnü’l-Medîni ve başka kimseler rivayette bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel, zamanında onun gibisi yoktu, sözlerini sarfeder. Ebû Zür’a, onun sika ve hadis hafızı olan kimselerden olduğunu söyler. İbn Sa’d şunları kaydeder: “Sika, güvenilir, yüksek şahsiyetli ve delil/hüccet kabul edilen biriydi.” Ebûbekir b. Menceviye ise onunla ilgili: “Hafıza, takva, derin anlayış, fazilet ve ilimde kendi zamanının efendisi kabul edilen şahsiyetlerindendi. Irak ehli için hadis ilminin yapısını hazırlayan kişi olup, sika ravileri araştırıp zayıf ravileri terketmek hususunda çok çaba sarfederdi” değerlendirmesini yapar. İbnü’l-Medîni ve birden fazla kimse hicrî 198. senesinde vefat ettiğini belirtirler. Rivâyet rûmuzları (4 .م .خ .أ) olup bu raviden Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâi kitaplarında rivayette bulunmuşlardır.¹⁵⁶

Halife b. Hayyât b. Halife b. Hayyât el-Ufûri (1702. Numarada yer alır): Künyesi Ebû Amr’dır. Basra’lı büyük hadis bir hâfızı olup Şebâb lakabıyla tanınmaktadır. Babasından, İbn Uyeyne’den, Mu’temir’den, Yezîd b. Zürey’den, ve başka kişilerden rivâyette bulunmuştur. Ondan ise, Buhârî, Bekîy b. Mahled, Ebû Ye’lâ ve başka kişiler rivâyette bulunmuşlardır. İbnü’l-Medîni ve başka kimseler onu

¹⁵⁵ Hüseyinî, *Tezkire*, 3: 1594.

¹⁵⁶ Hüseyinî, *Tezkire*, 3: 1874.

yermişlerdir. İbn Adıyy onun hakkında; birçok hadisi olan, güzel bir tarih kitabına sahip, ricâl tabakalarıyla ilgili de bir kitabı olan müstakimü'l-hadis, sadûk ve hadis ravilerinin uyanık (dikkatli) olanlarından, ifadelerini zikretmiştir. İbn Hibbân ise *es-Sikât* adlı eserinde onun hakkında; sağlam biri olup tarih ve neseb ilmî alanlarında âlim bir kişidir, nitelemesini yapmaktadır. İbn Müteyyen, hicrî 240 senesinde vefat ettiğini söyler. Rivâyet rûmuzu (ح) olup Halîfe b. Hayyât'tan yalnızca Buhârî rivâyette bulunmuştur.¹⁵⁷

Nuh b. Caûne es-Sülemî (7174. Numarada yer alır): Hicaz'lıdır. Mükâtil b. Hayyân'dan rivayette bulunmuştur. Ondan da Abdullah b. Yezid el-Makrî rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân sika olduğunu beyan etmiştir. Bazıları tarafından adının Ebû Nuh b. Caûne olduğu söylenmiştir. Hicrî 153. Senede vefat etmiştir. Hataları mevcuttur. Derim ki (diyen Hüseyinî): “Hocamız Ez-Zehebî, bu Nuh b. Caûne'nin yakın sayfalarda bahsi geçecek olan Nuh b. Ebî Meryem'in bizzat kendisi olduğunu kesin bir surette beyan etmiştir.” En doğrusunu Allah bilir. Rivâyet rûmuzu (İ)'dir. Yani ondan Ahmed b. Hanbel kitabında rivayette bulunmuştur.¹⁵⁸

Nuh b. Ebî Meryem; adı Yezid b. Caûne'dir (7181. Numarada yer alır): Künyesi Ebû İsbe olup el-Kureşî nisbesiyle anılması onların mevlası olması sebebiyledir. Nuh el-Câmi' (kendinde herşeyi toplayan) diye bilinir. Babasından, Ebû Hanife, Sabit el-Bünnânî ve bir grup başkalarından rivayette bulunmuştur. Ondan ise başkaları rivayette bulunmuşlardır. Alimler zayıf olduğu hususunda fikir ittifak etmişlerdir. İbn Hibbân hakkında: “doğruluk dışında herşeyi kendinde toplamıştı” sözlerini sarfeder. İbn Hibbân dışındakiler onun hicrî 173. Senede vefat ettiğini naklederler. Rivâyet rûmuzu (ت) dir. yani ondan yalnızca et-Tirmizî kitabında rivayette bulunmuştur.¹⁵⁹

Ebû'l-Esved ed-Dîlî (7941. Numarada yer alır): Ed-Düelî de denilmektedir. Basra'lıdır. Basra kadılığı da yapmıştır. Adı; Zalim b. Amr'dır. Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud, Ebû Zer ve bir gruptan rivayette bulunmuştur. Ondan da oğlu Ebû Harb, Abdullah b. Büreyde başkaları rivayette bulunmuşlardır. Yahya (b. Ma'in) ve el-

¹⁵⁷ Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 436.

¹⁵⁸ Hüseyinî, *Tezkire*, 3: 1785

İclî sika olduğunu belirtmişlerdir. Hicrî 69. senesinde Carif'teki taûnda (bir çeşit ölümcül salgın hastalık) vefat etmiştir. Rivâyet rûmuzları (4 .م. أ. خ. م.)'dir. yani ondan Ebû Hanife, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî kitaplarında rivayette bulunmuşlardır.¹⁶⁰

Hafsa b. Sîrîn (9850. Numarada yer alır): künyesi Ümmü'l-Hüzeyl'dir. Ensâr'dan olup aynı zamanda Basra'lı olarak da bilinir. Enes (b. Malik), Ümmü Atiyye ve büyük bir topluluktan rivayette bulunmuştur. Ondan kardeşi Muhammed (b. Sîrîn-meşhur ve büyük muhaddis), Halid el-Hezzâ, Katâde ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. . Yahya (b. Ma'in) ve el-İclî sika olduğunu belirtmişlerdir. Kadınların faziletliyelerinden ve kurralarından biriydi. Yetmiş yaşında vefat etti. (hicrî 100. Seneden sonra vefat ettiği nakledilir). Rivâyet rûmuzunu (4 .م. أ. خ. م.)'dir. yani ondan eş-Şâfîî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî kitaplarında rivayette bulunmuşlardır.¹⁶¹

2. 14. Biyografisi Zikredilen Bazı Ravilerin Başka Kitaplardaki Tercemeleriyle Karşılaştırılması

Nuh b. Caûne es-Sülemî'nin tercemesi bir önceki başlık altında zikredildi. Hüseyinî onunla ilgili hocası Zehebî'den nakilde bulunmasına rağmen, hocasının fikriyle ilgili herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Ancak Hüseyinî yalnızca Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı kitabının ricâline hasrettiği *el-İkmâl* adlı eserde Zehebî'nin söz konusu sözlerini aktardıktan sonra: "Zehebî bu görüşünde yanılmıştır"¹⁶² değerlendirmesini yapar. İbn Hacer, *Ta'cilü'l-menfaâ* adlı kitabında bu ravinin tercemesini zikrederken söz konusu tartışmaya değinmiş, kendi kanâatını de ortaya koymuştur. İbn Hacer'in kitabındaki terceme şu şekildedir;

"**Nuh b. Caûne es-Sülemî** (1119. Numarada yer alır): Hicaz'lıdır. Mükâtil b. Hayyân'dan rivayette bulunmuştur. Ondan ise Abdullah b. Yezid el-Makrî rivayette

¹⁵⁹ Hüseyinî, *Tezkire*, 3: 1787.

¹⁶⁰ Hüseyinî, *Tezkire*, 4: 1963.

¹⁶¹ Hüseyinî, *Tezkire*, 4: 2325.

bulunmuştur. İbn Ebî Hâtim onunla ilgili babasından duyduklarını nakletmiştir. İbn Hibbân onu (kitabında) sika raviler arasında saymıştır. Onun Ebû Nuh b. Caûne yani adının künyeye olduğu söylenmiştir. Hataları olan biri olup hicrî 153. senesinde vefat etmiştir. Hüseyinî, hocası Zehebî'nin bunun Nuh b. Ebî Meryem olduğunu kesin bir şekilde ifade ettiğini, ancak hocasının bu hükmünün bir yanılğı olduğunu söylemiştir. Ben derim ki (diyen İbn Hacer); '*Mizan*'da (Zehebî'nin kitabı) yer alan Nuh b. Caûne bilgisinin Nuh b. Ebî Meryem olma ihtimalinin olduğudur, yani kesin odur ifadesi bulunmamaktadır. Belki başka bir yerde bunu ifade etmiştir.' Nuh b. Ebî Meryem'in de Mükâtil b. Hayyân'dan rivayette bulunmuş olması ve tabakalarının birbirine yakın olması ikisinin bir olduğu vehmini uyandırmıştır. *et-Tehzib*'de ise, Nuh b. Ebî Meryem'in tercemesinin başında şu ifadeler yer alır; 'Nuh b. Ebî Meryem, adının Yezid b. Caûne olduğu da söylenmiştir. Bunun hakikati Caûne'nin onun dedesi olduğudur.'¹⁶³

Bu bilgiler ışığında baktığımızda aynı kişiyle ilgili her ne kadar bir tartışma söz konusu olsa da farklı kaynaklardaki bilgilerin birbirini tekrarlamaktan ziyade eksik kalan şeyleri tamamladığı görülmektedir.

Nuh b. Ebî Meryem; adı Yezid b. Caûne'dir

2. 15. Kitap Esas Alınarak Yazılan Eserler ve Bu Eserlerin İçeriğiyle İlgili

Yapılan Karşılaştırmalar

Daha önce de farklı başlıklar altında temas edildiği gibi İbn Hacer el-Askalânî, konumuz olan bu kitap üzerine tamamlayıcı mahiyette bir eser kaleme almıştır. İbn Hacer'in bu eseri *Ta'cilü'l-menfaa bi Zevâidi Ricâli'l-eimmeti'l-erbaa* adlı eserdir. Kitabın adından da anlaşıldığı gibi İbn Hacer dört mezheb imamına nispet edilen eserlerin ricâliyle ilgili daha kapsamlı bilgiler vererek onlar hakkında eksik kalan bilgileri tamamlamayı hedeflemiştir. Konumuz olan kitabın tahkikli baskısının dipnot kısmına İbn Hacer'in bu eseri tamamen yerleştirilmiştir.

¹⁶² Hüseyinî, *Tezkire*, 3: 1785, (tahkik edenin numtu).

¹⁶³ İbn, *Ta'cilü'l-menfaa*, 425-426.

İbn Hacer, Hüseyinî'nin kitabından Kütüb-i Sitte ricalini çıkararak -çünkü onlar hakkında *Tehzibü't-Tehzib*'i yazmıştır- dört imamın ricalini bırakmıştır. Bu kişiler hakkında Hüseyinî'nin sözlerini nakletmiş, sonra "kultü" diyerek varsa itirazlarını yapmış, cerh ve ta'dil hükümleri ile biyografi sahibinin hocalarına bazı ilavelerde bulunmuştur. Bu iş için Hüseyinî'nin *el-İkmâl*'ini gözden geçirmiş, Heysemî'nin *el-Müsned*'den *el-İkmâl*'e yaptığı az sayıdaki ilâveleriyle Velîyüddin el-İrâkî'nin *Zeylül-Kâşif*'ini de incelemiştir.¹⁶⁴

Hüseyinî'nin dört imamın ricâlerinden biri hakkında zikrettiği terceme ile İbn Hacer'in aynı kişi hakkında yaptığı açıklamalara birkaç örnek vermek konuyu biraz daha açıklığa kavuşturacaktır.

Hüseyinî, İmam Şafîî'nin ricalinden olan Cübeyr b. el-Hüveyris ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır; "Cübeyr b. el-Hüveyris, Ebubekir es-Sıddık'tan sözlerini rivayet etmiştir. Ondan da Saîd b. Abdurrahman b. Yerbû rivayette bulunmuştur. Araştırılmalıdır. Rümuzu فع olduğuna göre İmam Şafîî'nin ricalindendir."¹⁶⁵

İbn Hacer ise aynı kişiyle ilgili şunları kaydetmektedir; "فع yani İmam Şafîî'nin ricalindendir, Ebû Bekir es-Sıddık'tan (r. a) sözlerini rivayet etmiştir. Ondan da Saîd b. Abdurrahman b. Yerbû rivayette bulunmuştur. Hüseyinî konunun araştırılması gerektiğini söyledi. Ben derim ki; O Kureyşlidir, sahâbeden oluşu ihtilâflıdır. İbn Abdülber onu sahâbeler arasında zikretmiş ancak tereddüt etmiştir. İbn Hibbân ise tabiinlerden saymıştır. Babası Mekke'nin fethedildiği gün öldürülmüştür. Bunu Zübeyr (muhtemelen b. Avvâm) söylemiştir. Babası el-Hüveyris b. Nukayd b. Büceyr b. Kusay b. Kilâb. İbn Sa'd, Hz. Peygamber'e (s.a.s) yetişti ancak O'ndan rivayette bulunmadı, Hz. Ebû Bekir'den (r.a) ve başkasından rivayette bulunduğunu, söyledi. Derim ki; Saîd b. Müseyyeb, onun Yermûk'te bulunduğunu ve demir sesi dışında insanlardan hiçbir şey duymadığı şeklindeki sözleri kendisi de ondan rivayet etmiştir. Bunları Vâkidî zikretti. Yermuk günü bu konum ve seviyede (yaş olarak) bulunan birinin Mekke'nin fetih gününde herşeyi ayırt edebilecek yaşta olabilir. Dolayısıyla kesin sahabî olduğu

¹⁶⁴ Eren, *Rical Bilgisi*, 494.

¹⁶⁵ Hüseyinî, *Tezkire*, 1: 231.

söylenbilir. Çünkü Veda Haccı'nda Kureyşten müslüman olup Hz. Peygamber'le (s.a.s) o güne tanık olmayan kimse kalmamıştır. Daha iyisini Allah bilir."¹⁶⁶

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi İbn Hacer, Hüseyinî'nin ancak hakkında araştırılıp daha sonra hüküm verilebilir dediği raviyle ilgili kapsamlı bir araştırma yapıp ravinin kimliğini daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Ta'cil*, 66-67.

SONUÇ

Hicrî VIII. Yüzyıl, birçok ilim dalında olduğu gibi hadis ilminde de büyük eserlerin verildiği, tekâmüle ulaşıldığı ve büyük âlimlerin yaşadığı altın bir dönem olarak görülebilir. Bu döneme damgasını vuran alimler genellikle muhaddisler olmuştur. Ebû'l-Haccâc el-Mizzî, ez-Zehebî, Moğultay b. Kılıç, İbn Kesir ve Ebû'l-Mehâsin el-Hüseynî verdikleri büyük eserler itibariyle bu muhaddislerin en meşhurları olarak göze çarpmaktadırlar. Bu dönemin muhaddisleri daha çok rical alanında son büyük eserleri yazmışlardır. Yazdıkları eserler, kendilerinden önceki âlimlerin yazdıklarını derleme, inceleme, eksik kalan yönleri tamamlama amacı etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu asırdaki bu yoğun faaliyet, sonradan gelen âlimlere daha derli toplu, ayıklanmış bir birikim olarak intikal etmiştir.

Biz de bu çalışmamızda belli kitapların ricâlini konu edinen ricâl kitaplarından başlayarak yukarıda bahsedilen yüzyıla kadar kısa bir giriş yaptık.

Çalışmamızın birinci bölümü, içerik itibariyle yukarıda bahsi geçen altın dönemin önemli bir alimi olan Ebû'l-Mehâsin Hafız el-Hüseynî'nin bütün yönlerine ışık tutmaktadır. Aynı asırda yaşayan diğer meşhur akranlarına göre çok tanınmayan Hüseynî, ancak ilmî kişiliği ve yazdığı eserler itibariyle aslında çok geri sayılamayacak bir alimdir. Bu bölümde Hüseynî'nin (ö. 765/1364) ulaşabildiğimiz kaynaklardan kimliğini, hayatını, ilmî kişiliğini, hocalarını ve eserlerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Bu bilgiler ışığında Hüseynî yaşadığı asırda güçlü bir ilim merkezi olan Dımaşk'ta dünyaya gelmiş, eğitim ve öğrenim görmüş, büyük hocaların öğrencisi olarak yetişmiş olup Dârü'l-hadîsî'l-Bahâiyye şeyhliği gibi bazı önemli görevler üstlenmiştir. Hayatının neredeyse tamamını burada geçirmiştir. Bu güçlü ve zengin ilmî ortam başka yerlere ilim seyahatleri yapmasına çok ihtiyaç bırakmamıştır. Hicrî VIII. Yüzyılda hadis ilminin en meşhur otoritelerinden sayılan el-Mizzî, ez-Zehebî, İbn Kesir gibi büyük alimlerin öğrencisi olmuş, onlarla arkadaşlık yapmıştır. Bu alimler de Hüseynî'den ve ilmî kişiliğinden övgüyle bahsetmişlerdir. Yazdığı eserlerde de bu

alimlerden etkilendiği açıkça görülmektedir. Yine Hüseyinî, aynı âlimlerin eserleri üzerine zeyl, ihtisar vb. çalışmalar yapmıştır.

Ayrıca Hüseyinî'nin yazmış olduğu eserlerin yazma ve matbu olanlarını, baskılarını, tahkik edenlerini ulaşılabilecek şekilde tanıtarak kaydetmeye çalıştık.

Ebû'l-Mehâsin el-Hüseyinî'nin daha çok kendisiyle tanındığı en önemli eseri sayılan *Kitabü't-Tezkire bi ma'rifeti ricâli'l-kütübi'l-aşere* adlı eser belli hadis kitaplarının ricâlini konu edinen bir biyografi kitabıdır. Bu eserin ricâl edebiyatı içindeki yerini, bu edebiyata olan katkısı, hangi kitaplar esas alınarak yazıldığı, içeriği, metodu, aynı alanda yazılan eserlerle mukayesesi gibi başlıklar altında incelemeye çalıştık.

Bu inceleme sonucunda *Kitabü't-Tezkire*'nin en önemli özelliğinin yazarı Hafız Hüseyinî'nin de mukaddimede belirttiği gibi, kaynak kabul edilen on meşhur kitabın ricâlini ele almasıdır. Bu kitaplar; Kütüb-i Sitte olarak bilinen Buhârî ve Müslim'in el-Câm'i adlı eserleri, Ebû Davûd, İbn Mâce, Tirmizî ve Nesâî'nin Sünen-i erbaa olarak adlandırılan eserlerinin yanı sıra dört mezheb imamına nisbet edilen hadis kitaplarından olan İmam Ebû Hanife ve İmam Şâfiî'ye nisbet edilen müsnedler, İmam Malik'in *Muvatta*'ı ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden oluşmaktadır. Bu on kitabın ricâlini Hafız Hüseyinî'den daha önce birlikte inceleyen olmamıştır.

Hüseyinî, bu eserden önce yazılmış olan ve bu eserin esasını oluşturan kitaplara nisbeten kitabını daha kısa ve öz tutmuştur. Gerek el-Mizzî'nin *Tehzibü'l-Kemâl* adlı eseri, gerekse ez-Zehebî'nin el-Mizzî'nin eseri üzerine yazmış olduğu *Tehzibü't-Tehzib* adlı eseri daha uzun ve hacimli eserlerdir. Hüseyinî, *Tehzibü'l-Kemâl*'in ricâlini ele aldığı kitaplardan Kütüb-i Sitte dışındaki kitapların bir kısmını değiştirmiş, yerine yukarıda bahsettiğimiz dört mezheb imamının kitaplarının ricâlini koymuştur. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin ricâli için ayrıca müstakil bir kitap olan *el-İkmal fî zikri men lehu rivâye fî Müsnedi'l-İmam Ahmed mine'r-ricâl siva men zükire fî Tehzibi'l-Kemal* adlı eseri yazmıştır.

Kitabü't-Tezkire'de dört mezheb imamının hadis kitaplarının ricâlinde Hüseyinî'nin bazı kişileri eksik kaydettiğini gören İbn Hacer el-Askalânî, *Ta'cilü'l-*

menfaa bi zevâidi Ricâli'l-Eimmeti'l-Erbaa adlı bir kitap telif etmiştir. İbn Hacer'in bu kitabı Hüseyinî'nin kitabının eksik olan boyutunu tamamlamış ve kitabı önemli bir kaynak haline getirmiş olup tanınmasına önemli bir katkıda bulunmuştur.

Son olarak şunları ifade etmek isterim; biz bu çalışmamızda hadis ilminin önemli bir döneminde yaşamış olan, büyük eserler vermiş, büyük âlimlerle mesai yapmış bir âlim olan Ebû'l-Mehâsin Hafız el-Hüseyinî'yi tanımaya ve tanıtmaya çalıştık. Yine bu âlimin yazmış olduğu alana büyük katkısı olan *Kitabü't-Tezkire bî Ma'rifeti Ricâli'l-Kütübi'l-Âşere* adlı eserini bu tez çalışmamızın merkezine aldık. Gayemiz, bir nebze de olsa kadim ilmi birikimden bir şeyleri geleceğe taşımaya aracı olmaktır.

Gayret bizden, tevfik Allah Teâla'dandır.

KAYNAKÇA

- Ahatlı, Erdinç. “Yahya b. Maîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 256-257. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aşıkutlu, Emin. “Cerh ve Ta’dil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 394-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Aşıkutlu, Emin. “Ebû'l-Hasen el-İclî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 417. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aşıkutlu, Emin. “Mukâribü'l-hadîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31:125-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Akyüz, Ali. “İbn Yûnus”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 450. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hüseynî, Ebû'l-Mehâsin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Aybakan, “Sübki, Takiyüddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 14-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- A'zamî, Muhammed Mustafa el-A'zamî. *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, trc. Prof. Dr. Hulusi Yavuz. 1. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Camiü's-Sahîh*, 2. Baskı. Beyrut: Daru'l-ma'rife, 2007/1428.
- Canan, İbrahim, “Ebû Hâtim er-Râzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 150-151. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. 9. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.

- Çakan, İsmail Lütfü. “Dârekutnî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 488-490. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Cemalüddin Ebu'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî. *Tehzibü'l-kemâl*. 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2010.
- Efendioğu, Mehmet. “Tabakat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: İstanbul: 290-291. TDV Yayınları, 2010.
- Eren, Mehmet. *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*. 2. Baskı. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, 2018.
- Fayda, Mustafa. “el-Vâkıdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 471-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Fayda, Mustafa. “İbn İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 93-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fayda, Mustafa. “İbn Sa'd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 294-297. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekr b. Ahmed b. Alî b. Sabit el-Hatîb el-Bağdâdî, Takyîdü'l-ilm, 1. Baskı, Kahire: Daru'l-istikâme, 1429/2008.
- Hüseynî, Ebü'l-Mehasin Şemseddin Muhammed b. Ali b. el-Hasan Hüseyni. *Kitabü't-Tezkire bi Ma'rifetü Ricâlî'l-Kütübi'l-Âşere*. 1. Baskı. Kahire: Mektebetü'l-hanci, 1997.
- Hüseynî, Zeylu *Tezkiretü'l-huffaz* / Zeylu Tezkiretü'l-huffaz / Ebü'l-Fazl İbn Fehd Takıyyüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Haşimi el-Mekki. *Zeylu Tezkiretü'l-huffaz* / Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti. 3. Baskı. Beyrut : Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdris et-Temîmî el-Hanzelî er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dil*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, 1. Baskı. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiiye, 2010.

- İbn Hacer, Ebû Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Âskalanî. *Ta'cilû'l-menfaâ*, 1. Baskı. Beyrut: Daru'l-kitabe'l-arabî.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 1. Baskı. Haydarabad: Darü Sâdr, 1325/1922.
- İbn Hacer. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk: Muhammed Avvâme. 4. Baskı. Haleb: Darü'r-Reşid, 1992.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-fiker*. Thk: Nureddin Itr. 1. Baskı. Dimaşk: Matbaatü's-sabah, 1413/1992.
- J. Stewart-Robinson. *İslam Edebiyatında Tezkire Geleneği*. Trc. Hasan Bozdaş. Hece Dergisi. 249 (Eylül 2017): 125-134.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Kemal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 222-224. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 375-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kandemir, M. Yaşar. "Mîzânü'l-İ'tidâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zünûn An Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. 6: Beyrut: Darü'l-fikr. 1428/2007.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer. *Hadis Literatürü* (er-Risâletü'l-mustatrafe). Trc. Yusuf Özbek. 1. Baskı. İstanbul: İz yayıncılık, 1994.
- Kehhâle, Muhammed Rıza. *Mu'cem'ül-Müellifin*. Beyrut: Darü'l-ihyâi't-türasi'l-arabî, 1957.
- Küçük, Raşit. "İbn Ebû Hâtim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Küçük, Serhat. “Tezkire ve Tezkireciliğin Gelişimi”. Karabük Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Haziran 2012.
- Leknevî, Ebü'l-Hesenât Muhammed Abülhây. *er-Ref' ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*. thk: Abdülfettâh Ebû Ğudde. 8. Baskı. Beyrut: Mektebü'l-Metbûâtî'l-İslâmiyye, 1425/2004.
- Müslim b. El-Haccâc en-Nisâbü'rî. *Sahîhü Müslim*, Mukaddime, 2. Baskı. Beyrut: Darü'l-ma'rife, 2010/1431.
- Öz, Yusuf. “Tezkire”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 69-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özafşar, M. Emin. “Tezkiretü'l-huffâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 76. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sezgin, M. Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları Üzerine Araştırmalar*. 1. Baskı. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956.
- Seyyid Ebü'l-Meâtî en-Nûrî, Hasan Abdülmün'im eş-Şelebî, Ahmed Abdürrezzak İd, Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî, *el-Câmî fi'l-Cerh ve't-Ta'dil*. 1. Baskı. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1992/1412.
- Suyûtî, Hafız Celâlüddin Abdurrahman b. Ebibekr. *Tedribü'r-Ravi fi Şerhi Takrîbü'n-Nevevî*. 1. Baskı. Beyrut: Darü İbn Hazm, 2009/1430.
- Subhi es-Sâlih. *Ulûmü'l-hadis ve Mustalahuh*. Beyrut, 1991.
- Sönmez, M. Ali. “Ali b. Medînî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 411. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Tomar, Cengiz. “Şam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 320-325. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ukeylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammad el-Ukeylî. *Kitabu'd-Duafâ el-Kebîr*. thk: Abdülmü'tî Emin Kal'acî. 1. Bs. 4 cilt, Beyrut: Daru'l-kütüb el-ilmîyye, 1984/1404.

Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları*, 3. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

Polat, Salahattin. “Mütâbaât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 180-181.
İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Zirikli, Hayrüddin. *el-A'lâm* (Kamûsu terâcim). 9. bs. 6: Beyrut: Darü'l-ilm li'l-melâyin,
1990.

EKLER

Ek- 1 “Kitabü't-tezkire bi ma'rifeti ricâli'l-kütübi'l-aşere” Adlı Eserin Yazma
Nüshasının İç Kapak Resmi

